

Юридична Україна

ЩОМІСЯЧНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 1-2 (193-194)

Заснований у січні 2003 р.

Співзасновники:

Київський регіональний центр
Національної академії правових наук України,

Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України,

ТОВ "Юрінком Інтер"

Видавець: ТОВ "Юрінком Інтер"

Згідно з постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 28.12.2017 р.
№1714 журнал "Юридична Україна" включено до переліку наукових фахових
видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття
наукових ступенів доктора і кандидата юридичних наук.

Київ – 2019

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

О. Л. Копиленко —
доктор юридичних наук, професор
(голова ради),

О. В. Скрипнюк —
доктор юридичних наук, професор
(заступник голови ради),

В. В. Коваленко —
доктор юридичних наук, професор,

О. О. Кот —
доктор юридичних наук,

О. Д. Крупчан —
доктор юридичних наук,

Є. Б. Кубко —
доктор юридичних наук, професор,

В. В. Луць —
доктор юридичних наук, професор,

В. Т. Маляренко —
доктор юридичних наук, професор,

М. І. Панов —
доктор юридичних наук, професор,

Д. М. Притика —
доктор юридичних наук,

П. М. Рабінович —
доктор юридичних наук, професор,

М. В. Руденко —
доктор юридичних наук, професор,

М. Ф. Селівон —
кандидат юридичних наук,

М. О. Теплюк —
доктор юридичних наук,

В. М. Шаповал —
доктор юридичних наук, професор,

В. І. Шахун —
доктор юридичних наук, професор,

Ю. С. Шемшученко —
доктор юридичних наук, професор.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

О. Д. Крупчан —
доктор юридичних наук
(голова колегії),

В. С. Ковальський —
доктор юридичних наук
(заступник голови колегії),

А. Б. Гриняк —
доктор юридичних наук,

М. К. Галянтюк —
доктор юридичних наук,

О. Л. Копиленко —
доктор юридичних наук, професор,

В. В. Луць —
доктор юридичних наук, професор,

О. П. Орлюк —
доктор юридичних наук, професор,

В. Д. Примак —
доктор юридичних наук,

О. В. Скрипнюк —
доктор юридичних наук, професор.

Журнал рекомендовано до друку Вченою радою Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України
(протокол № 2 від 27.02.2019 р.).

© Юрінком Інтер, 2019

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Савчин М. В. Право на самовизначення та сецесія 4

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Барабаш Б. А. Основные направления конституционно-правовых исследований в ведущих странах мира 17

Крусян А. Р. Конституційно-правовий статус з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ: проблеми та напрями їх вирішення 27

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

Іншеков М. В., Любутіна Я. В. Тактика дій працівників Національної поліції у малих групах при виконанні службових завдань в умовах міста 38

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ НАУКИ

Лизогуб Я. Г. Науковий нарис законодавчих прогалин у злочинах терористичної спрямованості 42

Семенюк О. Г. Механізм зародження терористичного руху 47

ТРУДОВЕ ПРАВО

Кохан Н. В. Вирішення трудових спорів у спрощеному позовному провадженні 55

ПРИВАТНЕ ПРАВО

Волощук О. Т., Гетманцев М. О. Арбітраж AD НОС: поняття та специфічні риси 60

КОНКУРС НА ПУБЛІКАЦІЮ КРАЩИХ СТУДЕНТСЬКИХ ТА АСПРАНТСЬКИХ РОБІТ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ

Динник І. П. Механізми реформування судової системи в Україні: реалії та очікування 69

Гладкий В. В. Концептуалізація попередження та протидії непотифічній практиці в Україні 72

Гальченко В. С. Корупція і безпечне довкілля 76

Єтушенко О. Корупція і права людини 79

Подолька Т. О. Створення спеціалізованих судових органів як спосіб боротьби з корупцією (на прикладі Вищого антикорупційного суду) 82

РЕЦЕНЗІЯ

Погрібний С. О. Публічні інтереси у цивільному судочинстві та конституційному провадженні: міжгалузевий погляд на захист 86

УДК 342.15

М. В. Савчин,

доктор юридичних наук, професор, директор НДІ
порівняльного публічного права та міжнародного права
Ужгородського національного університету

ПРАВО НА САМОВИЗНАЧЕННЯ ТА СЕЦЕСІЯ

*У статті розкривається проблема сецесії у контексті засади територіальної цілісності як принципу конституційного і міжнародного права. Дилема права на самовизначення та сецесії аналізується через призму цілісної інтерпретації правової матерії у зв'язку із соціологією, політологією та культурологією. Розпад імперій та виникнення національного визвольного руху часто стають каталізатором виникнення нових держав і слугують саме тією *conditio sine qua non*. Право на сецесію певної спільноти визначається її здатністю ідентифікуватися та створити життєздатні інститути публічного урядування, спрямовані на захист прав людини. У судовій практиці існує цілком послідовна позиція щодо необхідності додержання вимог *conditio sine qua non*, згідно з якими сецесія є крайнім способом забезпечення ідентичності певних спільнот. Зазначеним критеріям не відповідає «транзитна» сецесія у Косово та Криму, оскільки порушує засаду територіальної цілісності держави та непорушності державних кордонів як фундаментальних принципів конституційного і міжнародного права. Зроблено висновок, що подолання дилеми права на самовизначення та сецесії слід шукати у місії сучасної легітимної демократичної конституційної держави, яка базується на забезпеченні вільного розвитку індивіда на засадах його самоідентичності та гарантіях соціальної інтеграції.*

Ключові слова: ідентичність спільнот, народ, нація, право на самовизначення, принципи права, сецесія, територіальна цілісність.

Вступ.

Право на самовизначення — дражлива тема для вітчизняної правничої науки. Ставлення до нього амбівалентне — Україна у свій час вийшла зі складу СРСР, розпад якого, за однією із версій, став чи не «найбільшою геополітичною катастрофою ХХ століття», до доволі млявого визнання права на самовизначення кримських татар у вигляді усіченої національно-культурної автономії, що жодним чином не обмежило іредентистські інтенції Російської Федерації щодо Криму. Як стверджується у компаративних правових дослідженнях, сецесія може слугувати джерелом виникнення нових держав і водночас атакувати конституційний порядок в аспекті державного суверенітету і територіальної цілісності. З точки зору конкуренції конституційних цінностей ситуація виглядає так, що держава є інституційною основою забезпечення фундаментальних

прав, зокрема такого аспекту самоідентичності спільнот як право на самовизначення. Тобто у випадку сецесії мають мати місце істотні порушення прав і свобод людини, які складають сутнісний зміст права на самовизначення.

Аналіз дилеми права на самовизначення та сецесії потребує цілісної інтерпретації правової матерії із відповідними міждисциплінарними зв'язками. Найсамперед, тут слід виходити із розуміння конституції як людської діяльності, спрямованої на спільнотворення та консолідацію суспільства на основі поваги до самовизначення особи як вираження приватної автономії та спільнот як форми людської солідарності та інтеграції. Складнощі у здійсненні інтеграції інтересів у різнопорядкових соціальних системах та між соціальними спільнотами із різноманітними інтересами складають парадокси конституційної демократії. Зокрема, із вимоги демократії як належ-

ного процесу легітимізації влади на засадах балансування інтересів більшості і меншості може виникнути ситуація диктату інтересів меншості більшості, особливо при консолідаційній демократії (наприклад, діяльності коаліційних урядів). Складнощі в узгодженні таких різнопорядкових і різноспрямованих інтересів можуть спонукати рушійні сили в дезінтеграції політичної інтеграції, що є основою сучасної державності та джерелом її легітимності і суверенітету.

У світлі цього метою цієї статті є розкриття чинників такої дезінтеграції держави та *conditio sine qua non* перебігу права на самовизначення до сецесії. Також це дасть змогу розкрити особливості анексії Криму та окупації окремих районів Луганської і Донецької областей Росією.

Колоніалізм та національно-визвольний рух.

Право на самовизначення та право на вихід певної спільноти (сецесія) із держави пов'язані із розпадом імперій та національно-визвольними рухами, що сталося внаслідок розпаду на початку ХІХ ст. Іспанської імперії, а потім Австро-Угорської, Німецької та Російської імперій після Першої світової війни. Складно говорити про певний внесок Радянського Союзу, який фактично був наступником Російської імперії у дещо усіченому вигляді (без Балтійських держав, Другої Речі Посполитої та Фінляндії), у конституювання нових держав на основі права нації на самовизначення¹. Адже насправді формулюванню цього права у контексті самовизначення нації, яка може бути організована у державу на засадах національного суверенітету, слід завдячувати ідеям представників Просвітництва, а в якості офіційно визнаного права — завдяки ініціативам у січні 1917 р. Президента США Вудро Вільсона. Як відзначається

у авторитетному дослідженні з проблем права на самовизначення та сецесію, ці зусилля отримали визнання у статтях 2 та 55 Статуту ООН після закінчення Другої світової війни².

Однак тут є одна особливість, яка пов'язана із історією Першої Речі Посполитої та Громадянською війною США. Йдеться про витоки розуміння конфедерації, хоча тут вже загальним місцем стали розмірковування про Швейцарську конфедерацію. Хоча у швейцарському варіанті конфедерація насамперед стала вираженням спротиву союзу альпійських комун проти свавілля Габсбургів та німецьких феодалів і вже тоді вважалася засобом поновлення усталеного порядку діяльності комун. Однак тут справа дещо в іншому. Норман Дейвіс у своїй «Історії Польщі» пише так³:

«Конфедерація — confederation confederacja — як інституція має в Польщі давнє походження і є виявом основного права громадян чинити опір. Конфедерація — це збройний союз, об'єднання людей, які присягли боротися проти заподіяних їм кривд, аж поки утвердиться справедливість. Конфедерацію міг сформулювати будь-який індивід чи група індивідів. Її міг організувати й король або хтось проти нього».

Отже, під конфедерацією мається на увазі насамперед право на повстання проти правителя, який не виконує умов ленного договору або соціального контракту. Поряд із цим, польське ленне право знало і *rokosz*, тобто бунт. На відміну від *rokosz*, конфедерація виступала цілком законною процедурою, спрямованою на суспільне благо, а не на відстоювання благ та привілеїв окремо взятого чи групи магнатів. На відміну від Польщі, конфедерація південних штатів відкрила шлях до Громадянської війни у США протягом 1861—1865 років. Правда, це вже інша історія, пов'язана зі спробою сецесії окремих штатів,

¹ Колісник В. Національний суверенітет та право нації на самовизначення // Вісник Академії правових наук України. 2000. № 1 (24). С. 33—39.

² Christian Walter, Antje von Ungern-Sternberg and Kavus Abushov (Eds.). Self-Determination and Secession in International Law // Oxford University Press. 2014. № 2.

³ Норман Дейвіс. Боже ігрище. Історія Польщі. Київ: Основи, 2008. 298 с.

які чинили спротив заходам федеральної влади США щодо скасування рабства афроамериканців. Конфедерація у США є прикладом зловживання, оскільки ті, що чинили спротив, самі виступали гнобителями проти афроамериканців, щодо яких федеральний уряд розпочав вживати заходи аболіціонізму, звільнення з рабства. Тобто це був бунт гнобителів пригноблених. Власне кажучи, аналогічна ситуація має місце в Криму, де гнобителями в аспекті національно-культурних прав виступає російська більшість проти кримських татар.

Після колапсу комунізму гостроти набрав конфлікт, пов'язаний із розпадом СФРЮ, в результаті якого мали місце війни за незалежність Словенії, Хорватії, Боснії. Проте найтривалішим із них був конфлікт у Косово, який розпочався ще у 1988 р. Проблематика права на самовизначення у формі виходу зі складу союзної держави набрала своєї гостроти після розпаду Радянського Союзу та утворення і проголошення незалежних держав. З метою недопущення кровопролиття, як це мало місце в Грузії, Литві, разом із початком конфлікту між Азербайджаном і Вірменією за Нагірний Карабах було створена Співдружність Незалежних Держав. Проте місія СНД після анексії Росією Південної Осетії від Грузії у 2008 р. та Криму у 2014 р. вичерпала себе. Особливої актуальності зазначена проблема набула після анексії Криму Росією, яка при цьому посилається на прецедент Косова як виправдання існування так званого «кримського народу», який реалізував своє право на самовизначення шляхом «приєднання» до Російської Федерації. Хоча така своєрідна «транзитна» сецесія не відповідає засадам права на самовизначення. Це є іредентою і порушенням засад територіальної цілісності держави.

Конституювання нових націй та їхнє самовизначення.

Правові підстави для визнання права на самовизначення мають бути достатньо обґрунтованими і мати характер *conditio sine qua non*. На думку Аллена Бюкене-на та Лі Бачгейта, такі умови мають служити крайнім засобом відстоювання прав меншин і не посягати на життєздатність існуючої держави¹. Гаррі Беран вважає, що право на сецесію складно реалізувати, якщо спільнота: 1) занадто мала, щоб брати на себе основні обов'язки незалежної держави; 2) не готова дозволити підгрупам, що входять до неї, відокремитися, хоча таке відділення морально і практично є можливим; 3) прагне експлуатувати або гнобити підгрупу в собі, яка не може, у свою чергу, здійснити відділення через територіальну дезінтеграцію або інші причини; 4) займає територію, повністю замкнуту кордонами існуючої держави; 5) займає територію, яка є культурно, економічно або військово важливою для існуючої держави; 6) займає площу, яка має непропорційно високу частку економічних ресурсів існуючої держави². Однак такі міркування спростовуються наявністю малих держав (Ватикан, Андорра тощо), інституційною самодостатністю малих націй (Люксембург), наявністю держав-анклавів (Лесото, Монако, Сан-Маріно), виділенням Нідерландів зі складу імперії іспанських Габсбургів. Насправді, все вимірюється здатністю певної спільноти ідентифікуватися та створити життєздатні інститути публічного урядування. Як відзначає Сюзанна Манчіні в авторитетному компаративному дослідженні³:

«Сецесія одночасно є найбільш революційною і найбільш інституційно консервативною політичною конструкцією. Її революційний характер полягає в його остаточному виклику державному суверенітету; її консервативну сторону —

¹ Allen Buchanan (1991). *Secession: The Morality of Political Divorce from Fort Sumter to Lithuania and Quebec*. Boulder, Colo.: Westview Press; Lee C. Buchheit (1978). *Secession: The Legitimacy of Self-Determination*. New Haven: Yale University Press.

² Harry Beran (1984). *A Liberal Theory of Secession*, *Political Studies* 21—31.

³ Rosenberg Michel, Sajo Andras. (2010) *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*. Oxford University Press 481.

у зміцненні чеснот останнього. Ця внутрішньо притаманна подвійність відображена в правовому регулюванні, що пов'язана із сецесією. За окремими винятками, сецесія заборонена як міжнародним правом, так і, хоча часто неявно, переважною більшістю конституцій».

Такий комплекс складних умов, що виражають право сецесії, визначають те, що право на самовизначення не слід отожднювати, власне, із сецесією. Сецесія виступає лише крайнім засобом збереження ідентичності певної спільноти, що має задовольняти певним умовам. Йдеться про базові речі — можливість створювати сталий уряд на засадах верховенства права, який би відстоював права людини та міг ефективно контролювати та управляти територією. Натомість право на самовизначення, будучи складовим елементом ідентичності певних груп, означає насамперед можливість вільного розвитку спільноти у всіх проявах їх прав, традицій, звичаїв з урахуванням мовних, культурних, економічних та соціальних особливостей.

Попри різне бачення проблеми сецесії через призму національного суверенітету та територіальної цілісності держави слід визнати, що визнання сецесії (відокремлення) одним із прав меншин піддає сумніву монополію державної влади і верховенство права держави. Це базується на припущенні, що субдержавні утворення мають форму суверенітету за умовчанням (*form of quiescent sovereignty*), який може бути активований за певних умов. Це суперечить традиційному уявленню про вічність як структурний елемент державних конституцій і проти суверенітету як суто неподільного та відображає тенденцію до розмивання меж між сферами конституційного та міжнародного права¹.

У ліберальній традиції стверджується, що всі держави певною мірою нелегітимні, теоретично всі вони можуть бути справедливо скасовані. Але це було б непрактично, тому особи, які склада-

ють державу, повинні вирішити, з якою несправедливістю вони готові миритися². З цієї точки зору слід ставити питання, наскільки держава пригнічує своїх громадян, що слугує джерелом її дезінтеграції та колапсу.

Право на сецесію у модерному прочитанні обґрунтовується у праці Альтузія «Політика» (1643 р.), в якій було закладено сучасне розуміння засади субсидіарності та теорії федералізму на основі згоди певних колективів підкорятися суверену — суб'єкту, наділеному верховною владою. Сьогодні поширені дві основні теорії сецесії — первинних прав та поновлення прав. У теорії первинних прав націоналістична доктрина (Маргаліт, Раз, Стюарт Мілль) ґрунтується на ідеї забезпечення прав на ідентичність етнічної спільноти як «культурно гомогенної спільноти», а демократична доктрина — апелює до реалізації прав політичної спільноти до створення незалежної держави. Зокрема, націоналістична теорія розглядає легітимність сецесії у залежності від двох умов: попереднього існування «нації» та існування відносин між нею і певною територією, яку вона займає. Попри різні суперечливі моменти такого підходу доволі складно також аргументувати право на сецесію у світлі вимоги гомогенності (однорідності) держави, яка виділяється зі складу іншої, оскільки на практиці таку однорідність складно досягти без шкоди правам інших груп людей. У демократичній теорії сецесії виділяють доктрину вибору, яка обґрунтовує ідею формування колективної автономії на основі індивідуальної автономії.

Теорія поновлення прав, або правозахисна сецесія (*remedial secession*), заснована на припущенні про добре функціонуючу, ліберальну демократію, що забезпечує справедливую процедуру досягнення колективних і індивідуальних рішень щодо політики уряду. У разі порушення таких демократичних засад та вимог процедури сецесія слугує засобом по-

¹ Rosenberg Michel, Sajo Andras. (2010) The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law. Oxford University Press 482.

² Robert W. McGee (1994). Secession Reconsidered. Journal of Libertarian Studies. Fall 19.

новлення справедливості, зокрема внаслідок анексії в минулому, на яку група ніколи не погоджувалася (наприклад, анексія Балтійських держав СРСР або анексія Криму Російською Федерацією), або у разі відсутності захисту основних прав певної спільноти, нездатності захистити законні політичні та економічні інтереси свого регіону, або постійний дискримінаційний перерозподіл ресурсів¹.

На сьогодні визнається, що спільнота, яка виділяється в окрему державу із рамок існуючої, має мати можливість брати на себе зобов'язання перед іншими державами і міжнародним співтовариством². Про це також свідчить і юридична практика³:

«Загальновідомо, що декларації, зроблені шляхом односторонніх актів, що стосуються правових або фактичних ситуацій, можуть мати наслідком створення юридичних зобов'язань. Такі декларації можуть бути і часто є дуже специфічними. Коли держава, що робить заяву, має намір нав'язати її згідно з певними умовами, це наголошує на декларації характер юридичного заходу, згідно з якою держава з цього часу юридично зобов'язана додержуватися поведінки відповідно до декларації».

Судова практика.

У практиці розгляду справ міжнародними юрисдикційними установами про виділення окремих територіальних складових національної держави у нову державу існує цілком послідовна позиція щодо необхідності додержання вимог *conditio sine qua non*, згідно з якими сецесія є крайнім способом забезпечення ідентичності певних спільнот. У ній лише дещо дисонує справа про Косово.

1) *Справа про Аландські острови.* Дана справа розглядалася Радою Ліги

Націй, яка ухвалила висновок, згідно з яким право на самовизначення відповідно до вимог міжнародного права не означає автоматичного права певних «національних груп» на одностороннє відділення. Водночас, Ліга Націй, не повністю виключала можливість сецесії Аландських островів. При цьому було взято до уваги, що шведській меншині, яка складала більшість населення островів, гарантовано мовні та культурні права, а також наявність територіальної автономії шведської меншини у Фінляндії. Тим більше, що у результаті розгляду цієї справи Фінляндією було розширено автономні права шведської меншини. Логіка такого рішення ґрунтувалася на відторгненні ідеї «транзитної» сецесії, під якою фактично приховується перегляд міжнародно визнаних кордонів держав.

2) *Справа Квебеку.* Тривалий спір про право на самовизначення провінції Квебек як суб'єкта федерації частково розв'язало рішення Верховного суду Канади у 1998 р.⁴ Це питання є гострим у доктринальній дискусії, якій присвячено значний матеріал⁵. Попри наявність у 1960/70-ті роки екстремістського Руху визволення Квебеку, який застосовував практики терору і що стало причиною оголошення воєнного стану у провінції у 1972 р. внаслідок викрадення та утримання як заручника британського торговельного посланника, франкофонна провінція часто ставить питання про виділення зі складу Канади і дотепер. Це питання було не один раз предметом місцевого референдуму. Однак Верховний суд Канади у рішенні від 20 серпня 1998 р. визнав, що питання про вихід Квебеку зі складу Канади має вирішуватися не на місцевому, а на національному референдумі. На підставі цього Верховний суд Канади постановив, що право на само-

¹ Rosenberg Michel, Sajo Andras. The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law 486.

² Sergey Sayapin and Evhen Tsybulenko (eds.). (2018). The Use of Force against Ukraine and International Law. Jus ad Bellum, Jus in Bello, Jus Post Bellum. Springer 17—18.

³ ICJ, Nuclear Tests Case (Australia v. France) 267; ICJ, Nuclear Tests Case (New Zealand v. France) 472.

⁴ Reference re Secession of Quebec [1998] 2 SCR 217, 1998 CanLII 793 (SCC).

⁵ Там само.

визначення у формі виходу зі складу держави (сецесія) є можливим у разі колоніальної залежності або окупації певної спільноти, вчинення державою геноциду чи злочинів проти людяності, спрямованих проти певної меншини, що прагне самовизначення або така спільнота є об'єктом експлуатації¹.

3) *Справа Косово*. Дана справа є чи не найскладнішою в інтерпретації права на самовизначення у силу доволі інтенсивної двосторонньої практики насилля з боку союзної влади Югославії та сепаратистського руху Косово, що супроводжувалося низкою злочинів проти людяності і миру. Справа Косова є прямим наслідком жорстоких воєн за вихід союзних республік зі складу соціалістичної Югославії, коли розпочався колапс комуністичної системи. Німецький правознавець Матіас Гартвіг говорить про прогнозованість цього конфлікту у Косово²:

«В Югославії це мало наслідком війни за відділення, які велися особливо жорстоко і нещадно. Сербія, в свою чергу, після розпаду Югославії, який в особливій мірі був сприйнятий тут як втрата, побоювалася також відділення Косово, яке не без підстав, з огляду на етнічний склад його населення, могло тут сприйматися як запрограмоване. І з огляду на поширення націоналістичного мислення, сецесія видавалася дуже ймовірною».

Проблема полягала також у тому, що сама Югославія спровокувала конфлікт, скасувавши у 1989 р. автономію Косова та відповідні права місцевого населення. В основу цього рішення було покладено висновок сербської академії наук про необхідність такого заходу, оскільки зростання албанського населення загрожує сербській ідентичності Косова. Сербія, застосовуючи практику терору проти албанської меншини, інспірувала рух мирного громадського опору, очолюваний політиком Руговою, ініціативу якого по-

ступово перебрали на себе прибічники мілітарних способів розв'язання проблеми в особі Армії визволення Косово. Після повстання АВК у 1997 р., яке тривало до втручання Заходу шляхом бомбардування об'єктів критичної інфраструктури Сербії літаками країн НАТО у 1999 р., міжнародна спільнота не могла вжити ефективних заходів до розв'язання конфлікту, а спроба гуманітарної інтервенції у 1999 р. фактично стала порушенням імперативної норми (*ius cogens*) міжнародного права. По суті, ситуація у Косово мала багато спільного із правозахисною сецесією (*remedial secession*), хоча не відповідала основним критеріям *conditio sine qua non*.

У результаті всього цього конфлікт було поступово врегульовано шляхом ухвалення Резолюції 1244(1999) Ради Безпеки ООН, що дало можливість ухвалити Конституційні рамки, які врегульовували політичні відносини в Косово. Резолюція 1244 (1999) заснувала в Косово міжнародні цивільну присутність і присутність з безпеки, що володіли всіма цивільними і політичними повноваженнями і одноосібно були відповідальними за управління Косово. 25 липня 1999 р. Спеціальний представник Генерального секретаря ООН промудльгував розпорядження 1999/1 Місії ООН в Косово (МООНК), згідно з яким «всі законодавчі та виконавчі функції щодо Косово, включаючи функції по здійсненню правосуддя» поклалися на МООНК, а здійснювати їх треба було Спеціальному представникові. Це розглядалося як тимчасовий правовий режим по стабілізації політичної ситуації в Косово, який замінював сербський правопорядок. У свою чергу, Конституційні рамки (*Constitutional Framework*) функціонували як частина правопорядку, створеного на виконання Резолюції 1244 (1999), що застосовувалися лише в Косово і мали тимчасовий і проміжний характер на її

¹ Roy M. Hanna (1999). Right to Self-Determination In Re Secession of Quebec. 1(23) Maryland Journal of International Law 214—246; Edward Canuel, Note (1997). Nationalism, Self-Determination, and Nationalist Movements: Exploring the Palestinian and Quebec Drives for Independence, 20 B. C. INTL. & COMP L. REV. 85; Cassese, Antonio (1995). Self-determination of peoples: A legal reappraisal. Cambridge: Cambridge University Press.

² Reference re Secession of Quebec (1998) 2 S.C.R. 217.

основі з метою врегулювання питань, які у звичайній ситуації були б предметом внутрішнього, а не міжнародного права. За твердженням Гартвіга, «більшість Міжнародного Суду зайшла настільки далеко, що з метою підкріпити свою правову позицію вони вдалися до попросту контрфактичних тверджень»¹.

Оскільки вживаний у Резолюції 1244 (1999) термін «політичне врегулювання» припускав різноманітне тлумачення, Міжнародний суд ООН зробив висновок, що це «не перешкоджало авторам декларації від 17 лютого 2008 років виступити з декларацією незалежності від Республіки Сербія. Отже, декларація незалежності не порушила резолюцію 1244 (1999) Ради Безпеки»². Цей висновок став проблемним, оскільки у сучасному міжнародному праві є ustalеним принцип легітимності правила про надання права на сецесію³, а в конституційному праві принцип територіальної цілісності є іманентною характеристикою державності, а право сецесії має бути врегульовано належним чином. Слід відзначити, що у справі Косово мала місце аналогічна ситуація, як і в справі про Аландські острови, коли меншина питала про можливість виходу зі складу держави за наявності власної держави (відповідно, Албанії і Швеції), тобто фактична «транзитна сецесія». Різниця полягала в тому, що в Косово мали місце численні утиски та злочини проти людяності щодо албанців. Як вказує Матіас Гартвіг, Міжнародний суд проігнорував те, що без належного контролю з боку Спеціального представника Генерального Секретаря ООН Тимчасові Інститути та посадовці у Косово вийшли за межі своїх повноважень, надані конституційними рамками, не надавши належної

правової оцінки цим обставинам, що мало наслідком одностороннє проголошення незалежності Косова⁴. Слід наголосити на тому, що Міжнародний суд так і не надав належної оцінки ситуації в Косово в аспекті *remedial secession*, що заслуговувало на якомога ретельну увагу саме з точки зору сутнісного змісту права. Також зважаючи на присутність міжнародного контингенту у формі KFOR НАТО та невиконання вимоги Резолюції 1244 (1999) про необхідність присутності 800 поліцейських із Сербії складно говорити, що на той час в Косово уряд ефективно контролював територію, оскільки такий контроль імпліцитно включає в себе гарантії прав і свобод людини. Крістіан Вальтер також пише, що Міжнародному суду слід було більш ретельно дати аналіз ситуації з точки зору «незаконного застосування сили або інших грубих порушень норм загального міжнародного права, зокрема тих, що мають імперативний характер» (*ius cogens*)⁵. Зважаючи на наведені обставини, навряд чи слід вважати вихід Косова зі складу Сербії випадком *sui generis*, оскільки він порушує основоположні принципи і міжнародного, і конституційного права.

4) Гагаузія і Придністров'я. У Молдові рушією силою прецеденту юридичного закріплення права на самовизначення стали не історико-правові традиції чи ж наявність адміністративних одиниць у певній етнічній групі, їхній статус, а сучасні чітко заявлені прагнення таких груп до державного будівництва. Наслідком спричинених цими прагненнями суспільних заворушень і громадянської війни стало визнання права Гагаузії на самовизначення. Тому зазначене я б не трактував як «часткове ви-

¹ Матіас Гартвіг (2013). Консультативное Заключение Международного Суда ООН по вопросу о декларации о независимости Косово — предыстория и критика судебного «постановления». 2 Дайджест публичного права и международного права 123.

² Матіас Гартвіг. Знач. праця. С. 144—145.

³ Соответствие одностороннего провозглашения независимости Косово нормам международного права: Консультативное заключение от 22 июля 2010 г. Краткое изложение консультативных заключений и постановлений Международного Суда 2008—2012 годы. ST/LEG/SER.F/1/Add.5. С. 163.

⁴ Marc Weller. Modesty Can Be a Virtue: Judicial Economy in the ICJ Kosovo Opinion. *Leiden Journal of International Law*. 2011, с. 127, 134.

⁵ Матіас Гартвіг. Знач. праця. С. 146, 147.

знання права на сецесію, підтвержене конституційним закріпленням»¹. Так, відповідно до ч. 1 ст. 111 Конституції Республіки Молдова, Гагаузія —

«автономно-територіальне утворення з особливим статусом як форма самовизначення гагаузів, що є складовою і невід'ємною частиною Республіки Молдова, яка самостійно, в межах своєї компетенції, відповідно до положень Конституції Молдови, вирішує питання політичного, економічного і культурного характеру в інтересах всього населення».

Ключовими чинниками сецесійних процесів у Придністров'ї стали такі чинники. Перший — гострі етнічні та політичні розбіжності між Молдовою західного берега Дністра та Придністров'ям. Другим фактором нестабільності стало те, що в умовах політичного плюралізму останніх років радянського періоду історії Молдови з'явився і здобув велику популярність Народний Фронт Молдови (НФМ), який буз зорієнтований на поступову інтеграцію з Румунією. Третім фактором нестабільності на Лівобережжі Дністра стала російська військова присутність, яка уособлюється із залишками 14-ї армії та російським миротворчим контингентом, розташованим у Придністров'ї². Вирішальним чинником сучасної ситуації у Придністров'ї стали присутність 14-ї російської армії, яка інтенсивно втрутилася у конфлікт та призвела до втрати ефективного контролю над краєм з боку уряду Молдови. У свою чергу, орієнтація НФМ на інтеграцію Молдови до Румунії хоч і спровокувала конфлікт у Придністров'ї, але такі політичні цілі не можна розглядати у контексті *remedial secession*, оскільки на рівні офіційних органів Республіки Молдова не спостерігалася чіткої орієнтації на цей політичний курс. Скоріше Молдова на сьогодні схиляється до курсу європейської інтеграції до ЄС.

Попри підписання угоди про припинення вогню, яка сприяла припиненню насильства, і функціонування постійної місії ОБСЄ в Молдові, конфлікт 1992 р., по суті, закріпив виведення Придністров'я з-під юрисдикції офіційного Кишинєва, надавши можливість новоствореній владі Придністровської Молдовської Республіки перейти до розбудови власного державного формування в мирних умовах.

5) *ОРДІЛО*. Якісними ознаками держави є можливість ефективно контролювати територію, що означає забезпечення прав людини та здійснювати суверенітет шляхом впровадження власних рішень через публічну адміністрацію. У результаті діяльності підривних організацій на кшталт політичних партій типу «Родіна» та проросійських громадських організацій, прихованих під національно-культурні товариства, у поєднанні із активністю працівників спецслужб Російської Федерації навесні 2014 р. відбулися військові заворушення в окремих районах Донецької і Луганської областей (ОРДІЛО). Сьогодні тут діють організаційні утворення, які політично, економічно та військово-технічно підтримуються з боку Російської Федерації. Наприклад, військова структура у так званих «ДНР» і «ЛНР» після бойових дій під Іловайськом усередині серпня 2014 р. є змішаною, оскільки її керівний склад переважно складається із кадрових військових офіцерів з Росії, а рядовий і сержантський склад — з числа найманців, російських військовослужбовців та місцевих жителів³. З того часу спостерігається чітко системна підтримка ОРДІЛО з боку Російської Федерації через приватні військові кампанії, під ширмою «гуманітарної допомоги» регіону та інфільтрації у керівні структури «ДНР» і «ЛНР» російських військовослужбовців та працівників спецслужб.

¹ Christian Walter, Antje von Ungern-Sternberg and Kavus Abushov (Eds.). *Self-Determination and Secession in International Law*. P. 25.

² Курінний О. В. (2012). Право на самовизначення (сецесію) в національних законодавствах Узбекистану й Молдови як пострадянських держав 129 Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки 151.

³ Коцур В. В. (2013). Етнополітичний конфлікт у Придністров'ї у контексті українсько-молдовських міждержавних відносин. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України 61—62.

За таких обставин майже немає жодних підстав вважати, що населення Донбасу реалізувало *remedial secession*, позаяк у краї немає інституційованої спільноти, здатної забезпечити ефективний контроль над територією у сенсі захисту прав людини, та уряд України не вживав спеціальних заходів на переслідування місцевих населення. Зокрема, як рішення європейського суду з прав людини¹, так і звіти правозахисних організацій свідчать про істотні проблеми захисту прав людини, в т.ч. про тортури та вбивства людей².

Тому, на думку Ю. Конторовіча, основний тягар щодо забезпечення економічної діяльності на території Криму та ОРДіЛО несуть, відповідно, незаконні владні формування та Російська Федерація, яка фактично ними керує. Подібне правило сформульовано європейським судом з прав людини у справі «Мозер проти Молдови та Росії», згідно з яким «першочерговим завданням для прав, передбачених Конвенцією, завжди має бути їх ефективна захищеність на території всіх Договірних Сторін, навіть якщо частина цієї території знаходиться під ефективним контролем іншої Договірної Сторони [тобто є окупованою]»³. Натомість будь-які проекти, спрямовані на створення в ОРДіЛО автономії без повернення урядом України повного контролю над територією є посяганням на суверенітет і територіальну цілісність України.

6) *Спроба виходу Каталонії зі складу Іспанії*. В іспанській провінції Каталонія 1 жовтня 2017 р. був проведений місцевий референдум про вихід зі складу Ко-

ролівства Іспанія, явка на який склала менше половини виборців (43,3%), а рішення підтримали 90,18% з тих, хто проголосував. Він був визнаний не-легітимним Конституційним судом Іспанії, оскільки питання щодо територіальних змін Королівства мають вирішуватися на національному референдумі. 27 жовтня легіслатура Каталонії проголосила незалежність Республіки Каталонія. Негайно, в той же день, Сенат Іспанії більшістю в 241 голос проти 47 при одному, що утримався, проголосував за введення в дію ст. 155 Конституції Іспанії, яка регламентує порядок встановлення прямого правління з Мадриду. Каталонські інтенції на сецією базуються на ролі донора цієї автономії до державного бюджету, що не може слугувати достатньою її підставою за критерієм *conditio sine qua non*.

Справа про місцевий референдум і анексія Криму: рішення КСУ № 2-рп/2014 та рішення Конституційного Суду Російської Федерації.

Після Революції Гідності певний час в Україні існувала невизначеність в організації публічної влади, чим скористалася Російська Федерація, на порушення норм і принципів міжнародного права вчинивши акт агресії проти України та анексувавши Крим (Автономну республіку Крим та місто Севастополь). Все це прикривалося під риторикою захисту прав російськомовних прав громадян та ніби «державного перевороту» в Києві. Хоча Олександр Задорожній відзначав, що жодних реальних правових підстав для силового захисту «співвітчизників»

¹ Президент України у своїй доповіді перед Генеральною Асамблеєю ООН 20 лютого 2019 р. наголосив, що в ОРДіЛО є 496 танків, що перевищує їх число в Німеччині, чи Франції, чи Італії, 35 тисяч бойовиків та близько 2.100 військовослужбовців з Російської Федерації. (Петро Порошенко. Виступ на дебатах Генеральної Асамблеї ООН. A Medium Corporation. URL: <https://medium.com/@petroporoshenko/%D0%B2%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF-%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D0%B5%D0%B1%D0%B0%D1%82%D0%B0%D1%85-%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%97-%D0%B0%D1%81%D0%B0%D0%BC%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D1%97-%D0%BE%D0%BE%D0%BD-d45be5325b53>).

² *Tsezar and others v. Ukraine*, App. № 73590/14, 73593/14, 73820/14, 4635/15, 5200/15, 5206/15, 7289/15, Judgment on 13 February 2018.

³ Огляд порушень прав людини в окупованих Луганській та Донецькій областях. URL: <https://vostok-sos.org/tag/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0-%D1%87%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BA%D0%B0-%D0%B2-%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%BB%D0%BE/> (access at 06.02.2019).

за кордоном (на території Криму) в російського керівництва не було¹.

У той час Верховна Рада України на фоні масових порушень прав людини урядом під час подій Революції Гідності і залишенням правління Віктором Януковичем була змушена реалізувати установчу владу народу, оскільки особи, які обіймали посади Президента, Прем'єр-міністра, низки міністрів, Голови Служби безпеки покинули свої посади і була гостра потреба заповнити вакантні посади. У цих умовах спецпідрозділи сусідньої держави 27 лютого 2014 р. взяли під контроль низку важливих державних установ у Криму і лояльна до Росії Верховна Рада Автономної Республіки Крим ухвалила рішення про призначення референдуму на 25 травня, яке пізніше переглянула, призначивши референдум про статус Криму спочатку на 30 березня, а потім на 16 березня. 11 березня Верховна Рада Автономної Республіки Крим проголосила «Декларацію незалежності Автономної Республіки Крим та міста Севастополя». Конституційний Суд України розглянув конституційні подання виконавця обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини і визнав неконституційним правовий акт Верховної Ради Автономної Республіки Крим про призначення місцевого референдуму про статус Криму, зазначивши зокрема²:

«Конституційний Суд України наголошує, що принципи цілісності і неотторканності території України в межах існуючого кордону, поширення суверенітету України на всю її територію встановлені Конституцією України. Звуження меж існуючого кордону Украї-

ни, виведення будь-якого суб'єкта адміністративно-територіального устрою України з її складу, зміна конституційно закріпленого статусу адміністративно-територіальної одиниці, зокрема Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, як невід'ємної складової частини України шляхом проведення місцевого референдуму суперечать зазначеним конституційним принципам».

Конституційний Суд України виходив із усталених конституційних і міжнародних принципів, згідно з якими право на сецесію може здійснювати виходячи із поваги територіальної цілісності держави, такі питання мають вирішуватися виключно на національному референдумі з додержанням прав на вільне волевиявлення народу. Також складно говорити про те, що в Криму вже існувала спільнота, яку можна кваліфікувати як «народ», який володіє правом на сецесію³. Зокрема, як стверджував проф. Задорожній:

«...позиція Російської Федерації, яка намагається представити організацію референдуму у Криму легітимною, позбавлена юридичної логіки. Навіть якщо припустити, що Конституція України дозволяла б проведення плебісциту з територіальних питань на підставі права народів на самовизначення, факт присутності на території Автономної Республіки Крим іноземних військ позбавляє таке голосування свободи волевиявлення»⁴.

Стосовно Криму і права на самовизначення, коректно вести мову у цій площині лише стосовно кримських татар, права яких на національно-культурну автономію в краї так і не було реалізовано. Як свідчать доповіді про стан справ

¹ Eugene Kontorovich (2015). Economic Dealing with Occupied Territories. 53 Columbia Journal of Transnational Law 588.

² Mozer v. the Republic of Moldova and Russia [GC], no. 11138/10, Judgment on 23 February 2016.

³ Задорожній О. В. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права. Київ: К.І.С., 2015. 98 с.

⁴ Рішення КСУ № 2-рп/2014 від 14 березня 2014 р.

людини на Кримському півострові, окупованому Росією, права кримських татар є найбільш вразливими¹.

Зовсім інакше у силу домінуючих ірєндентистських поглядів ця справа отримала оцінку у Російській Федерації, в якій Конституційний Суд цієї країни на порушення норм і принципів міжнародного права та конституційного права² легалізував анексію Криму. Після «проголошення» незалежності Криму вже ввечері 17.03.2014 р. Президент РФ В. Пугін прийняв указ № 147, який «визнав Рєспубліку Крим», а вже на наступний день 18 березня Президент РФ та голови незаконних утворень в АР Крим та місті Севастополі уклали «Договір» між РФ і «Рєспублікою Крим», яким оформлялася анексія Криму РФ. Цілков слушно Крістіан Вальтер характеризує цей весь процес, що «у випадку з Кримом відділення не було інструментом досягнення незалежної державності, а в якості перехідного кроку у процесі інтеграції в Росію»³.

Оскільки Конституція РФ передбачає певну попередню процедуру включення до складу федерації нових суб'єктів федерації, то така форма вирішення питання було сумнівна також і з точки зору конституційності, а укладення такого «договору» стало нікчемним. Без будь-якої попередньої підготовки, просто блискавично Конституційний Суд РФ вже до обіду 19 березня ухвалив постанову про визнання такого договору конституційним, легалізуючи акт анексії Кри-

му під шатами формальної конституційної законності. Проф. Мєрежко відзначає, що, анексувавши Крим, Росія при цьому порушила принцип естоппеля⁴, який пов'язаний із системою відносин щодо кордонів між Україною та Росією. Крістіан Вальтер відзначає, що проведення місцевого референдуму недержавними акторами на території, що підлягає потенційному виходу (*possibly seceding territory*), «виходить за рамки міжнародного принципу територіальної цілісності»⁵. Далі він зазначає, що Росія і її актори в Криму діяли у два кроки: 1) відокремлення і створення «Рєспубліки Крим» як нової держави; 2) її вступ та інкорпорація до складу РФ. За фактичних умов «Рєспубліку Крим» складно уявити суб'єктом, що відповідає всім критеріям державності (*all criteria for statehood*)⁶. Тим більше, у силу дискримінаційних практик у Криму протягом 1991—2014 рр. з боку місцевої публічної адміністрації щодо кримських татар та українців (на півострові існувало лише декілька десятків україномовних шкіл), складно говорити про самовизначення якоїсь спільноти як «народу». За таких умов Конституційний Суд РФ став фактичним пособником злочину агресії проти України та анексії Криму Російською Федерацією.

Це мало наслідком ухвалення рішень Конституційним Судом України та вжиття низки заходів щодо часткової ізоляції Конституційного Суду РФ у рамках Світової конференції конституційних судів, що

¹ Anne Peters (2015). The Crimean Vote of March 2014 as an Abuse of the Institution of the Territorial Referendum. Herausforderungen an Staat und Verfassung. Völkerrecht — Europarecht — Menschenrechte; Liber Amicorum für Torsten Stein zum 70. Geburtstag. Baden-Baden: Nomos 281.

² Задорожній О. В. (ред.). Українська Рєволюція гідності, агресія РФ і міжнародне право. Київ: К.І.С., 2014. 528 с.

³ Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2016. *Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol (Ukraine)*. A/RES/71/205.

⁴ Марусяк О. В. Анексія Криму Російською Федерацією як злочин агресії проти України: міжнародно-правові аспекти. Чернівці: Місто, 2016. С. 121—132.

⁵ Christian Walter, Antje von Ungern-Sternberg and Kavus Abushov (Eds.). (2014) *Self-Determination and Secession in International Law* 298.

⁶ Oleksandr Mєrezhko (2016). Crimea's Annexation in the Light of International Law. A Critique of Russia's Legal Argumentation. 2 *Kyiv-Mohyla Law & Politics Journal* 48.

відбулася у 2016 р. у Вільнюсі та Європейської конференції конституційних судів. Така діяльність КСУ за ініціативи його Голови Станіслава Шевчука здійснюється також у рамках Асоціації конституційного правосуддя країн регіону Балтійського та Чорного морів. Насправді, під прикриттям права на самовизначення Криму Російська Федерація вчинила міжнародний злочин агресії та анексувала цей півострів від України, за що її вищі посадовці мають понести міжнародно-правову відповідальність.

Висновки.

Подолання дилеми права на самовизначення та сецесії слід шукати у місії сучасної держави. Адже легітимність сучасної демократичної конституційної держави базується на забезпеченні вільного розвитку індивіда на засадах його самоідентичності, що передбачає гарантування соціальної інтеграції. Якщо держава забезпечує належне урядування та ухвалення справедливих рішень, то за визначенням такі не будуть атакувати людську гідність в аспекті самовизначення індивіда, зокрема щодо належності до певних спільнот. Утиски та переслідування певних спільнот державою делегітимують та руйнують правопорядок, він стає антиконституційним.

Таким чином, конституційна демократія є необхідною умовою для реалізації права на самовизначення спільнот, яке є наступним, вищим рівнем самоідентичності індивіда на засадах його інтег-

*рації у певну спільноту за певними спільними інтересами. У разі руйнування та колапсу конституційного порядку, як індивіди, так і спільноти мають право на опір тиранії і такий може виражатися і у формі заснування нової держави через реалізацію права на сецесію. Розглянуті вище кейси Аландських островів, Гагаузії, Придністров'я, Криму, Косова не підпадають під критерії *conditio sine qua pop* як підстави реалізації права на сецесію.*

*З точки зору багаторівневого конституціоналізму легітимізація певної спільноти, яка бажає самоідентичності, ґрунтується на достатній юридичній підставі. Основою цього виступає демократичний дискурс щодо розуміння правил і процедур забезпечення людської гідності, тобто демократичний дискурс щодо людської гідності. Тобто така система процедур легітимації, що має витискати різні форми утисків та переслідування осіб за ознакою їх відмінної ідентифікації. У свою чергу, згідно із засадами балансування демократична легітимація самоідентичності спільнот не може атакувати конституційну демократію. Конституційна демократія *in re* і є демократичним процесом самоідентичності та утвердженням універсальних цінностей. Якщо існує гноблення, яке є нестерпним і нелюдям, сецесія є засобом утвердження конституційної демократії, як це мало місце при розпаді імперій, зокрема колапсу Радянського Союзу.*

Савчин М. В. Право на самоопределение и сецессия.

*В статье раскрывается проблема сецессии в контексте основы территориальной целостности как принципа конституционного и международного права. Дилемма права на самоопределение и сецессии анализируется через призму целостной интерпретации правовой материи в связи с социологией, политологией и культурологией. Распад империй и возникновение национального освободительного движения часто становятся катализатором возникновения новых государств и служат именно тем *conditio sine qua pop*. Право на сецессию определенной общности определяется ее способностью идентифицироваться и создать жизнеспособные институты публичного управления, направленные на защиту прав человека. В судебной практике существует вполне последовательная позиция о необходимости соблюдения требований *conditio sine qua pop*, согласно которым сецессия является крайним способом обеспечения идентичности*

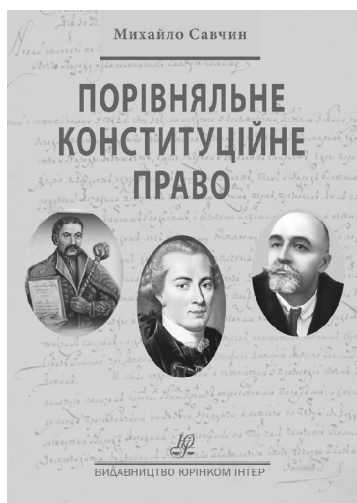
определенных сообществ. Указанным критериям не соответствует «транзитная» сецессия в Косово и Крыму, поскольку нарушает принцип территориальной целостности государства и нерушимости государственных границ как фундаментальных принципов конституционного и международного права. Сделан вывод, что преодоление дилеммы права на самоопределение и сецессии следует искать в миссии современной легитимной демократической конституционной государства, основанная на обеспечении свободного развития индивида на основе его самоидентичности и гарантиях социальной интеграции.

Ключевые слова: идентичность сообществ, народ, нация, право на самоопределение, принципы права, сецессия, территориальная целостность.

Savchyn M. V. Right to the self-determination and secession.

In this article the problem of secession in the context of the basis of territorial integrity as a principle of constitutional and international law is revealed. Through the prism of a coherent interpretation of the legal matter in connection with sociology, political science and culture study the dilemma of the right to the self-determination and secession is analysed. The collapse of the empires and the emergence of a national liberation movement often become a catalyst for the emergence of new states and serve as conditio sine qua non this process. The right to secession of a particular community is determined by its ability to identify and create viable institutions of public administration aimed at protecting human rights. In case-law, there is a consistent position regarding the need to comply with conditio sine qua non requirements, according to which secession is the last resort to ensure the identity of certain communities. The «transit» secession in Kosovo and the Crimea does not correspond to the indicated criteria, because it violates the territorial integrity of the state and the inviolability of the state borders as fundamental principles of constitutional and international law. It is concluded that overcoming the dilemmas of the right to self-determination and secession should be sought in the mission of a modern legitimate democratic constitutional state which is based on ensuring the free development of the individual on the basis of his own identity and guarantees of social integration.

Key words: identity of communities, nation, people, principles of law, right to self-determination, secession, territorial integrity.

Савчин М. В. **Порівняльне конституційне право:** навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 328 с.

ISBN 978-966-667-730-6

Посібник підготовлено на основі комплексного порівняльно-правового дослідження зарубіжного та вітчизняного досвіду конституціоналізму, функціонування інститутів конституційного права. Враховано сучасні тенденції конституціоналізму, зокрема природи, чинності та правового захисту конституції. Розкрито формування та розуміння конституційних цінностей і принципів, людської гідності, свободи і приватної автономії, рівності, верховенства права, демократії та сучасних концепцій держави. З огляду на еволюцію сучасних конституційних систем висвітлено основні моделі організації публічної влади та сучасні тенденції розвитку конституціоналізму.

Для студентів, аспірантів, викладачів юридичних вузів і факультетів, практикуючих юристів, працівників державних органів і місцевого самоврядування, а також фахівців у галузі конституційного права, захисту прав людини.

УДК 321.015 (342.3)

Б. А. Барабаш,

кандидат юридичних наук

Радник президента Українського Союзу Промисловців і Підприємців (УСПП)

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ В ВЕДУЩИХ СТРАНАХ МИРА

Данной работой охвачены основные направления развития конституционно-правовых исследований. Сделан анализ тенденций и прогноз их осуществления.

Ключевые слова: конституционные системы, принцип разделения власти, научно-правовые разработки.

Весь исторический путь человечества — это путь борьбы за справедливость. Именно она является квинтэссенцией мирового исторического процесса. Под справедливостью чаще всего подразумевают порядок распределения духовных и материальных благ, прав и свобод. Если порядок распределения соответствует представлениям и образу мышления индивидуума, то индивидуум полагает этот порядок справедливым.

К концу XX — началу XXI веков концепция демократического развития мира одержала победу над диктатурами. Это произошло во многом благодаря тому, что демократия как способ более справедливого, равномерного и эффективного распределения власти, информации, природных ресурсов и продуктов трудовой деятельности, смогла удовлетворить более обширные духовные и материальные потребности человечества, чем диктаторский способ распределения. Под этим углом зрения демократические способ и форму управления можно представить, как распределение властных функций между многими институтами и лицами, избранными или назначенными. Демократия основывается на принципе представительной власти. В то же время диктатура характеризуется узурпацией власти и ее концентрацией в руках немногих. Принципы представительства при диктатуре либо отсутству-

ют, либо существуют в сфальсифицированном виде.

Демократический порядок распределения и осуществления власти постоянно совершенствовался и в основном удовлетворял потребностям социума. Однако к концу XX — началу XXI веков технологические успехи цивилизации толкнули маятник развития общественных отношений в противоположную сторону. Развитие искусственного интеллекта, скорость обмена информацией и создание самообучающихся машин привели к тому, что концентрация власти стала необходимым условием для централизованной обработки колоссального объема данных. Оптимизированные центры по управлению информацией функционируют значительно эффективней, чем распределенные базы данных. Данное положение может привести к ничем не регулируемой концентрации колоссальной власти в руках цифровой диктатуры. В современном мире формируются весьма сложные режимы надзора как в демократических странах, так и странах с тоталитарным режимом правления. Новая реальность ставит перед цивилизацией кардинальный вопрос о контроле над структурами, обладающими грандиозным массивом цифровых данных. Складываются новые общественные отношения, не регулируемые правом, тогда как только право есть единственный регулятор общественных отношений.

Перспективы развития и трансформации конституционных систем, в частности, принципа разделения власти, представляют собой объективно сложившуюся, насущную область исследований современной науки права. Подобные идеи не новы. Во многом поиск новых форм и способов властвования объясняется кризисом традиционно сложившихся принципов и схем распределения властных полномочий, его несоответствия актуальным потребностям регуляции общественных отношений. Это принуждает конституционалистов и государствоведов передовых стран мира к разработке и поиску современных концепций развития конституционных систем, которые соответствовали бы реально сложившимся взаимоотношениям институтов властвования и возможностям сохранения представительского характера демократических государств. Однако многочисленные проекты правовых концепций зачастую носят футурологический, элитарный или технократический характер, весьма далекий от перспектив правоприменительной практики.

В этом смысле интересен опыт научных конституциональных изысканий и разработок в США, Великобритании, Франции и ФРГ. В своем исследовании мы обратились к современному мировому опыту конституциональных реформаций, и нам представляется важным представить научную мысль государствоведов ведущих стран мира в сфокусированном виде. Их опыт может быть полезен для формирования объективного взгляда на современные тенденции развития конституционного принципа разделения власти и способов его трансформации.

Соединенные Штаты Америки

Если в странах ЕС конституционные системы приспособляются к требованиям общегосударственных норм и раз-

виваются в направлении наднационального законодательства, то в США дело обстоит иначе. Совершенствование конституционной системы вызвано во многом тем, что имеющиеся поправки Конституции США, относящейся к категории «жестких конституций», не соответствуют степени развития общественных отношений как внутри американского общества, так и между центром и субъектами американской федерации¹. Острота противоречий внутри конституционной системы вызвала к жизни множество прогнозов ее развития, в том числе и связанных с перспективами разработки новой писаной конституции. Для исследования осуществимости коренной трансформации конституционной системы США была создана так называемая «Комиссия 2000 года». В нее вошли выдающиеся современные конституционалисты, члены Американской академии искусства и науки. Однако в предложенных проектах оптимальной модели конституционной системы США, разработанных «Комиссией 2000 года», отчетливо проявились те самые футурологические, элитарные и технократические установки, которые представляются далекими от реальности. Как отмечал чешский правовед Йозеф Благож в главе VI своей работы «Формы правления и права человека в буржуазных государствах», таков, в частности, проект конституции, разработанный группой государствоведов во главе с профессором Р. Дж. Тьюгвеллом².

Проектом, который предложила группа Р. Дж. Тьюгвелла, предполагалась институционализация шести ветвей власти — политической, президентской, законодательной, планирующей, внутренней и судебной, вместо традиционных трех ветвей.

По мнению разработчиков данной концепции, первая власть — политическая, охватывала бы конституционно-правовое

¹ Под «жесткой конституцией» понимается такая конституция, для изменения которой, необходим специальный (конституционный) закон, принятый с соблюдением особой процедуры, либо многоступенчатая процедура, предусмотренная конституцией.

² Благож Йозеф. Формы правления и права человека в буржуазных государствах. М.: Юрид. лит., 1985. С. 187.

регулирование деятельности политических партий, в том числе систему финансирования партий на выборах, порядок проведения праймериз и избирательных кампаний в целом. Таким образом, концепция институционализации политической власти означала бы включение партийной системы в рамки писаной конституции.

Анализируя данную концепцию, можно предположить, что идея выделения политической власти в отдельную ветвь в значительной мере инкорпорирована из германского конституционного права. Именно там деятельность политических партий подвержена детальному правовому регулированию. При этом американская концепция идет значительно дальше по пути государственно-правовой регламентации, и приводит к корпоратизации политических партий в системе разделения власти.

Нам представляется применение данной конституционной новеллы нереалистичной, хотя бы потому, что две основные политические партии в США не имеют ярко выраженного политического профиля. Их идеологические установки размыты, программные цели неопределенны. Именно поэтому Демократическую и Республиканскую партии США зачастую классифицируют как «псевдопартии».

Однако несколько иной взгляд на роль политических партий мы обнаруживаем у германского правоведа Карла Дейча. По его мнению, определенное значение для формирования политической системы или формы правления имеет понятие политической культуры народа¹. Возможно, американские правоведы излишне буквально трактовали и мнение другого государствоведа из Германии Карла Левинштейна, высказавшего мысль о том, что «каждое государство с конституированной и стабилизированной системой отношений между держателями и адресатами власти в форме господствующих институтов является

политической системой. Она характеризуется, главным образом, аппаратом или механизмом, с помощью которого осуществляется социальный контроль»².

Второй ветвью власти в предложенной концепции выступает власть президентская. В сочетании с двумя другими нововведениями, властью планирующей и властью внутренней, данное сочетание может свидетельствовать только об одном — о тенденции дальнейшего усиления полномочий исполнительной власти в лице её централизованного бюрократического аппарата. Также проектом предусматривается избрание президента на семилетний срок полномочий, увеличение числа вице-президентов до двух, расширение аппарата президента. Авторы предложенного проекта наделили президента обширными чрезвычайными полномочиями на случай возникновения угрозы безопасности государства, конституционной системе, публичному порядку, нормальному функционированию экономики. В случаях возникновения подобных обстоятельств президент и Палата наций получали бы, по сути, неограниченную власть. В частности, Палата наций определяла бы, возникло ли предусмотренное состояние угрозы, и когда оно может завершиться.

Возможно, все возрастающие полномочия президента, предлагаемые авторами Концепции, заимствованы из французской конституции V Республики. Однако тенденции усиления исполнительной власти, которые были отмечены в нашем исследовании ранее, безусловно, нашли свое отражение и в проекте рассматриваемой Концепции.

Планирующая власть, по мнению американских государствоведов, должна состоять из высококвалифицированных экспертов. В ее функциональные обязанности входит разработка долгосрочных прогнозов экономического и общественного развития страны сроком на 12 лет, и разработка краткосрочных планов сроком на 6 лет. По идее авторов, планы

¹ Deutsch K. W. The German Federal Republic. Political Systems of Europe. Englewood Cliffs, 1972, P. 420.

² Loewenstein Karl. Political Power and the Governmental Process. Chicago and London, 1965. P. 38.

развития не носят общеобязательного характера закона, а представляют собой не более чем определение целей общества в области экономики и социальной жизни. Проектом конституционной реформы предусматривалось, что планирующая власть, как самостоятельная, обособленная часть конституционной системы, не должна принимать непосредственного участия в деятельности исполнительной ветви власти. В качестве сдержек и противовесов в отношении планирующей власти, по мнению авторов концепции, выступают президентская, внутренняя и законодательная ветви.

Мы полагаем, что предложенное в проекте выделение планирующих структур в отдельную ветвь конституционной власти лишено смысла. Известно, что американская система исполнительной власти и на федеральном уровне, и на уровне штатов имеет в своем составе многочисленные комиссии по планированию. Необходимость конституционного обособления планирующих органов в отдельную ветвь, по нашему мнению, так и не была аргументированно объяснена.

Третьей обособленной частью конституционного разделения власти выступает внутренняя власть. Появление подобной ветви объясняется существующими, исторически сложившимися в США, Независимыми Регулятивными Комиссиями (Independent Regulatory Commissions). Они призваны координировать деятельность, управлять и осуществлять надзор над обширным бюрократическим аппаратом. По мнению американских ученых, конституционная регламентация деятельности внутренней власти приведет к самоуправлению данных учреждений создаваемыми вышестоящими управленческими звеньями. Во главе данной пирамиды должен стоять коллективный орган — Управление внутренних дел.

Полагаем, что подобное разделение властных полномочий повлечет за собой дезорганизацию управленческой деятельности исполнительной ветви власти. Предложенный проект не определяет порядка взаимодействия вновь образован-

ных ветвей власти с законодательной и судебной ветвями. Многовековой опыт американского конституционализма свидетельствует о постоянных трениях в трехзвенной системе разделения власти. При разделении власти на шесть ветвей сложности возрастут кратно. В этом смысле представляется более разумным путь к дальнейшей оптимизации деятельности исполнительной власти, сокращению бюрократического аппарата. Именно эти меры могут привести к более рациональному способу функционирования и взаимодействия всех ветвей власти. Авторами же проекта предлагается расщепить исполнительную власть на более мелкие фрагменты, наделить их статусом конституционно определенных ветвей, и в этом им видится успешность реформ. Кроме того, реализация предложенных мер конституционного распределения властных полномочий легко может привести к сращиванию регулятивных государственных органов с аппаратом крупных монополий, что неминуемо приведет к экономической стагнации из-за снижения конкурентоспособности экономики.

Законодательная власть на федеральном уровне, по мнению авторов Концепции, должна состоять из трех палат: Народной Палаты (Peoples House), Палаты Республик (Republics House) и Палаты Наций (Nation's House).

Полномочия Народной Палаты идентичны полномочиям ныне действующей Палаты Представителей. Народная Палата обладала бы законодательными полномочиями.

Палата Республик, члены которой должны избираться в равном количестве от каждого штата, заменила бы нынешний Сенат. В соответствии с проектом, Палата Республик наделяется достаточно широкими полномочиями, связанными с интересами штатов, но в целом ее компетенция намного уже, чем у нынешнего Сената.

Палата Наций должна была бы состоять на одну треть из представителей учреждений и профессиональных союзов основных отраслей экономики (промыш-

ленности, торговли, сельского хозяйства, банковского дела). Вторую треть назначал бы Президент, и третью — Председатель Верховного суда США.

Мы полагаем подобное распределение внутри законодательной ветви власти искусственной и не соответствующей потребностям общества. Кроме того, одной из основных функций двухпалатного парламента является взаимный контроль палат. Данное положение вообще не нашло отражения в предложенном проекте. Наши негативные выводы подтверждаются и тем фактом, что сами составители проекта не сошлись во мнениях относительно компетенции Палаты Наций. По мнению американских ученых, в обычное время Палата наций обладает преимущественно совещательными функциями при президенте, а также может высказываться по проектам законов, предложенных Народной Палатой. Таким образом, Палата Наций выступает в качестве некоего совещательного органа и является конституционно определенным связующим звеном между главой исполнительной власти и высшим законодательным органом. Кроме того, порядок формирования Палаты наций исключает участие в нем избирателей. Как видно из проекта, состав участников данного законодательного органа формируется путем назначения, критерии которого не ясны.

Судебную власть и ее структуру авторы проекта сохраняют почти в прежнем виде. Неизменной остается, например, компетенция Верховного суда США. Однако, по образцу ФРГ и Франции, проектом предусмотрена не специализация судей, а создание специализированных судов.

В целом же, по нашему мнению, рассмотренный проект конституционных изменений в конституцию США представляется весьма спорным, непродуманным и несогласованным. Примерно такую же оценку он получил и в самих Соединенных Штатах. Концепция новой

конституции была встречена критически как в среде консервативно настроенных, так и в среде либерально ориентированных государствоведов и конституционалистов. Однако данный опыт конституционных реформ может быть интересен в качестве иллюстрации предпринимаемых усилий по поиску оптимальных систем распределения властных полномочий. В данном контексте более реальными выглядят иные проекты частичных реформ высших государственных органов. В них нашла свое воплощение оптимизация и более детальная координация функций всех трех ветвей власти. Выделяя же наиболее характерные свойства предлагаемых большинством авторов конституционных концепций в США, мы можем отметить, с одной стороны, общее усиление политического и государственного влияния исполнительной власти, а с другой — реорганизацию исполнительной власти для усиления эффективности координационной функции президента¹.

Среди других значительных исследований по данной проблематике отметим позицию видного американского государствоведа Збигнева Бжезинского. В своей работе «Между двух эпох» автор предлагал концепцию так называемой «символической президентской системы», в которой государственная власть и государственное управление будут принадлежать высококвалифицированным экспертам и аппаратам. Бжезинский полагал, что возрастающая потребность в специализированном руководстве внутренней и внешней политикой, национальной обороной, экономикой могут привести к тому, что реальное руководство государством перейдет в руки технократической элиты, а роль выборных государственных органов будет все более ограничиваться репрезентативной функцией. Значение политических партий также будет уменьшаться².

Общий вывод, который можно сделать из анализа современной американ-

¹ Magrath C. P., Cornwell E. E., Goodman J. S. Op. cit. P. 575.

² Brzezinski Z. Between Two Ages. America's Role in the Technotronic Era. New York, 1971. P. 114.

ской научно-правовой литературы, это вывод о разнообразном усилении функций исполнительной ветви власти. Идет ли речь о президенте, или об усилении роли федерального бюрократического аппарата, или об институализации поста президента и его политической партии. Варианты конституционных трансформаций различны, но в них прослеживается одна общая черта — приоритетное развитие положения исполнительной власти по сравнению с властью законодательной. Данная тенденция неоспорима. Варьируются лишь способы оптимизации функций исполнительной власти.

Великобритания

Британская конституционно-правовая мысль выдвигает на авансцену идею создания писаной конституции, так как ее отсутствие вызывает сложности в научном разграничении отраслей права, полномочий и прерогатив институтов власти. На сегодняшний день основным критерием разграничения отраслей права является предмет их регулирования¹. Предметы регулирования деятельности публичной власти в Великобритании исследует административное право. Однако отметим в этой связи, что при отсутствии писаной конституции и кодифицированного права, вопрос разграничения отраслей права можно отнести скорее к убеждениям, нежели к определенной четких дефиниций.

В Великобритании действует конституция в абстрактном значении этого понятия. Британская конституция — это не конкретный правовой документ или система правовых актов, а совокупность законов, прецедентов и конституционных соглашений, которые определяют порядок формирования и полномочий органов власти, принципы взаимоотношений государственных органов между собой и государственных органов и граждан.

Первые проекты писаной конституции появились еще в конце 60-х — нача-

ле 70-х годов XX столетия. С тех пор эта идея оживленно обсуждается различными исследовательскими группами правоведов². Преобладающая точка зрения научного сообщества заключается в том, что писаная конституция не должна радикально менять сложившиеся веками взаимоотношения высших государственных органов, а лишь зафиксировать *status quo* и сделать эти взаимоотношения более устойчивыми³. Более консервативная часть английских ученых рассматривает писаную, «жесткую» конституцию, как правовой барьер на пути внедрения в конституционную систему непродуманных и сиюминутных установок. Однако исторический опыт свидетельствует о том, что сама по себе писаная конституция не способна обеспечить сохранение *status quo*. Это возможно только в тех случаях, когда конституция отражает и регулирует реально сложившиеся общественные отношения.

В отдельных проектах британской конституции была осуществлена довольно подробная регуляция положений о статусе политических партий в конституционной системе. Также были детально проработаны вопросы конституционного регулирования функций руководящих органов правящей политической партии, в частности, взаимоотношения руководства и премьер-министра, функции «теневое кабинета» оппозиции в конституционной системе, положение и роль партийных организаций в парламенте. Также проектами предусматривалось существенное расширение ведомства премьер-министра, конституционное фиксирование руководящего положения премьер-министра в правительстве, в частности, ему должно было быть предоставлено полномочие принятия решений о проведении основной политической линии. Отметим в этой связи тот факт, что в настоящее время данное полномочие премьер-министру *de facto* и принадлежит. Кроме этого, положение

¹ Jennings I. *The Law and the Constitution* (5th ed.). 2007. P. 217.

² Milne A. J. *Freedom and Rights. A philosophical synthesis*. London, 1968. P. 43, 185.

³ Marshall Geoffrey. *Constitutional Theory*. Oxford, 1971. P. 146, 151.

премьер-министра предполагалось усилить системой подчиненных ему правительственных комитетов, которые бы взаимодействовали с профильными парламентскими комитетами, и, таким образом, обеспечивали бы решающее политическое влияние премьер-министра в Палате общин. Проектами конституции также предусматривалось расширение числа специализированных комитетов Палаты общин, наделенных в рамках предметной компетенции весьма широкими полномочиями.

Значительное внимание британских правоведов привлекла реформа Палаты лордов. Первоначальный проект претерпел в ходе более чем десятилетнего обсуждения серьезные изменения. В итоге была предложена идея разделения состава Палаты лордов на две группы. Первая группа, состоящая из 230 членов Палаты лордов, должна была назначаться главой государства после консультаций с премьер-министром. Эта группа назначалась из числа кандидатов, предложенных правящей и оппозиционной партиями. Причем назначение должно было произойти таким образом, чтобы кандидаты от правящей партии получали бы большинство голосов. Данное большинство компенсировалось бы назначением определенного числа политически независимых лордов. Наследственные лорды (а их сейчас более 900) должны были бы сохранять членство в Палате лишь пожизненно, а на их место главой государства, по рекомендации премьер-министра, назначались бы представители науки, промышленности, профсоюзов на основе заранее определенного способа представительства.

Проект реформы Палаты лордов встретил яростное сопротивление как со стороны левого крыла лейбористской партии, так и со стороны правого крыла консервативной партии, и по этой причине не был реализован до сих пор. Однако он по-прежнему стоит на повестке дня. Левое крыло лейбористов выступает против данного проекта по причине непоследовательности авторов концепта. Лейбористы требуют упразднения верх-

ней палаты английского парламента. В качестве компромисса было предложено несколько вариантов, в соответствии с которыми, нынешнее членство в Палате лордов должно быть упразднено, а новыми членами должны стать кандидаты, избранные на прямых, всеобщих выборах. Иная альтернатива содержится в концепции Палаты лордов, как представительства профессиональных интересов, существующих в обществе. В этом случае формирование Палаты будет осуществляться по профессиональному принципу. При этом она наделялась бы довольно обширными полномочиями, на уровне Палаты общин.

Данный проект реформы также получил негативный отклик, поскольку в нем обнаружилось элитарные и технократические тенденции. Его реализация также была отложена.

По нашему мнению, британские ученые, в отличие от их американских коллег, обнаружили творческий подход в разработке проекта писаной конституции, соответствующий реалиям сложившихся общественных отношений. Неудачу конституционного процесса можно отнести скорее к консервативным традициям англосаксонского права, не терпящим легковесности в вопросах перераспределения властных полномочий. Однако во всех предлагаемых проектах прослеживается тенденция к усилению власти премьер-министра и расширению полномочий аппарата исполнительной власти. Что же касается споров о месте Палаты лордов в предлагаемой модели реформы конституционной системы, то нам представляется, что суть его лежит в поисках компромисса между консервативными слоями научного сообщества, желающими сохранения Палаты, и противниками этого элемента законодательной власти. Очевидно, что сложившаяся почти тысячу лет тому назад система ограничения королевской власти отжила свое, и требует модернизации. Однако назревшие коренные перемены перераспределения властных функций на родине современного парламентаризма еще ждут своего научного обоснования и практического воплощения.

Федеративная Республика Германия

Основной Закон ФРГ базируется на традициях германского конституционализма, отражает его правовую доктрину и практику. Существенное влияние на него оказали Веймарская конституция 1919 г. и конституционное законодательство США. Предусмотренные Веймарской конституцией значительные полномочия рейхспрезидента, отсутствие противовеса со стороны законодательной власти и судебного контроля в свое время создали условия для прихода фашизма к власти. По этой причине, для того чтобы избежать подобного развития событий в будущем, Основной закон ФРГ детально регламентирует полномочия всех трех ветвей власти как на федеральном уровне, так и на уровне федеральных земель; закрепляет основополагающие принципы конституционного строя; весьма широко наделяет полномочиями исполнительную власть. Именно канцлер, а не президент, возглавляет федеральное правительство. Это позволяет парламенту контролировать правительство в целом.

Основной закон ФРГ, созданный в 1949 г. американскими и западногерманскими правоведами как временный документ, оказался настолько удачным, что стал постоянной Конституцией ФРГ после объединения Германии, и перед германскими правоведами ныне не ставится задача его пересмотра или реформирования. Тем не менее, идея разработки новой конституции окончательно не отвергнута, и перспективы развития конституционной системы ФРГ в основном просматриваются в направлении регулирования все возрастающей роли исполнительного аппарата, а также интенсификации влияния элит и центральных аппаратов политических партий на функции конституционной системы¹. Процесс совершенствования конституционной системы усилился в конце 80-х — начале 90-х годов XX ст., и был вызван

объединением Западной и Восточной частей Германии. Однако можно констатировать тот факт, что тщательно сбалансированные полномочия трех ветвей власти в Основном законе ФРГ соответствуют вновь сложившимся реалиям, и пока не требуют коренного пересмотра. Печальный опыт недавнего прошлого заставляет германских конституционалистов быть предельно осторожными в вопросах перераспределения властных полномочий.

Французская Республика

Во Франции, за период, прошедший после Великой Французской революции, было принято более 20 конституций, конституционных хартий и законов. Как выразился профессор Марсель Прело: «Франция представляет собой настоящую лабораторию по изготовлению конституций, их можно найти тут буквально на любой вкус»².

Ныне действующая французская Конституция V Республики была принята в 1958 г. Ее появление было вызвано глубоким политическим кризисом действующего режима усиленного парламентаризма. Именно он привел страну к правительственной неразберихе и падению авторитета государственной власти. В сложившихся обстоятельствах парламент принял решение о передаче власти в руки общенационального лидера, способного вывести страну из кризиса. Таким образом, 1 июня 1958 г. Национальное собрание Франции наделило генерала Шарля де Голля чрезвычайными полномочиями и уполномочило его в числе прочих мер подготовить и осуществить конституционную реформу. Конституция Франции явилась результатом компромисса между концепциями сильной личной власти президента и парламентского контроля над деятельностью правительства. В ней также нашли отражение представления генерала де Голля о месте и роли Президента, Премьер-министра и политических партий.

¹ Ellwein Thomas. Das Regierungssystem der Bundesrepublik Deutschland. Opladen, 1997. S. 408—415.

² Prelot M. Institutions politiques et droit constitutionnel. Paris, 1972. P. 27.

Однако с момента принятия конституции V Республики существенно изменились те обстоятельства, которые привели к ее принятию. Следовательно, она не может оставаться неизменной. Развитие государственной и партийной систем во Франции постепенно достигает того же уровня, что в ФРГ и Великобритании. Французские правоведы, говоря о перспективах развития конституционной системы, прогнозируют усиление роли общественных организаций и политических партий. Этот процесс начался уже после ухода генерала де Голля с политической арены. Победа на выборах Президента Франции в 2017 г. Эммануэля Макрона, представляющего общественное движение, а не одну из основных политических партий, подтверждают эти предположения и свидетельствуют о назревших переменах в обществе. Совершенно очевидно, что система полупрезидентской республики, основанная на личном авторитете президентов де Голля и Жоржа Помпиду, а также на широком использовании референдума, уже принадлежит прошлому. Французские государственные деятели выдвигают в этой связи три возможных варианта развития конституционной системы:

- а) возврат к парламентской форме правления Четвертой республики;
- б) преобразование нынешней системы в так называемую ультрапрезидентскую систему американского типа;
- в) преобразование нынешней системы в дуалистический парламентаризм, характеризующийся комбинированием определенных ограничений по сравнению с элементами президентской системы¹.

Анализируя историю Франции и конституционные процессы, произошедшие в ней, а также тенденции развития современного мира, мы можем утверждать, что возврат к парламентской модели правления IV Республики либо преобразование ныне действующей системы властвования в дуалистический парламентаризм может привести Францию к кризису. Тенденции, действующие

в мире, свидетельствуют только об одном — усилении роли исполнительной власти. Поэтому развитие конституционного процесса во Франции нам видится в модернизации конституционного принципа разделения власти для преобразования ныне действующей модели в ультрапрезидентскую республику.

Выводы. Конституционное регулирование призвано отражать сложившуюся реальность государственно-политического бытия. Только с учетом этого, наиболее существенного обстоятельства развития общества, можно определить необходимость и направление модернизации конституционной системы разделения власти, действительную ценность процесса формального расширения институтов представительной демократии. Игнорирование данного положения приводит к распространению концепции «живой конституции», в сущности отождествляющей конституцию с функциями конституционной системы, что ведет к ее безусловной релятивизации.

Мы констатировали последовательное усиление правительственной власти, ибо именно исполнительная ветвь политической и государственной власти в состоянии наиболее эффективно реализовать волю доминирующих экономических и социальных групп. Понятие формы правления, по сути своей, выражается отношениями между высшими органами управления в процессе осуществления ими государственной власти и отношениями между гражданами и государством. В этой связи подчеркнем, что понятие формы правления, употребляемое нами в работе, исходит из диалектической взаимосвязи содержания и формы, в соответствии с которой форма каждого явления, в конце концов, не только определена содержанием, но и в значительной мере влияет на него. Внутренняя форма правления, которую следует отделить от внешней, имеет особое значение для политической системы государства.

¹ Ellwein Thomas. Das Regierungssystem der Bundesrepublik Deutschland. Opladen, 1997. S. 408—415.

Внешняя форма говорит лишь о формально декларированных отношениях граждан и государства, отношениях между высшими государственными органами без учета того, насколько формальная регламентация соответствует конкретным политическим и государственным реалиям.

Внутреннее содержание формы правления учитывает порядок отношений, структуры и значимых властно-политических центров, не охватываемых формальной регламентацией формы правления, и могущих даже не соответствовать ей. Внутренняя форма правления, или форма действительного бытия правления, ближе подходит к познанию сущности и содержания властно-политического процесса. Внешняя и внутренняя формы правления сливаются лишь тогда, когда формальное регулирование круга отношений, определяющих форму правления, полностью соответствует их реалиям в определенном государстве.

Без учета указанных факторов форма правления имеет нежизненные, схематические черты и не дает возможности понять, почему при одной и той же внешней форме правления, но при различной общественной атмосфере государственные институты функционируют по-разному. Для современного этапа развития передовых стран мира характерны усиле-

ние исполнительной власти, рост влияния бюрократии, появление неконституционных «околопрезидентских» управленческих аппаратов, прямое влияние вершущих основных политических партий на государственный механизм управления, предпринимательские и правительственные организации.

Анализ данных явлений государственной жизни дает нам основания для утверждений об определении формы правления современных государств как формы правления элитарных слоев профессиональной политической, бюрократической и партийной исполнительной власти. При этом существен и исторический фактор формирования формы правления в данном государстве. Форма правления элитарных слоев профессиональной, политической, бюрократической и партийной исполнительной власти не должна исказить демократический характер государств и ее конкретные институты, в частности институт политической прав и свобод. В противном случае, застыв в устаревших формах, не соответствующих фактически сложившемуся положению властных институтов, постепенно утрачивая свое реальное содержание, они могут лишь дискредитировать саму идею представительной демократии и привести к социальным потрясениям.

Barabash B. A. Основні напрями конституційно-правових досліджень у провідних країнах світу.

Дана робота охоплює основні напрями розвитку конституційно-правових досліджень. Зроблений аналіз тенденцій та прогноз їх здійснення.

Сучасність характеризується кризою традиційних принципів та схем розподілу влади. Виконавча влада дедалі більше проникає у сфери, котрі були раніше прерогативою влади законодавчої. Таке становище вимагає від правників розробки новітніх концепцій розвитку конституційних систем. Ці системи повинні відповідати сучасним вимогам розвитку суспільства.

У процесі роботи над статтею автор використовував численні джерела наукових публікацій сучасних авторів. Зокрема, таких, як З. Бжезинський, Й. Благож, К. Дейч, К. Левенштайн та інших.

Метою статті є аналіз основних напрямів конституційно-правових досліджень у передових країнах світу.

Ключові слова: конституційні системи, принцип розділення влади, науково-правові розробки.

Barabash B. A. Main directions of constitutional and legal researches in the advanced countries of the world.

This work covers the main directions of development of constitutional and legal research. The analysis of trends and forecast of their implementation.

Key words: Constitutional systems, the principle of separation of powers, scientific and legal developments.

УДК 342.1:[316.32:(378:34+001.32)]

А. Р. Крусян,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права, Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС З'ІЗДУ ПРЕДСТАВНИКІВ ЮРИДИЧНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ТА НАУКОВИХ УСТАНОВ: ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Стаття присвячена характеристиці конституційно-правового статусу з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ. Зокрема, визначена його правова природа як конституційного органу громадянського суспільства (самоврядування юридичної науково-освітянської громадськості), який наділений певними публічно-владними повноваженнями у сфері судової влади та вищої юридичної (правничої) освіти. Резюмовано, що нормативно-правове забезпечення діяльності цього органу не є адекватним його правовій природі та функціональній значущості, що обумовлює, зокрема, необхідність прийняття профільного закону у сфері юридичної освіти, в якому мають бути закріплені функції та повноваження з'їзду; порядок скликання, проведення з'їзду та організації його роботи тощо.

Ключові слова: з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ, конституційно-правовий статус, громадянське суспільство, Вища рада правосуддя, судова влада, вища юридична (правнича) освіта та наука, самоврядування юридичних шкіл.

Проблематика науково-практичного дослідження конституційно-правового статусу з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ (далі — з'їзд) обумовлена трьома основними факторами: конституційним визначенням з'їзду як суб'єкта формування Вищої ради правосуддя; участю з'їзду у формуванні інших органів судової влади; функціональною важливістю з'їзду у сфері вищої юридичної (правничої) освіти.

Перший та другий фактори проблематичної спрямованості дослідження пов'язані з визначенням ролі та значення з'їзду у процесах становлення та подальшого вдосконалення судової влади в Україні. Метою судової реформи, яка відбувається з моменту проголошення незалежності України та продовжується в сучасності, є створення незалежної су-

дової влади, ефективної системи судоустрою, якісного та справедливого правосуддя. Однією з тенденцій реформування судової влади є її демократизація та залучення до формування органів судової влади громадськості, зокрема, через утвердження інституту присяжних, створення таких органів як громадська рада доброчесності тощо. Ця тенденція відповідає міжнародним принципам та стандартам судоустрою та здійснення судової влади. Однією з таких громадських інституцій, що бере безпосередню участь у формуванні одразу кількох важливих органів судової влади, є з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ.

Так, з'їзд є конституційним органом, який здійснює номінаційну функцію (обирає членів) щодо такого важливого органу судової влади як Вища рада правосуд-

дя (ст. 131 Конституції України, статті 5, 9, 13 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 р. (далі — Закон України «Про Вищу раду правосуддя») [1]). Крім того, відповідно до чинного законодавства з'їзд виконує номінаційну функцію й щодо інших органів судової влади. Так, з'їзд є суб'єктом формування: 1) Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (ч. 2 ст. 94, частини 17—22 ст. 95 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. (далі — Закон України «Про судоустрій і статус суддів») [2]); 2) Ради прокурорів України (ч. 2 ст. 71 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. (далі — Закон України «Про прокуратуру») [3]); 3) Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів (ч. 1 ст. 74, ст. 75 Закону України «Про прокуратуру»)¹.

Крім того, подальший, сталий розвиток України як демократичної, правової держави з розвиненим громадянським суспільством підвищує суспільні вимоги до фахівця в галузі права, що, відповідно, потребує ефективізації та суттєвих реформаційних перетворень у сфері вищої юридичної освіти. Одним із важливих напрямів реформування вищої юридичної освіти є утвердження та розвиток самоврядності та автономії вищих навчальних закладів, важливою організаційною формою яких є з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ. У цьому контексті концептуального значення набувають положення проекту Закону України «Про юридичну освіту та юридичну (правничу) професію» № 7147-1 від 17.10.2017 р. (далі: Законопроект № 7147-1 від 17.10.2017 р.) [4], в якому зазначено: «Основним принципом розвитку юридичної освіти є самоврядування та автономність юридичних шкіл. У межах самоврядності та автономності юридичні школи приймають рішення щодо змісту юридичної (правничої) освіти, контролю за якістю юридичної освіти,

допуску до правничої професії, фінансування юридичної освіти та науки в Україні» (ч. 1 ст. 10).

Зазначені повноваження з'їзду щодо формування органів судової влади та роль і значення цієї інституції щодо якості юридичної освіти актуалізують необхідність визначення його конституційно-правового статусу.

Оскільки юридичні можливості та практична ефективність здійснення з'їздом своїх повноважень, перш за все, залежать від політико-правових умов, що надаються та забезпечуються для цього, основою яких є саме правовий статус, тому його елементно-змістовна характеристика має важливе не тільки теоретичне, а й практичне значення. Адже права природа з'їзду, його функції, повноваження, порядок скликання, проведення та інші складові статусу, що в сукупності означають політико-правове становище цього органу в державі та суспільстві, є нормативно не визначеними в повному обсязі. Це негативно впливає на практику та породжує спори, що, зокрема, вирішувалися у судовому порядку (див., наприклад: постанова Окружного адміністративного суду міста Києва № 826/5306/14 від 28.05.2014 р. «Про визнання протиправним і скасування наказу Міністерства освіти і науки України № 471 від 17 квітня 2014 року «Про проведення з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ» та визнання протиправними та скасування рішень З'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ» [5]).

Зокрема, у контексті забезпечення нормативно-правового інструментарію вирішення цієї проблеми доцільно розглядати прийняття профільного закону про вищу юридичну (правничу) освіту. Науковий аналіз загальних концепцій, правового змісту тощо відповідних законопроектних напрацювань надає підстави відзначити пріоритетним проект За-

¹ Прокуратура здійснює функції, які сприяють правосуддю (ст. 131¹ Конституції України розділу VIII «Правосуддя»), що надає підстави віднести її (за функціональною спрямованістю) до судової влади та суміжних інститутів системи судоустрою.

кону України «Про юридичну освіту та юридичну (правничу) професію» № 7147-1 від 17.10.2017 [4]. Оскільки він відповідає запитам суспільства та кореспондує сучасним професійним потребам і тенденціям розвитку вищої юридичної (правничої) освіти, а також створений за всіма правилами юридичної техніки. Тому саме цей Законопроект у подальшому взятий за основу щодо характеристики напрямів удосконалення конституційно-правового статусу з'їзду.

Вербально-правова конструкція «конституційно-правовий» статус обумовлена тим, що з'їзд є конституційним органом (ст. 131 Конституції України), тому таким чином підкреслюється його конституційний «ранг», який безпосередньо впливає на визначення правової природи цього органу.

Разом з тим, правова природа з'їзду є громадсько-представницькою, адже він складається з представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ, які представляють юридичну науково-освітнянську громадськість. З'їзд є органом громадського самоврядування у сфері юридичної (правничої) освіти та науки. Ця характеристика кореспондує положенням чинного законодавства щодо визначення поняття, органів та повноважень «громадського самоврядування у сфері освіти» (частини 1—4 ст. 70 Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. (далі — Закон України «Про освіту») [6]), а також законопроектним напрацюванням. Так, відповідно до ч. 2 ст. 11 Законопроекту № 7147-1 від 17.10.2017 р., «з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ є органом академічного самоврядування юридичних шкіл та юридичних наукових установ».

Отже, з'їзду властиві характеристики, що надають підстави віднести його до органів громадянського суспільства.

Таким чином, з'їзд за своєю правовою природою є конституційним органом громадянського суспільства, який наділений певними владними повноваженнями у сфері судової влади та у сфері вищої юридичної (правничої) освіти та науки.

При цьому, враховуючи правову природу з'їзду, ці владні повноваження за своєю суттю є публічно-самоврядними, тобто це влада громадянського суспільства.

У чинному законодавстві повноваження з'їзду визначені фрагментарно. Зокрема, у профільних законах щодо органів судової влади закріплені тільки його повноваження щодо формування органів судової влади. Втім, як було зазначено, з'їзд має відігравати важливу роль у сфері організації вищої юридичної освіти, підвищенні її якості тощо. Отже, важливим є законодавчо визначити його функції та повноваження й у цій сфері.

Звідси необхідним є у профільному законі про юридичну освіту та юридичну (правничу) професію визначити повноваження з'їзду як у сфері судової влади, так і сфері юридичної (правничої) освіти і науки. У цьому аспекті вірною є концепція Законопроекту № 7147-1 від 17.10.2017 р., в якому закріплено: «...з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ: 1) обирає членів Вищої ради правосуддя; 2) обирає членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; 3) обирає членів галузевих експертних рад Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти для спеціальностей «Право», «Міжнародне право»; 4) обирає членів Державної правничої екзаменаційної комісії; 5) затверджує рекомендації для юридичних шкіл щодо покращення внутрішнього забезпечення якості надання освітніх послуг у юридичних школах; 6) затверджує етичні стандарти для юридичної (правничої) освіти та науки» (ч. 4 ст. 11 Законопроекту № 7147-1 від 17.10.2017 р.).

Втім, думається, що доцільно у такому профільному законі визначити, що з'їзд також обирає членів Ради прокурорів України (ч. 2 ст. 71 Закону України «Про прокуратуру») та членів Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів (ч. 1 ст. 74, ст. 75 Закону України «Про прокуратуру»).

Крім того, оцінка ситуації, що склалася у сфері юридичної (правничої) вищої освіти в Україні, надає підстави зро-

бити висновок щодо необхідності підвищення її якості та, відповідно, надання адекватних повноважень з цього приводу такому важливому органу самоврядування юридичних шкіл як з'їзд.

Сучасний світовий розвиток ставить нові освітні виклики, якими є глобалізація, інтернаціоналізація, конкуренція, інформаційність, інноваційність. Необхідним є змінити філософію процесів забезпечення якості юридичної (правничої) освіти з тим, щоб переформувати їх із засобів контролю та покарання на інструменти моніторингу та підвищення якості, з метою «підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях» (преамбула Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. (далі — Закон України «Про вищу освіту» [7]).

Слід відзначити, що підвищення якості юридичної (правничої) освіти та сталій розвиток вітчизняної вищої школи пов'язані з такими основними тенденціями: удосконалення та розвиток національних стандартів якості вищої освіти на підставі найкращих європейських практик та з урахуванням національної системи цінностей у вигляді комплексу загальних властивостей, що характеризують якість юридичної (правничої) вищої освіти та якість освітньої діяльності; створення в юридичних вищих навчальних закладах атмосфери, що орієнтує студентів та викладачів на постійне покращення якості освіти та практичне втілення і застосування теоретичних знань та наукових доробок; розвиток наукових міжнародних зв'язків; розвиток та ефективізація організаційно-функціональних взаємин у системі «освіта — наука — практика»; прагнення до максимального використання індивідуального потенціалу в умовах багаторівневої вищої освіти; реальність прозорої та об'єктивної системи встановлення рейтингу юридичних вищих навчальних закладів, який має бути основним критерієм при

визначенні статусу вищого навчального закладу, та систематичне оприлюднення результатів такого рейтингування; ефективізація налагодження плідної та результативної співпраці з міжнародними організаціями з питань якості юридичної освіти та посилення рівня співпраці з міжнародними організаціями: Європейською асоціацією гарантій якості вищої освіти (ENQA), Мережею агентств гарантій якості вищої освіти Центральної та Східної Європи (CEENQA) тощо; здійснення регулярного моніторингу у сфері забезпечення якості вищої юридичної (правничої) освіти на основі системи «освітніх індикаторів» (показників), які спрямовані на виявлення стану якості, ефективності, доступності вищої освіти в Україні та її конкурентоспроможності в європейському та світовому освітньому й науковому просторі.

Визначені тенденції обумовлюють необхідність надання з'їзду повноважень щодо формулювання та затвердження відповідних рекомендацій з цих питань для центрального органу виконавчої влади, а також юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ з метою покращення якості юридичної (правничої) освіти та розвитку сучасної юридичної науки.

Таким чином, у профільному законі про юридичну освіту та юридичну (правничу) професію мають бути закріплені такі функції з'їзду, як номінаційна (щодо формування органів судової влади; членів галузевих експертних рад Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти для спеціальностей «Право», «Міжнародне право» та Державної правничої екзаменаційної комісії), організаційна (щодо покращення якості юридичної освіти та розвитку науки) та юридично-деонтологічна (щодо затвердження етичних стандартів для юридичної (правничої) освіти та науки).

Крім того, важливе значення (з урахуванням практики попередніх скликань з'їздів) має нормативна процесуально-процедурна регламентація функціонування з'їзду. Так, проблемного характеру набула практика скликання з'їзду

Міністерством освіти і науки України, (наприклад, див.: наказ Міністерства освіти і науки України № 471 від 17.04.2014 р., визнаний протиправним та втратив чинність) [8]. Ця проблемна ситуація була вирішена в судовому порядку на користь правомірності скликання з'їзду сформованим попередніми з'їздами міжесейним органом, Радою представників юридичних вищих навчальних закладів і наукових установ України, зареєстрованою у формі приватної установи, і неправомірності скликання з'їзду міністерством як органом державної виконавчої влади [5] та отримала певну оцінку науковців. Так, в науковій літературі відзначається «відсутність таких повноважень» (тобто самостійно ініціювати та проводити відповідні з'їзди) у Міністерства освіти і науки [9, с. 79], а також те, що «коли з'їзд у наказному порядку скликало Міністерство освіти і науки України, призначаючи його організаційний комітет, де-факто заздалегідь обмежувалося і визначалося коло прохідних кандидатур майбутніх членів Вищої ради юстиції», збільшувалися у не передбачений Конституцією спосіб можливості для впливу виконавчої влади на вирішення судами спорів, де ті виступали стороною [10, с. 259, 260]. При цьому підтверджувалась доцільність скликання з'їзду Радою юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ як органом громадянського суспільства, незалежним від державної виконавчої влади [10, с. 259].

Після внесення відповідних змін до Закону України «Про Вищу раду юстиції» та прийняття Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» 2015 р. [11], ситуацію було змінено, законодавчо було визначено, що «час і місце проведення з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ визначаються Вищою радою юстиції (відповідно до чинного законодавства — Вищою радою правосуддя), а в разі неможливості ухвалення рішення Вищою радою юстиції через відсутність достатньої кількості обраних (призначених) її членів — цен-

тральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки». При цьому слід відмітити, що наступні за цими суттєвими змінами у законодавстві з'їзди скликалися вже Міністерством освіти і науки (див., наприклад: наказ Міністерства освіти і науки України № 279 від 12.03.2015 р. [12], наказ Міністерства освіти і науки України № 532 від 14.05.2015 р. [13] та ін.).

Аналогічні положення закріплені у чинному Законі України «Про Вищу раду правосуддя» (див.: ч. 7 ст. 13 Закону). Також цим Законом передбачено: «Для вирішення організаційно-технічних питань щодо підготовки з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ може створюватися організаційний комітет з їх представників у кількості до десяти осіб. Запрошення до участі в роботі організаційного комітету надсилає орган, який скликає з'їзд. До складу організаційного комітету не можуть входити посадові особи центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки» (ч. 11 ст. 13 Закону). Таким чином, виходячи із змісту статті, органами скликання з'їзду є Вища рада правосуддя та в окремих випадках (відсутність достатньої кількості обраних (призначених) членів Вищої ради правосуддя) центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки, які також правомочні створювати організаційний комітет щодо підготовки та організації роботи з'їзду. Слід відмітити, як позитивний аспект, імперативність норми щодо заборони участі посадових осіб центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки в роботі організаційного комітету з'їзду.

З'їзд, який відбувся 28 лютого 2019 р., був скликаний відповідно до ст. 13 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» Вищою радою правосуддя (див.: Рішення Вищої ради правосуддя «Про визначення часу і місця проведення з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ» від 15 січня 2019 р. № 89/0/15-19 [14]).

Відповідно до ч. 19 ст. 95 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», для обрання двох членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України «час і місце проведення з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ визначаються Вищою кваліфікаційною комісією суддів України, а в разі неможливості ухвалення рішення Комісією через відсутність достатньої кількості обраних членів Комісії — центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки». При цьому Закон також визначає можливість створення суб'єктами скликання з'їзду організаційного комітету з встановленням заборони посадовим особам центрального органу виконавчої влади у сфері освіти та науки входити до його складу (ч. 22 ст. 95).

Відповідно до Закону України «Про прокуратуру» з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ скликається головою Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів не пізніше як за три місяці до закінчення строку повноважень членів цієї комісії, призначених за квотою з'їзду (ч. 1 ст. 75 Закону). При цьому у ч. 8 ст. 75 зазначено, що «скликання та проведення з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ у встановленому цією статтею порядку проводиться виключно для цілей, передбачених цим Законом».

Таким чином, кожен із вищезазначених профільних законів закріплює суб'єктів скликання та порядок проведення з'їзду виключно для конкретних цілей, тобто для обрання членів, відповідно, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів, Ради прокурорів України.

Отже, законами у сфері судової влади передбачено, що з'їзд може бути скликаний такими суб'єктами як: органами, до яких мають бути обрані члени за квотою з'їзду (Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, голова Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів), та у визначених за-

коном випадках центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки (частини 7, 11 ст. 13 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», ч. 19 ст. 95 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Думається, що законодавче визначення цих органів як суб'єктів скликання з'їзду є теоретично необґрунтованим та практично недоцільним.

По-перше, скликати подібні форуми мають не «об'єкти» формування (зокрема, якими є Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів), оскільки у даному випадку відбувається неприпустиме поєднання «суб'єкта» скликання з'їзду та «об'єкта» його діяльності — органів, що формуються за участю з'їзду. Крім того, необхідною є уніфікація суб'єктів, порядку скликання, організації та проведення з'їзду, адже це один орган, який здійснює єдину номінаційну функцію щодо формування кількох органів державної влади.

По-друге, простежується логічна невідповідність щодо суб'єктів та порядку скликання з'їзду та інших органів, що беруть участь у формуванні Вищої ради правосуддя — з'їзду суддів України, всеукраїнської конференції прокурорів, з'їзду адвокатів України. Так, відповідно до ч. 4 ст. 54 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [15] з'їзд адвокатів України скликається Радою адвокатів України, який є органом адвокатського самоврядування (див.: статті 46, 55 Закону). З'їзд суддів України, відповідно до ч.1 ст. 130 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» скликається Радою суддів України — вищим органом суддівського самоврядування (ч. 1 ст. 133 Закону). Згідно з ч. 1 ст. 68 Закону України «Про прокуратуру» всеукраїнська конференція прокурорів скликається Радою прокурорів України — вищим органом прокурорського самоврядування (ч. 1 ст. 71 Закону України «Про прокуратуру»). Таким чином, всі органи, що беруть участь у формуванні Вищої ради правосуддя, крім з'їзду представників юридичних вищих

навчальних закладів та наукових установ, скликаються відповідними самоврядними органами.

По-третє, дискусійною є позиція щодо можливості участі центрального органу виконавчої влади у скликанні з'їзду та створенні його організаційного комітету (що передбачено у ч. 7 ст. 13 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», частинах 19, 22 ст. 95 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Адже залучення до цього центрального органу виконавчої влади не кореспондує принципам автономії та самоврядування закладів вищої освіти (п. 1 ч. 1 ст. 32 Закону України «Про вищу освіту»); засадам державної політики у сфері освіти, таким як академічна свобода; академічна та організаційна автономія закладів освіти у межах, визначених законом; демократизм (ч. 1 ст. 6 Закону України «Про освіту»); а також суперечить принципам формування органів судової влади, зокрема, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради правосуддя.

Так, відповідно до міжнародних стандартів та рекомендацій міжнародних дорадчих установ, ці органи мають формуватися за участю не тільки органів судової влади, а й інших суб'єктів з метою підвищення довіри до суду. Зокрема, у Доповіді Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії) щодо призначення суддів (ухвалено Венеціанською комісією на 70 пленарному засіданні 16—17 березня 2007 р.) визначено: зазвичай до складу ради юстиції також входять особи, які не належать до судової влади і представляють інші владні гілки або ж наукові та професійні кола. Такий склад виправдовується тим, що «контроль за якістю та безсторонністю правосуддя становить собою функцію, яка виходить за межі інтересів конкретного судді. Здійснення радою такого контролю підвищить довіру громадян до відправлення правосуддя» (Висновок Венеціанської комісії щодо нещодавніх поправок до Закону про конституційні засади Республіки Албанія, CDL-INF (1998) 009, пункт 9). Більш то-

го, завелика кількість суддів у складі ради може породити занепокоєння відносно ризиків «корпоративного управління» (п. 30) [16].

Крім того, відповідно до Висновків «Роль та функції Вищої Ради Юстиції чи аналогічного органу в організації та управлінні національною судовою системою» [17] «важливо, щоб Вища Рада Юстиції чи аналогічний орган суворо дотримувалися автономного статусу чи незалежної від інших органів влади (1); якщо Вища Рада Юстиції чи аналогічний орган не побудовано таким чином, щоб забезпечувати та захищати незалежність суддів, то завжди виникає загроза підризу такої незалежності (2); в будь-якому випадку такий орган має бути буфером між судовою та виконавчою владою і діяти таким чином, щоб захистити суддів від впливу з боку інших владних органів, а не бути їх інструментом» (4).

Найважливішою передумовою і одночасно фактором створення системи судової влади демократичного типу є участь інститутів громадянського суспільства, зокрема, органів самоврядування юридичних шкіл — з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ, Ради деканів та ректорів юридичних шкіл тощо (див., наприклад: ч. 2 ст. 10 Законопроекту № 7147-1 від 17.10.2017 р.) у формуванні її органів. Громадянське суспільство є важливим підґрунтям демократії і правової державності: воно сприяє їх побудові і є гарантією ефективної організації та справедливої діяльності органів судової влади. Громадянське суспільство виступає певним бар'єром від можливого впливу з боку влади на правосуддя, слугує гарантом ефективного судового захисту інтересів суспільства від будь-яких зловживань, обмежує корупцію тощо. Це обумовлює важливість участі з'їзду як органу громадянського суспільства у формуванні органів судової влади без будь-якого впливу (або втручання) органів виконавчої влади.

Отже, якщо з'їзд буде скликатися центральним органом виконавчої влади, то є реальний ризик впливу на організа-

цію його діяльності. Адже скликання з'їзду центральним органом виконавчої влади, зокрема Міністерством освіти і науки, обумовлює і створення ним організаційного комітету, який забезпечує проведення з'їзду (див., наприклад: п. 3 наказу Міністерства освіти і науки України № 532 від 14.05.2015 р. «Щодо організації З'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ» [13]; п. 1 наказу Міністерства освіти і науки України № 471 від 17.04.2014 р. «Про проведення з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ» (наказ втратив чинність) [8]). Вплив на організацію діяльності з'їзду з боку центрального органу виконавчої влади, у свою чергу, надає можливості впливу й на підсумкове рішення з'їзду, що й тягне за собою загрозу перетворення органу, котрий відповідає за формування суддівського корпусу, саме на «інструмент» впливу виконавчої влади на владу судову.

Проте в Рекомендації № R(94)12 Комітету Міністрів Ради Європи щодо незалежності, дієвості та ролі суддів від 13 жовтня 1994 р. підкреслено, що «орган, який є уповноваженим приймати рішення щодо обрання та кар'єри суддів, повинен бути незалежним від уряду та адміністративних органів» [18].

Отже, враховуючи правову природу, функціональну спрямованість та роль і значення з'їзду, зокрема у формуванні органів судової влади, скликати його має орган, який є ідентичним з ним за правовою природою, тобто орган самоврядування юридичних шкіл та наукових установ.

У цьому аспекті представляє інтерес Законопроект № 7147-1 від 17.10.2017 р. Відповідно до ч. 6 ст. 11 цього законопроекту «з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ скликає Рада деканів та ректорів юридичних шкіл України не рідше одного разу на рік або на вимогу не менше 1/4 делегатів попереднього з'їзду. Якщо з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових

установ не скликається Радою деканів та ректорів юридичних шкіл (самоусунення Ради від скликання з'їзду), то такий з'їзд скликається центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки». Правова природа Ради деканів та ректорів юридичних шкіл України чітко визначена у ч. 1 ст. 12 Законопроекту № 7147-1 від 17.10.2017 р., а саме: «Рада деканів та ректорів юридичних шкіл України (далі — Рада) є органом самоврядування юридичних шкіл. До складу Ради входять декани чи ректори всіх провідних юридичних шкіл, а також юридичних шкіл, що мають ліцензований обсяг на підготовку магістрів не менш як 100 осіб».

Отже, Законопроект № 7147-1 від 17.10.2017 р. юридично логічно, теоретично вірно та практично виправдано визначено порядок скликання з'їзду органом самоврядування юридичних шкіл, тобто Радою деканів та ректорів юридичних шкіл України.

Крім того, Рада, відповідно до положень Законопроекту № 7147-1 від 17.10.2017 р., не тільки скликає з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ (п. 1 ч. 4 ст. 12), а й, зокрема, готує для затвердження з'їздом рекомендації для правничих шкіл щодо покращення внутрішнього забезпечення якості надання освітніх послуг у правничих школах (п. 3 ч. 4 ст. 12), тобто відіграє важливу роль у період між скликаннями з'їзду, що є слушним. Оскільки, з метою ефективного виконання з'їздом своїх функцій та повноважень необхідним є створення його робочого органу з відповідними організаційно-виконавчими повноваженнями. У цьому контексті слід підтримати точку зору І. П. Голосніченка, який пропонує у майбутньому профільному законі «визначити Раду деканів, ректорів правничих шкіл та керівників наукових установ постійно діючим робочим органом Всеукраїнського з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ», з одночасною пропозицією залучити до складу цього органу «також

керівників правничих наукових установ» [10, с. 261].

Функціональна роль з'їзду у формуванні органів судової влади, зокрема, його номінаційна функція (поряд з іншими функціями у сфері юридичної (правничої) освіти і науки) обумовлює необхідність нормативного забезпечення та гарантування проведення цього з'їзду у «форсмажорних» обставинах (зокрема, самоусунення Ради деканів та ректорів юридичних шкіл від скликання з'їзду тощо). Думається, з метою вирішення цієї проблеми доцільним є законодавчо визначити, що у даних випадках з'їзд скликає та здійснює організаційно-технічну підготовку організаційний комітет попереднього з'їзду або представники юридичних шкіл.

Крім того, важливим є чітко визначити критерії представництва юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ на з'їзді. У чинному законодавстві вони містяться у кількох законах. Так, в ч. 6 ст. 13 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» та у ч. 18 ст. 95 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» ці критерії визначені достатньо докладно; у ст. 75 Закону України «Про прокуратуру» — без такої конкретизації.

Звідси, важливим є уніфікувати подібні характеристики та визначити їх в профільному законі про юридичну освіту та юридичну (правничу) професію. У цьому контексті слід підтримати положення Законопроекту № 7147-1 від 17.10.2017 р., в якому зазначено: «До складу з'їзду входять делегати, які обираються загальними зборами трудових колективів провідних юридичних шкіл, а також юридичних шкіл, що мають ліцензований обсяг на підготовку магістрів зі спеціальностей «Право» або «Міжнародне право» не менш як 50 осіб, включаючи не менш як 25% виборних

представників з числа здобувачів юридичної освіти юридичних шкіл (ч. 2 ст. 11 Законопроекту). При цьому ч. 3 ст. 11 Законопроекту закріплює: «Порядок обрання делегатів до складу з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ визначається положенням про з'їзд та внутрішніми актами юридичної школи відповідно до принципів автономності та самоврядності». Думається, що це положення відповідає принципам самоврядування та автономності юридичних шкіл.

Крім того, з метою детальної регламентації порядку скликання, підготовки, проведення, прийняття рішень, віднесених до повноважень з'їзду, тощо доцільним є затвердити положення про з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ.

Таким чином, наведена характеристика основних елементів конституційно-правового статусу з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ надає підстави резюмувати, що нормативно-правове забезпечення його діяльності не є адекватним його правовій природі, функціональній значущості. Отже, необхідною є докладна законодавча регламентація функцій, повноважень, порядку скликання та проведення з'їзду, критеріїв представництва на з'їзді тощо з метою його утвердження як важливого конституційного органу громадянського суспільства, органу самоврядування юридичної науково-освітньої громадськості, який має відігравати важливу роль у формуванні та здійсненні ефективної судової влади та справедливого правосуддя; а також у підвищенні якості юридичної (правничої) вищої освіти; інтеграції України в світовий та європейський освітньо-науковий простір.

Список використаної літератури

1. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21 грудня 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19> (дата звернення: 26.02.2019 р.).
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 27.02.2019 р.).
3. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 27.02.2019 р.).

4. Про юридичну освіту та юридичну (правничу) професію: проект Закону України № 7147-1 від 17.10.2017 р. URL: rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62728 (дата звернення: 27.02.2019 р.).

5. Постанова Окружного адміністративного суду міста Києва № 826/5306/14 від 28.05.2014 р. «Про визнання протиправним і скасування наказу Міністерства освіти і науки України № 471 від 17 квітня 2014 року «Про проведення з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ» та визнання протиправними та скасування рішень З'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO9930.html (дата звернення: 28.02.2019 р.).

6. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 28.02.2019 р.).

7. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 28.02.2019 р.).

8. Про проведення з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ: Наказ Міністерства освіти і науки України № 471 від 17.04.2014 р. (наказ втратив чинність за підстави наказу Міністерства освіти і науки № 547 від 06.05.2014). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0471729-14> (дата звернення: 01.03.2019 р.).

9. Басай В. Д. Правовий статус з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ як суб'єкта формування Вищої ради правосуддя // Європейські перспективи. 2018. № 1. С. 77—83 (дата звернення: 01.03.2019 р.).

10. Голосніченко І. До питання свободи і самоврядування у сфері юридичної освіти та науки в Україні // Право України. 2018. № 1. С. 251—262.

11. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12 лютого 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19> (дата звернення: 28.02.2019 р.).

12. Деякі питання організації З'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ: Наказ Міністерства освіти і науки України № 279 від 12.03.2015 р. URL: https://ru.osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/46352 (дата звернення: 01.03.2019 р.).

13. Щодо організації З'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ: Наказ Міністерства освіти і науки України № 532 від 14.05.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0532729-15> (дата звернення: 02.03.2019 р.).

14. Рішення Вищої ради правосуддя «Про визначення часу і місця проведення з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ» від 15 січня 2019 р. № 89/0/15-19. URL: <http://www.vru.gov.ua/news/4525> (дата звернення: 01.03.2019 р.).

15. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 11.03.2019 р.).

16. Висновок № 403/2006 CDL-AD(2007)028 (Венеція, 22 червня 2007 р.). Доповідь Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії) щодо призначення суддів. Доповідь ухвалено Венеціанською комісією на 70 пленарному засіданні (Венеція, 16—17 березня 2007 р.) URL: <https://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/dop-evr-kom.pdf> (дата звернення: 01.03.2019 р.).

17. Висновки «Роль та функції Вищої Ради Юстиції чи аналогічного органу в організації та управлінні національною судовою системою» (Перша експертна комісія Міжнародної Асоціації Суддів, Відень, 9—12 листопада 2003 р.). URL: <https://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/dop-evr-kom.pdf> <http://kau.in.ua/press-center/news/perel-k-dokument-v-ra-di-vropi-u-sferi-sudochinstva/> (дата звернення: 01.03.2019 р.).

18. Рекомендація № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів» (ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів 13.10.94 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_323 (дата звернення: 01.03.2019 р.).

Крусян А. Р. Конституційно-правовий статус съезда представителей юридических высших учебных заведений и научных учреждений: проблемы и направления их решения.

Статья посвящена характеристике конституционно-правового статуса съезда представителей юридических высших учебных заведений и научных учреждений. В частности, определена его правовая природа как конституционного органа гражданского общества (самоуправления юридической научно-образовательной общественности), который наделён определенными публично-властными полномочиями в сфере судебной власти и высшего юридического образования. Резюмировано, что нормативно-правовое обес-

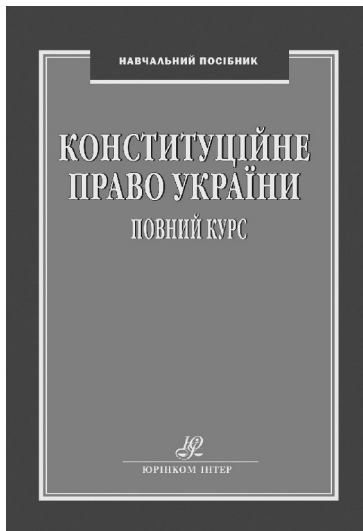
печение деятельности этого органа не является адекватным его правовой природе и функциональной значимости, что обуславливает, в частности, необходимость принятия профильного закона в сфере юридического образования, в котором должны быть закреплены функции и полномочия съезда; порядок созыва, проведения съезда, а также организации его работы и др.

Ключевые слова: съезд представителей юридических высших учебных заведений и научных учреждений, конституционно-правовой статус, гражданское общество, Высший совет правосудия, судебная власть, высшее юридическое (правовое) образование и наука, самоуправление юридических школ.

Krusian A. R. Constitutional and legal status of the congress of representatives of legal higher educational establishments and scientific institutions: problems and ways of their solution.

The article is devoted to the characterization of the constitutional and legal status of the congress of representatives of legal higher educational establishments and scientific institutions. In particular, its legal nature as a constitutional body of civil society is defined (self-government of the legal scientific and educational community), which is endowed with certain public authority powers in the field of judicial power and higher legal (law) education. It is summarized that the normative and legal support of the activity of this body is not adequate to its legal nature and functional significance which, in particular, requires the adoption of a specialised law in the field of legal education that will determine functions and powers of the congress, as well as procedure for convening, holding the congress and organising its work, etc.

Key words: congress of representatives of legal higher educational establishments and scientific institutions, constitutional and legal status, civil society, High Council of Justice, judicial power, higher legal (law) education and science, self-government of law schools.

Совгиря О. В., Шукліна Н. Г. **Конституційне право України.** Повний курс: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 556 с.

ISBN 978-966-667-714-6

У навчальному посібнику висвітлено питання щодо: характеристики конституційного права як галузі національного права України, основ вчення про конституцію, основ конституційного ладу України, конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні, конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні, форм безпосередньої демократії (прямого народовладдя), конституційно-правових основ організації і здійснення державної влади в Україні, законодавчої влади в Україні, конституційно-правового статусу Президента України, виконавчої влади в Україні, судової влади в Україні, Конституційного Суду України, територіального устрою України, місцевого самоврядування в Україні.

Навчальний посібник може бути використаний студентами у навчальному процесі, аспірантами та викладачами юридичних і гуманітарних вищих навчальних закладів та факультетів, науковцями, народними депутатами України, державними службовцями, посадовими особами орга-

нів місцевого самоврядування, активістами політичних партій та інших громадських об'єднань, а також всіма, для кого є цікавим вивчення конституційного права України.

Навчальний посібник також стане в пригоді при підготовці до вступних випробувань під час вступу на основі ступеня бакалавра на навчання для здобуття ступеня магістра за спеціальністю 081 «Право», а також при підготовці до відповідних кваліфікаційних іспитів кандидатам на посади суддів, прокурорів, на здобуття свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю.

УДК 351.75(477)

М. В. Іншеков,

старший викладач кафедри тактичної і тактико-спеціальної підготовки факультету № 3 ХНУВС,

Я. В. Любутіна,

курсант 2 курсу факультету № 3 ХНУВС

ТАКТИКА ДІЙ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ У МАЛИХ ГРУПАХ ПРИ ВИКОНАННІ СЛУЖБОВИХ ЗАВДАНЬ В УМОВАХ МІСТА

У даній статті викладено основи роботи працівників поліції в малих групах. Визначено основні помилки правоохоронців під час виконання службових завдань. Розкрито основні напрями взаємодії поліцейських у складі малих груп. Висвітлені основні принципи роботи вказаних підрозділів. Наголошено на доцільності розробки даної проблематики. Пропонується підвищити рівень практичної підготовки працівників поліції для збереження життя та здоров'я працівників поліції.

Ключові слова: службові завдання працівників поліції, тактична підготовка, Національна поліція.

В умовах формування правоохоронної системи України, нових нормативно-правових, інституціональних і організаційних важелів поліцейської системи великого значення набуває кардинальне переосмислення і наукова розробка методик службово-бойової діяльності підрозділів поліції, які працюють в малих групах в умовах міста. Система підготовки працівників патрульної поліції і підрозділів поліції спеціального призначення в умовах обмеженого часу не дозволяє повною мірою сформувати у майбутніх поліцейських комплекс теоретичних знань і практичних навичок щодо виконання бойових задач у складі малих груп в умовах міського бою. Тому існує необхідність більш глибокої наукової розробки цієї проблеми.

Частіше за все працівники Національної поліції України використовують тактику дій в малих групах в умовах міського бою. Міський бій (ближній бій, міська атака) — штурм укріплених будинків, будівель та інших об'єктів, перетворених противником на опорні пункти і вузли опору. Аналізуючи вказане визначення міського бою, можна зробити висновок, що удари штурмової групи по-

винні бути короткими, дії — швидкими і впевненими. У таких умовах виключається можливість використання великих підрозділів, тому залучаються малі групи.

Задачею кожної групи є максимально ефективно виконання службового завдання і вихід із ситуації з найменшими втратами. Найменша і, в той самий час, найнадійніша бойова тактична одиниця складається з трьох бійців. У деяких випадках група розбивається на двійки, а при надлишку бійців група поділяється на тактичні четвірки. Перевага двійок у їх підвищеній маневреності і компактності при роботі в приміщеннях, а недолік — в уразливості і малій ефективності при контакті з численним супротивником. Перевага четвірок у більшій вогневій боездатності і в безпеці самої групи на випадок її переміщення, а недолік — в ускладненій маневреності і злагодженості командної роботи. Тактична група, що складається з трьох осіб, закономірно набуває як позитивні, так і негативні якості тактичних груп, що складаються з двійок і четвірок.

Слід акцентувати увагу на принципі переміщення малої групи: «один при-

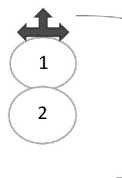
криває — другий діє». Іншими словами, принцип характеризується тим, що хтось один рухається вперед, другий у цей час прикриває його переміщення з усіх найбільш небезпечних боків. Тільки за умови дотримання цього правила відбувається переміщення наступного бійця і так далі, поки вся група не переміститься на нову безпечну позицію.

Перехід за наступну перешкоду здійснюється максимально швидко, та за тими ж принципами, як і підхід. Наступну перешкоду потрібно вибирати на відстані приблизно 5—6 метрів, це та відстань, яку може подолати особа за 1 секунду, і цього часу не вистачить супротивнику, щоб зробити прицільний постріл.

Відхід від перешкоди — також важлива частина роботи. Його потрібно робити дуже швидко, не даючи часу супротивнику на відкриття прицільного вогню. Бажано це робити з використанням якомога меншої кількості кроків. Для цього потрібно обрати найбільш сприятливий момент і якомога далі винести ногу, яка знаходиться ближче до зрізу перешкоди під кутом 45 градусів, і в цей момент робити нею сильний поштовх. Пересуватися від перешкоди до перешкоди потрібно змієюю з використанням «маятника» (система рухів зміни напрямлення нахилу тулуба під час пересування).

Також слід розуміти, що будь-яке переміщення групи під час виконання службового завдання виконується для того, щоб група могла зайняти більш вигідну позицію або більш безпечне укриття.

Перша фаза — №1 прикриває
№2 переміщується

При переміщенні на довгі дистанції можливе використання димових завіс або прикриття напарника щільним вогнем, направленим в бік супротивника.

Під час переміщення важливо усвідомлювати, що поліцейський особисто не завжди буде інформований про здійснення маневрів. Тому потрібно завжди слідкувати за обстановкою і бути готовим прикрити вогнем інших членів малої групи під час переміщення на полі бою. Чітко налагоджена взаємодія в групі є запорукою успішного її переміщення, а відтак, і ефективного виконання нею службового завдання.

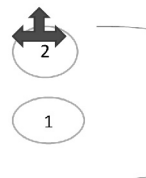
У випадку якщо ваша група впритул натрапила на супротивника, то всі маневри і переміщення повинні бути виключені. Переміщатися слід тільки тоді, коли у цьому існує суттєва необхідність, пов'язана з безпекою для життя. Наприклад, коли супротивник займає більш вигідну позицію і вдало здійснює вогневий контакт. У таких випадках використовують дим або щільний загороджувальний вогонь, після чого здійснюється відхід усієї групи.

Завжди треба пам'ятати про те, що інші члени малої групи можуть відстати, або навпаки член такої команди може не встигати за іншими. Для покращення комунікації в групі необхідно завжди підтримувати зв'язок (візуальний або звуковий контакт) хоча би з одним із них. Для цього слід завжди здійснювати візуальний контроль не тільки за позицією супротивника, а ще і в інших напрямках.

Для детальнішого розгляду переміщення малих груп у міському бою додаються схеми і пояснення.

Переміщення двійок поділяється на фази:

Друга фаза — №2 прикриває,
№1 переміщується

Порядок переміщення в двійках методом «один прикриває, інший — переміщується» — є найбільш раціональним. Потрібно лише відзначити, що при робо-

ті в двійці напарник, який відкриває вогонь, повинен гучно, наприклад, за допомогою команд: «тримаю» або «на мені», або іншим способом повідомляти про готовність прикрити вогнем переміщення іншого члена малої групи. Це необхідно робити, оскільки не завжди навіть усередині двійки може підтримуватись візуальний контакт, а у шумі бою не завжди можливо відрізнити вогонь свого напарника від вогню супротивника.

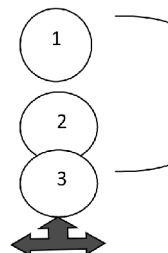
Поширена помилка — повідомляти напарнику про те, що готовий до прикриття, коли переміщення закінчено, але позиція для стрільби ще не зайнята. У результаті напарник припиняє свій вогонь до того, як інший член двійки почне його вести, оскільки потрібен якийсь час, щоб зайняти зручну позицію для ведення вогню. Для боротьби з цією помилкою треба відпрацювати наступний прийом. Напарник спочатку повинен зробити один постріл (або чергу) і лише потім повідомляти іншому члену малої групи про свою готовність прикривати його вогнем. Тобто переміщення розбивається на частини, коли фаза ведення вогню одним членом малої групи змінюється фазою ведення вогню обома членами двійки.

Робота в трійці відрізняється тим, що є більш різноманітні варіанти переміщення. Трійка розбивається на дві підгрупи, що складаються з двох і одного напарників, і вони працюють так само, як працюють у двійці, тобто одна група рухається — інша прикриває. Важливою є наступна рекомендація: вперед завжди рухається один член групи, а двоє інших рухаються за ним, для того, щоб двоє, що рухаються попереду одного, не перекивали йому сектор обстрілу.

Також застосовується послідовне пересування: «двоє стріляють, один — рухається». Деякі фахівці пропонують переміщуватись без суворої послідовності, для того, щоб у супротивника не було можливості вгадати, хто з членів трійки буде переміщуватись наступним. Дана пропозиція заслуговує на сприйняття, але існує велика ймовірність виникнення незгодженостей у діях групи, і, на наш погляд, більш прийнятний спосіб пересування — по черзі, але зі зміною осіб. Наприклад, біжить № 1, а № 2 і № 3 прикривають. Далі — переміщується № 2, а № 1 і № 3 — прикривають. Нарешті, уперед іде № 3 під прикриттям № 1 і № 2. Перший етап закінчився, уся група перемістилася вперед. Початок другого етапу починається з руху вперед уже № 2, а потім № 3 і закінчується переміщенням № 1. Третій етап починає № 3, потім № 1, завершує № 2 тощо. Тут можливі різноманітні варіанти, і в кожному підрозділі бажано напрацювати щось своє, але головна умова — простота, зрозумілість, і послідовність дій, що досягається постійними тренуваннями особового складу малої групи у постійному складі.

Ураховуючи викладений матеріал, необхідно зробити висновок про необхідність і доцільність теоретичної розробки методичних матеріалів тактичного змісту для постійного відпрацювання особовим складом національної поліції нормативів з роботи у складі малих груп. Складна політична, воєнна і суспільна обстановка в країні провокує виникнення службових ситуацій, коли правильне використання правоохоронцями вищевказаних знань і набутих на їх основі практичних навичок може зберегти життя і здоров'я працівників поліції.

Перша фаза — № 1 і № 3 прикривають
№ 2 переміщується

Иншекков М. В., Любутина Я. В. Тактика действий сотрудников Национальной полиции в малых группах при выполнении служебных задач в условиях города.

В данной статье изложены основы работы сотрудников полиции в малых группах. Определены основные ошибки правоохранителей во время выполнения служебных задач. Раскрыты основные направления взаимодействия полицейских в составе малых групп. Освещены основные принципы работы указанных подразделений. Отмечено целесообразности разработки данной проблематики. Предлагается повысить уровень практической подготовки сотрудников полиции для сохранения жизни и здоровья работников полиции.

Ключевые слова: служебные задачи сотрудников полиции, тактическая подготовка, Национальная полиция.

Inshekov M. V., Lubutina Ya. V. Tactics of the actions of the National Police officers in small groups while performing service duties in the city.

The author of this article describes the basics of police work in small groups. The main mistakes of law enforcement officers during performance of duty tasks are determined. The main directions of interaction of police officers in the small groups are revealed. The basic principles of the work of the mentioned subdivisions are highlighted. It is emphasized on the expediency of development of this problem. It is proposed to increase the level of practical training of police officers to save the health and life of police officers.

Key words: police tasks, tactical training, National Police.

Я. Г. Лизогуб,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет
внутрішніх справ.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9824-0798>

УДК 343.326 (477)

НАУКОВИЙ НАРИС ЗАКОНОДАВЧИХ ПРОГАЛИН У ЗЛОЧИНАХ ТЕРОРИСТИЧНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ

Стаття містить аналіз злочинів терористичної спрямованості під кутом зору доцільності їх законодавчого випусу в КК України. Автор зробив спробу наочно сформулювати наявні, на його думку, вади зазначеної групи злочинів, проілюструвавши та обґрунтувавши проблемні, з кримінально-правової точки зору, місця.

Ключові слова: злочини терористичної спрямованості, терористичний акт, втягнення у вчинення терористичного акту, тероризм.

З прийняттям чинного Кримінального кодексу України в 2001 році українська кримінально-правова доктрина «видохнула на повні груди», адже її багаторічні надбання значною мірою знайшли своє відбиття у законодавстві. Одним із них обґрунтовано вважається криміналізація злочинів терористичної спрямованості, які до того часу не фігурували як такі, хоча й мали місце [1, 47—48]. Такими злочинами було визнано «терористичний акт» (ч. 1 ст. 258 Кодексу), а також «створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а так само матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації» (ч. 4 ст. 258 Кодексу). Обидві з зазначених норм, як видно, охоплювались рамками ст. 258, утім, з огляду на назву статті, «терористичний

акт» — це не зовсім відповідало її змісту, адже діяння, включені до неї, за своєю юридичною природою хоча й мали суміжний вектор, але відрізнялись за змістом і характером злочинних дій. Під різними кутами зору про це нагадували й деякі українські дослідники [2, 12].

Бажаючи поліпшити ситуацію, що склалася, законодавець до чинного кодексу вніс зміни, відповідно до яких ст. 258 в структурному та змістовному розумінні було скорочено (з наявних на той час п'яти частин було вирішено залишити лише три, які мали відношення до опису саме терористичного акту), а натомість створено п'ять самостійних статей про злочини терористичної спрямованості: «втягнення у вчинення терористичного акту» (ст. 258-1), «публічні заклики до вчинення терористичного акту» (ст. 258-2), «створення терористичної групи чи терористичної організації»

(ст. 258-3), «сприяння вчиненню терористичного акту» (ст. 258-4), «фінансування тероризму» (ст. 258-5).

Важко оцінити бік (позитивний чи негативний) таких змін, адже їх наслідком є різні за корисністю результати. Утім, як казав перший Президент України Л. Кравчук: «Маємо те, що маємо», і з цим навряд чи сперечатимешся.

Безспірно, є слушним розвантаження ст. 258 і приведення її в такий спосіб у відповідність до її назви, так само як і слушним є створення статті про відповідальність за публічні заклики до вчинення терористичного акту, які до цього часу не мали належної правової оцінки в Україні. Водночас більше ніж спірними виглядають норми, якими встановлене покарання за втягнення у вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту, створення терористичної групи чи терористичної організації, фінансування тероризму.

Не піддаючи детальному юридичному аналізу зазначені склади злочинів, так само як і явище «тероризм» у цілому, адже їм достатньо уваги приділено в роботах В. Ф. Антипенка, Ю. М. Антопяна, В. П. Ємельянова, В. С. Канціра, Л. І. Мошкової, М. В. Семикіна, Д. М. Хромих і деяких інших, зупинимося лише на окремих проблемних аспектах явищ, що розглядаються, які до цього не отримали належного висвітлення у літературі або піддавались лише фрагментарному обговоренню.

Метою і завданням дослідження є кримінально-правова ілюстрація проблемних місць злочинів терористичної спрямованості, обґрунтування недоцільності законодавчого вживання певної термінології, використаної ним для опису певних діянь терористичного характеру, висвітлення фактів сумнівного викладу змісту таких діянь, а також привертання уваги науковців і правотворчих органів до вказаної проблеми, створення дискусії з приводу її обговорення та розв'язання.

Наукова новизна дослідження полягає в оригінальності зачепленої проблематики, відсутності попереднього висвіт-

лення підданих юридичному аналізу питань, що розкривають її зміст.

Отже, першою вадою злочинів терористичної спрямованості вважаємо законодавчий опис таких діянь, як «втягнення у вчинення терористичного акту» і «сприяння вчиненню терористичного акту». Проблема тут, як видається, полягає у відсутності належного юридичного узгодження деяких конститутивних ознак, виписаних у нормах задля розуміння явищ, що ними передбачаються. Мова про «втягнення», яке, зокрема, використовується задля опису злочину, передбаченого ст. 258-1, і «вербування», яке вживане як одна з форм об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 258-4. З точки зору юридичної логіки й теорії кримінального права ці ознаки характеризуються під кутом зору роду та виду, де «втягнення» — родове поняття стосовно вербування, а «вербування», відповідно, — видове. Вербування — одна з форм втягнення, і з цим навряд чи хтось не погодиться. «Вербування...», — писав П. С. Матишевський — це ... залучення шляхом домовленості...» [3, 1070]. «Втягнення...», — зазначає В. А. Ломако, — це психічний... вплив..., вчинений... з метою схилити до вчинення злочину» [4, 827]. Отже, це дії, які характеризують одне й те саме. Різниця між ними лише в тому, що перше — втягнення — є більш ширшим за загальним змістом та вичерпним за юридичним обсягом. Тому доцільність використання обох із них у тих нормах, що були розглянуті, є, м'яко кажучи, сумнівною.

Другою вадою вбачається виділення таких злочинів, як «втягнення у вчинення терористичного акту», «сприяння вчиненню терористичного акту», «створення терористичної групи чи терористичної організації», «фінансування тероризму». Одразу зазначимо, що нами не переслідуються мета сплюндрувати законодавчі зміни, якимось безпідставно згудити українського законодавця. Головне завдання цієї роботи — висвітлення проблемних місць у кримінальному законі, запобігання подвійних стандартів у пра-

возастосуванні його окремих положень, доведення того, що не кожна зміна в законодавстві є шляхом до досконалості.

Цього разу проблема полягає в певному, на наш погляд, юридичному дисбалансі кримінальної репресії за деякі з зазначених злочинів з огляду на приписи чинного кодексу про співучасть. Так, незрозуміло видається гуманізація покарання, використана в статтях про втягнення у вчинення терористичного акту та сприяння вчиненню терористичного акту на тлі посилення каральної складової за створення терористичної групи чи терористичної організації. З огляду на сутність дій, що становлять втягнення у вчинення терористичного акту, — це ніщо інше як підбурювання. Що ж до сприяння вчиненню терористичного акту, то це, за певних обставин, і підбурювання до такого акту (за ознакою «вербування»), і пособництво в ньому (за ознаками «озброєння» і «навчання»), організація такого акту (за ознакою «використання»). За відсутності статей 258-1 і 258-4 такі дії підлягали б кваліфікації за відповідними частинами (3, 4, 5) ст. 27 КК України і статтею 258 Кодексу. І, залежно від ролі та обсягу дій, які вчинила винна особа, до неї, за загальним правилом кваліфікації, застосувалися б межі кримінального покарання, визначені в частинах першій або другій статті 258.

Навіщо ж законодавець зменшив кримінальну репресію у ст. 258-1 і 258-4? Терористичний акт — це особливо тяжкий злочин навіть без урахування кваліфікуючих ознак. З огляду ж на санкцію ч. 1 ст. 258-1 — це злочин середньої тяжкості. Безспірно, «втягнення» — це не «вчинення», але воно не завжди менше за ступенем суспільної небезпечності. Більше того, часом саме завдяки втягненню вчиняється терористичний акт, саме завдяки втягненню у виконавця злочину з'являється мотив чинити злочинно! Тому і покарання для того, хто втягує, має бути відповідним! А за деяких випадків — відповідним саме покаранню виконавця! В іншому ж випадку втрачається сенс превенції!

Через різні медіа-канали нам відомо, що головні персоналії під час вчинення терористичного акту — це не виконавці цього злочину, а ті, хто схилив їх до його вчинення. Невже ж вони не заслуговують на високий рівень кримінальної репресії як і виконавці?! Відповідь очевидна, адже питання — майже риторичне. Створивши зазначені норми, законодавець скривдив сам себе, позбавивши органи правосуддя належних важелів впливу на тих, хто займається діяльністю, про яку йшлося вище, а також тих, хто виношує такі думки.

Під таким кутом зору є незрозумілою надто висока верхня межа покарання у вигляді позбавлення волі за створення терористичної групи чи терористичної організації. Така група нічим за суспільно небезпечністю не відрізняється, зокрема від звичайної злочинної групи, яка займається умисними вбивствами, нападами чи зґвалтуваннями. Ті ж з об'єднань, що мають ознаки злочинної організації, повністю вписуються у формулу ст. 255 КК України. А відтак, який сенс настільки задирати межі покарання. Ні, ні, та й погодишся з думкою М. Й. Коржанського про те, що «санкції в Кримінальному кодексі України визначені зовсім свавільно і не мають під собою ніякого обґрунтування» [5, 180].

Та й узагалі, навіщо окрема стаття для цього? Що вона вирішує по суті? Крім більш високої санкції, яку, незрозуміло з яких підстав, виклав законодавець, — нічого! За такою логікою можна створити окремі норми про розбійну групу чи шахрайську, або про групу вбивць.

Третьою вадою вбачається певне дублювання створених статей, тобто коли одна певним чином відтворює іншу. Про співвідношення статей 258-1 і 258-4 нами вже зазначалось раніше, що ж до статті 258-3, скажемо зараз.

З огляду на конструкцію об'єктивної сторони цього складу злочину він є усічений, тобто момент його закінчення законодавчо перенесений на стадію, зокрема, готування до злочину і ось чому. Загалом, створення передбачає набір

учасників, придбання зброя та засобів учинення злочину, змову на вчинення злочину тощо, а це ніщо інше як ознаки готування до злочину — терористичного акту. Але, залишаючи поки що поза увагою дії з приводу придбання зброя та засобів вчинення злочину, маємо констатувати, що набір учасників і змова на вчинення злочину — це, за певних умов, — втягнення у вчинення терористичного акту й сприяння вчиненню терористичного акту. Уявіть, скільки часу має витратити правозастосовник, розгадуючи ребуси кваліфікації, щоб зробити правильний висновок. Тим більше, з огляду на те, що поняття, використані задля описання зазначених вище злочинів, — оціночні.

Четвертою вадою вважаємо редакцію змісту самого терористичного акту. Відповідно до ч. 1 ст. 258 КК України під терористичним актом розуміються, зокрема, дії з приводу застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заповдьяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки. Водночас такі дії певною мірою відтворюють злочин, передбачений ч. 1 ст. 294 КК України «Масові заворушення». Зокрема, участь у погромах, підпалах, знищенні майна із застосуванням зброї або інших предметів — це характеристика, по суті, обох із наведених злочинів! Як же ж бути правозастосовнику? Яку кримінально-правову оцінку використовувати? Уявляється, ці питання є відкритими.

П'ятою вадою є використання законодавцем у назві статті 258-5 КК України терміну «тероризм». З огляду на те, що кримінальний кодекс не містить визначення тероризму, є не зовсім зрозумілим, про що йдеться саме в кримінально-правовому сенсі цього слова. Звісно, є ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р. № 638-IV [6], відповідно до якої «тероризм — це суспільно небезпечна діяль-

ність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей». Утім, чи можна таке визначення використовувати в кримінальному праві, є великим питанням, адже ним можна охопити третину статей КК України (якщо не більше).

Не можемо погодитись з думкою професора В. П. Ємельянова, який вважає тероризм кримінально-правовим поняттям [7, 41]. Це поняття, скоріше, політико-правове [8, 37; 9, 14; 10, 57] або, як зазначають деякі автори, кримінологічне [11, 3] чи соціально-політичне [12, 10], бо його ознаки характеризують явище в занадто узагальненому вигляді для кримінально-правового розуміння. Фактично, завдяки таким ознакам, здійснено спробу визначити лише антисоціальний сенс явища, започаткувавши впровадження державного вектору правової заборони окремих його проявів у галузевому законодавстві.

В. С. Канцір пише, що наявність значної кількості визначень тероризму свідчить, з одного боку, про неоднозначний зміст терміна, а з іншого — така розпливчастість змісту цієї категорії відкриває широкі можливості для політичних спекуляцій і подвійних стандартів [12, 10]. Задля чого ж тоді воно використане в чинному кодексі? Отже, як говорить в російській сентенції, «всеу свое место».

Висновок. Підбиваючи підсумок дослідженню, хочемо зазначити, що мету і завдання дослідження було висвітлено повністю, проблемні питання розкриті, а дискусію розпочато. Сподіваємось, що дана робота буде в пригоді під час поліпшення законодавства про «злочини терористичної спрямованості», а пропозиції та критика в ній будуть сприйняті гідним чином.

Список використаної літератури

1. Jaroslaw Lyzohub (2010). Combating Terrorism on the Post-Soviet territories: from Politics to Law. Internal Security (Poland). No.1. p. 47—51.
2. Семикін М. В. Кримінальна відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Харків, 2004. 22 с.
3. Уголовный кодекс Украины: науч.-практ. ком. / отв. ред. С. С. Яценко. 3-е изд., испр. и доп. Киев: А.С.К., 2004. 1088 с.
4. Кримінальний кодекс України: наук.-практ. ком. / за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 1196 с.
5. Коржанський М. Й. Проблеми кримінального права: монографія. — Дніпропетровськ: Юрид. акад. мін-ва внутр. справ, 2003. 200 с.
6. Офіційний вісник України. 2003. № 16. Ст. 697.
7. Емельянов В. П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование. СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. 291 с.
8. Авдеев Ю. И. Терроризм как социально-политическое явление // Современный терроризм: состояние и перспективы: сб. работ. Москва: Эдиториал УРСС, 2000. С. 36—53.
9. Требин М. П. Терроризм в XX веке: монографія. Минск: Харвест, 2003. 816 с.
10. Агаєв Н. А., Карпов М. О., Хміляр О. Ф., Єфімова В. В. Сучасний тероризм — причини і прояви. Київ: Молода нація, 2005. 110 с.
11. Антипенко В. Ф. Сучасний тероризм: стан і шляхи його запобігання в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Київ, 1999. 15 с.
12. Канцір В. С. Тероризм у сучасному глобалізаційному просторі: філософсько-правовий вимір: монографія. Львів: Край, 2011. 554 с.

Лизогуб Я. Г. Научный очерк законодательных пробелов в преступлениях террористической направленности.

Статья содержит анализ преступлений террористической направленности с позиции целесообразности их законодательного изложения в УК Украины. Автор сделал попытку наглядно сформулировать имеющиеся, по его мнению, недостатки в описании указанной группы преступлений, проиллюстрировал и обосновал проблемные, с уголовно-правовой точки зрения, места.

Ключевые слова: преступления террористической направленности, террористический акт, вовлечение в совершение террористического акта, терроризм.

Lyzohub Yaroslav. Scientific essay about legislative gaps within the crimes of terrorist orientation.

The article consists of an analysis of terrorist aligned crimes from the point of directivity their legislative statement in Criminal code of Ukraine. The author based on his opinion has made an effort to formulate visually existing challenges of mentioned group of crimes. He has illustrated and justified some problematic places from the point of criminal-law doctrine.

There have been proved an opinion that there is no sense to use a concept «terrorism» as the criminal-law definition due to its so general meaning and social and political context. The author has also demonstrated that allocation some crimes from article 258 is not such correct as it looks actually in Criminal code of Ukraine. But not only issues about signs have been analyzed in this scientific article. There enough space was devoted to some details of punishment for the terrorist aligned crimes. So, the author has showed and explained how sanction look and which problems they have in actual edition in Ukrainian criminal law.

The author does hope that his article will attract a lot of attention from the side of scientists-criminologists and those ones who are responsible for making of amendments to Criminal code of Ukraine.

Also, the article is gonna be interested for all people who take a great interest in criminal law, qualification of crimes and especially in criminal responsibility for the terrorist aligned crimes.

Key words: terrorist aligned crimes, terroristic act, involving to committing of terroristic act, terrorism.

PhD in Criminal Law Degree, associate professor, Kharkiv National University of Internal Affairs.

О. Г. Семенюк,
доктор юридичних наук,
т. в. о. першого заступника керівника
Міжвідомчого науково-дослідного центру
з проблем боротьби з організованою злочинністю
при РНБО України,
ORCID 0000-0002-5096-1374

УДК 343.326

МЕХАНІЗМ ЗАРОДЖЕННЯ ТЕРОРИСТИЧНОГО РУХУ

У статті досліджуються об'єктивні та суб'єктивні чинники, які сприяють втягуванню певного соціального прошарку у терористичний рух. Доводиться, що існування чинників кризи ідентичності різних культурних, соціально-політичних, релігійних та етнічних груп, навіть підкріплені колективним почуттям образи та наявністю чіткого образу ворога, якого слід здолати, є лише необхідною, але недостатньою умовою для формування груп, які боротимуться за отримання колективних благ за допомогою терористичного насильства. Достатню умову такого розвитку подій забезпечує поява лідерів, яким можна довіряти, які говорять зрозумілою мовою і можуть повести вперед. Аргументується позиція, що організатори тероризму не здатні створити розгалужену мережу прибічників насильницьких методів розв'язання соціальних конфліктів без широкого соціального підґрунтя.

Ключові слова: тероризм, терористичний рух, механізм злочинної поведінки, криза колективної ідентичності, ксенофобія.

Незважаючи на те, що тероризм — споконвічна проблема світової спільноти, ще донедавна багато вчених серйозно не вивчали це явище. Зусилля першопрохідців у 60—80-х роках минулого століття спрямовувалися на розвіювання міфологічного твердження, ніби терористичні акції — явище випадкове та пов'язане винятково з глибоким емоційним зрушенням виконавців. До таких робіт можна віднести праці А. Бакелеу, Дж. Белла, Л. Бонанте, Б. Дженкінса, П. Вілкінсона, Л. Діспо, М. Креншоу, В. Лакера, Н. О'Саллівана, Дж. Поуста та інших.

Серед цих дослідників необхідно виділити роботи Бріана Дженкінса [1] та Пола Вілкінсона [2], які одними з пер-

ших провели системний аналіз тероризму та переконливо довели той факт, що тероризм — це наперед передбачені стратегічні акції, сплановані в процесі цілком раціонального мислення. Ці автори не тільки привернули увагу до суспільної небезпеки проявів тероризму, а й заклали методологічний фундамент для плідного дослідження цього феномена.

Осторонь цієї проблеми не залишилися й радянські вчені, які у своїх працях не лише намагалися спростувати висновки зарубіжних вчених щодо активної підтримки тероризму комуністичним режимом, а також проводили дослідження природи цього явища, його витоків та умов існування, здійснювали аналіз міжнародно-правових механізмів проти-

дії терористичним актам та покарання за них, розглядали питання взаємодії держав у цій сфері. До таких робіт слід віднести теоретичні розробки Т. С. Бояр-Созоновича, Ю. М. Гвоздева, А. С. Грачева, І. І. Карпеця, Є. Г. Ляхова, Л. А. Моджорян, А. Н. Траїніна, М. Л. Ентіна та ін.

Не піддаючи сумніву науково-пізнавальну цінність та науково-прикладне значення цих напрацювань, необхідно зазначити, що багато з них мали публіцистичний та пропагандистський характер. Це пояснюється тим, що вони розроблялись у період активного ідейно-політичного протистояння двох систем, коли значна частина аргументів застосовувалась для відстоювання так званих «класових інтересів».

З цього часу тероризм зазнав зовнішніх та внутрішніх змін, активізувався та набув нових соціально-політичних ознак, що потребувало нового наукового осмислення та поглибленого теоретичного опрацювання сутності цього явища, його критеріїв та особливостей, причинної бази, механізму зародження та функціонування, з'ясування характерних ознак особи терориста, пошуку нових шляхів боротьби з цим явищем.

Реагуючи на зміни в міжнародних відносинах та посилення терористичної складової у розв'язанні численних релігійних, етнічних, територіальних та інших соціальних суперечностей, українські вчені наприкінці 90-х років минулого сторіччя розпочали фундаментальні кримінологічні дослідження тероризму з метою вироблення адекватного механізму протидії цьому суспільно небезпечному явищу.

Зокрема, проблемам протидії тероризму кримінологічними та кримінально-правовими засобами присвятили свої наукові праці В. Ф. Антипенко, В. М. Дрьомін, В. О. Глушков, В. П. Ємельянов, А. П. Закалюк, О. М. Костенко, В. Н. Кубальський, Б. Д. Леонов, В. А. Ліпкан, М. В. Семикін, О. В. Шамара та ін.

У своїх роботах вони дослідили зміст тероризму та розкрили його сутність, провели кримінологічний аналіз причин

та умов, що його породжують, проаналізували мотиви і цілі механізму злочинної поведінки терористів, дослідили політичні та соціально-економічні чинники, які впливають на зростання тероризму, побудували кримінологічний портрет терориста, запропонували кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії цьому негативному явищу.

У той самий час, всі ці наукові розвідки були побудовані на традиційному підході дослідження тероризму з позиції розгляду цього суспільно небезпечного явища як сукупності окремих терористичних проявів. Але такий підхід є доволі спрощеним, оскільки механізм індивідуальної терористичної поведінки та механізм зародження й функціонування терористичного руху як соціального явища, який постійно підживлюється за рахунок його ідеологічної, матеріальної, фактичної (тобто прямої участі) та іншої підтримки тією чи іншою частиною населення, не є тотожними. Все це й обумовлює актуальність дослідження механізму зародження терористичного руху.

Метою статті є дослідження об'єктивних та суб'єктивних чинників, які сприяють втягуванню певного соціального прошарку у терористичний рух.

Механізм окремого терористичного злочинного прояву доволі детально висвітлений у сучасних кримінологічних дослідженнях. Тому в даному аналізі ми обмежимося лише загальною характеристикою його структури, яка включає три стадії (ланки): 1) формування криміногенної орієнтації та мотивації; 2) опредмечування мотиву злочинного прояву через намір та рішення вчинити терористичний злочин; 3) реалізація злочинного наміру та настання суспільно небезпечних наслідків.

На відміну від такого поетапного процесу індивідуальної злочинної поведінки, технологія втягування певного соціального прошарку в терористичний рух характеризується абсолютно іншими об'єктивними та суб'єктивними чинниками, які мають динамічний характер і взаємодіють між собою. Такими чинниками, на нашу думку, необхідно вважа-

ти, по-перше, *відчуття кризи колективної ідентичності*, по-друге, *формування і посилення ксенофобських світоглядних настанов та*, по-третє, *появу харизматичного лідера, який структурує навколо себе сили невдоволеного прошарку населення та є впливовим виразником релігійних, національних, класових або групових інтересів*. Лише за наявності цих трьох детермінантів терористичний рух із потенційної загрози у вигляді розрізнених і не пов'язаних між собою окремих терористичних проявів перетворюється на певну ідеологію, яка полягає у досягненні політичних, релігійних, сепаратистських, національних та інших цілей у злочинний спосіб шляхом застосування терористичних акцій.

Розглянемо кожен із цих детермінантів терористичного руху окремо.

Суттю кризи колективної ідентичності є зменшення ідентифікації індивідумів з колективною реальністю, яку вони раніше підтримували. Причини цієї кризи частково аналогічні причинам криз індивідуальної ідентичності, а саме розпад колективної пам'яті, представленої традиціями, втрата віри в спільне майбутнє, невідповідність між власною та іншими культурами, відчуття неповноцінності відносно більш досконалої культури [3, с. 118].

Дезорієнтація та відчуття безглуздості життя, характерне для будь-якої кризи ідентичності, різко збільшує шанси на успіх терористичних ідеологій. Саме цей час є найбільш сприятливим для переорієнтації внутрішніх настанов особи на активне заперечення реальної дійсності та присвячення себе боротьбі з «несправедливістю».

Прагнення до подолання цієї кризи породжує ряд наслідків, які можуть виступати передумовами політичного екстремізму. Зокрема, відроджується інтерес людей до консолідації в первинних, природних, або, як їх ще називають, примордіальних спільнотах (етнічних і конфесійних); посилюються прояви ксенофобії. У разі посилення переслідувань учасників такої групи, вона (група) перетворюється на згуртоване співтовари-

ство, а давно забуті конфлікти, образи, ненависть «висуваються в центр колективної ідентичності». Зростає вплив ідеології традиціоналізму, що часто переростає у фундаменталізм (ідея «очищення від нововведень і повернення до витоків»). Усі ці тенденції тісно зв'язані між собою.

Вже сам процес консолідації в примордіальних спільнотах здатний породжувати зростання ксенофобії, оскільки в її основі лежать ті ж соціально-психологічні механізми зіставлення первинних спільнот за принципом «ми» — «вони». До такого зіставлення в переломні періоди зазвичай додається ще і негативна оцінка чужаків («вони» гірші за «нас», «ми» — жертва їхніх підступів), оскільки пошук зовнішнього ворога, винування «наших» бід майже неминучий в умовах дискомфорту, що супроводжує історичні зміни.

Поняття ксенофобії (від гр. *xenos* — чужі, сторонні, іноземці і *phobos* — страх, неприязнь) активно використовується в політології, публіцистиці, правозахисній літературі. Ксенофобія — це складний, комплексний, багаторівневий феномен, який можна аналізувати з позицій різних наук: етнології, політології, історії, соціології, філософії тощо. Але його коріння, основні передумови даного явища — соціально-психологічні.

Ксенофобію можна визначити як негативне, емоційно забарвлене, ірраціональне за своєю природою (але таке, що прикривається псевдо-раціональними обґрунтуваннями) ставлення суб'єкта до певних людських спільнот і їх окремих представників — «чужинців», «інших», «не наших». У результаті подібного ставлення в свідомості індивіда формується стійкий «образ ворога».

Аналізуючи поведінкові форми, важливо враховувати, що ксенофобія, у першу чергу, виявляється у взаємодії між людьми. Ця взаємодія може бути реальною або уявною, набувати символічних або ритуалізованих форм, бути безпосередньою або опосередкованою, міжособовою, міжгруповою або масовою. В останньому випадку вона, як правило, опо-

середковується засобами масової інформації. Відповідно, феномен ксенофобії можна розглядати на різних рівнях — індивідуальному, груповому і масовому (суспільному). Це положення відноситься як до суб'єктів, так і до об'єктів ксенофобії, у якості яких можуть виступати окремі індивіди, мала група і (або) велика соціальна група або суспільство в цілому [4, с. 6—7].

Традиційно вважається, що такі групи «чужих» виокремлюються за расовими, етнічними або конфесійними ознаками. Проте представляється, що ксенофобія може формуватися і виявлятися й щодо об'єктів, виділених на основі інших критеріїв (наприклад, «укри», «сепари»).

Необхідно враховувати, що, коли об'єктом ксенофобії виступає окремий індивід, він сприймається ксенофобом не у своїй суб'єктності, не як особа, а як типовий представник, член великої соціальної групи (етнічної, расової або ін.) «чужаків». Аналогічним чином сприймаються і малі групи «інших».

Уперше психолого-правова класифікація ознак розпалювання національної, расової і релігійної ворожнечі була розроблена на початку 90-х років минулого століття російськими психологами під керівництвом А. Р. Ратінова. Автори цієї класифікації виходили з того, що ворожнеча і ненависть так само, як їх антоніми — любов і дружба є емоціями та стосунками між людьми в процесі їх міжособистісного та міжгрупового спілкування. Тому саме в теорії спілкування і можуть бути розкриті сенси ворожнечі та ненависті.

Згідно з соціально-психологічною теорією їх об'єктивування відповідає трьом базовим конструктам: інформаційно-комунікативній, перцептивній і інтерактивній складовим спілкування.

Першій відповідає процес ідентифікації, розпізнавання об'єкта, який заслуговує ворожнечі й ненависті. Цю групу складають ознаки помилкової ідентифікації.

Другій відповідає процес атрибуції, приписування цим об'єктам негативних властивостей і намірів. Цю групу утворюють ознаки помилкової атрибуції.

Третій відповідає процес спонуки до деструктивних дій щодо вказаних об'єктів. Ця група ознак є *уявною обороною*.

У нинішньому вигляді дана класифікація ознак розпалювання ворожнечі й ненависті виглядає таким чином:

1) *помилкова ідентифікація* — формування й підкріплення негативного етнічного стереотипу чи образу нації, раси, релігії шляхом:

— перенесення різного роду негативних характеристик і пороків окремих представників на всю етнічну або релігійну групу;

— приписування всім представникам етнічної або релігійної групи прагнення слідувати давнім звичаям, віруванням, традиціям, що негативно оцінюються сучасною культурою;

— твердження про природжену або історичну перевагу однієї нації, раси, релігії і неповноцінності або порочності інших;

2) *помилкова атрибуція* — приписування ворожих дій і небезпечних намірів представникам якої-небудь нації, раси, релігії щодо інших шляхом:

— покладання провини і відповідальності за діяння окремих представників на всю етнічну, расову або релігійну групу;

— твердження про споконвічну ворожість певної нації, раси, релігії щодо інших;

— твердження про полярну протилежність і несумісність інтересів однієї етнічної або релігійної групи з інтересами інших;

— твердження про наявність змови, таємних планів однієї національної або релігійної групи проти інших;

— пояснення лих і неблагополуччя в минулому, сьогодні, майбутньому існуванням і цілеспрямованою діяльністю певних етнічних, расових і релігійних груп;

3) *уявна оборона* — спонукання до дій проти якої-небудь нації, раси, релігії шляхом:

— заохочення, виправдання геноциду, депортацій, репресій щодо представників якої-небудь нації, раси, релігії;

— вимоги витіснити з різних сфер діяльності осіб певної національності, раси, конфесійної приналежності;

— вимоги обмежити права і свободи громадян або створити привілеї за національною, расовою, релігійною ознакою;

— вислови погроз і підбурювання до насильницьких дій щодо осіб певної національності, раси або за ознакою релігійної [4, с. 109—111].

Багато років ця класифікація була відома лише вузькому колу фахівців через відомчий характер розробок, що проводилися, і відсутність наукових публікацій у відкритому друці з даної тематики. Проте і раніше, і зараз вона активно застосовується на практиці як правоохоронними органами, так і експертами при проведенні психологічних досліджень матеріалів ЗМІ, спрямованих на розпалювання національної, расової і релігійної ворожнечі, оскільки зарекомендувала себе як валідний і надійний інструмент виявлення змістовної спрямованості продукції мас-медіа подібного роду. Дані критерії можуть бути використані і для оцінки змістовної спрямованості повідомлення мас-медіа, публічного виступу на приниження національної, расової або релігійної гідності людини.

У сучасній етнополітології виокремлюються три стадії маніпулювання свідомістю етнічних, релігійних або інших соціальних груп задля провокування різного ступеня напруги міжгрупових конфліктів.

Перша стадія — «емоційна актуалізація ксенофобій», під час якої всі попередні та нинішні образи виводяться на поверхню суспільної свідомості та подаються у хворобливо-загостреній формі як свідомості і символи групового приниження й образи. Така психологічна обробка, що здійснюється через спеціально орієнтовану літературу та засоби масової інформації, безпосередньо спрямована на активізацію найбільш чутливих аспектів людської психіки, що безпосередньо торкаються понять честі й особистої гідності кожного представника даної етнічної або релігійної групи.

Друга стадія групового маніпулювання — «практична орієнтація груп». Вона полягає в тому, що масова свідомість («співвітчизників», «одновірців»), вже розігріта пропагандою «народного обурення», спрямовується за допомогою привабливих політичних цілей, програм, переліку популярних практичних кроків до конкретних дій. Як правило, подібні програми будуються у двох рівнях — публічному («програма для мас») і езотеричному («програма для вождів»). Остання містить технічні деталі спланованої акції, будь то захоплення влади або дестабілізація ситуації в окремому регіоні, країні, світі.

Третя стадія — «моральна легітимізація насильства» — завершує процес групового маніпулювання. Під час цієї стадії визначені для реалізації цілі, конкретні програмні настанови та практичні кроки повинні бути морально санкціоновані суспільною думкою, яка превалює в даному середовищі. Після цього будь-які акції такого протестного руху, навіть якщо вони пов'язані із заворушеннями та кровопролиттям, завідомо будуть сприйматися як морально виправдані, такі, що відповідають вищим інтересам нації або конфесії [5].

Детальна увага процесу маніпулювання міжгруповими конфліктами виправдана подіями, що призвели до анексії Кримського півострова та збройного захоплення частини території Донецької та Луганської областей України. На превеликий жаль, слід констатувати, що саме за таким сценарієм проходило розпалювання сепаратистських настроїв серед російськомовних громадян східних областей України. Інструментом мобілізації частини суспільства на боротьбу з центральною владою була активна пропагандистська діяльність не лише російських, а й деяких українських засобів масової інформації, спрямована на поширення сепаратистських та автономістських ідей через «відновлення історичної справедливості», «реванш над минулим», «повернення руських земель», «захист російської мови та її носіїв» тощо.

На кожній із наведених вище стадій можна виділити специфічні передумови й чинники, що впливають на формування та міру виявлення ксенофобії у конкретної людини.

На індивідуальному рівні такими є особливості виховання і соціалізації суб'єкта, вплив на нього найближчого оточення, авторитетних осіб, а також деякі його індивідуально-психологічні особливості (наприклад, авторитарність особи).

На рівні малих груп істотний вплив на формування ксенофобських настанов і світогляду суб'єкта можуть здійснювати такі групові механізми, як вплив норм і цінностей, прийнятих у референтних для індивіда групах, ефекти групового тиску, внутрішньогрупового фаворитизму та міжгрупової ворожості. На рівні великих соціальних груп і суспільства в цілому провідну роль відіграють такі чинники, як групова (суспільна) ідеологія, звичаї і традиції, соціально-економічні, політичні і демографічні процеси, що відбуваються в суспільстві.

Всі ці передумови й чинники взаємозв'язані й взаємообумовлені, вони комплексно впливають і, зрештою, визначають «градус ксенофобії» як у окремих індивідів, так і на рівні суспільства в конкретний момент його соціально-історичного розвитку. Натомість невдоволення прошарок населення не здатний займатися системним тероризмом без його організації та керівництва. Тому визначальна роль у перетворенні ксенофобських установок у терористичний рух належить керманічам, вождям, лідерам, провідникам такого руху.

Перетворення необхідних передумов тероризму на особливу ідеологію і політичну практику — це завжди справа рук конкретних людей із такими організаційними здібностями, які надають можливість скерувати розчарування та почуття злості, що охопили всю спільноту, у русло тривалих колективних терористичних акцій.

Ще на початку ХХ ст. французький соціолог, соціальний психолог та публіцист Гюстав Лебон, автор дослідження «Психологія народів і мас», досліджу-

ючи роль вождів та способи переконання натовпу, зазначав: «Як тільки відоме число живих істот збереться разом, чи буде це стадо тварин або натовп людей, вони інстинктивно підкоряються владі свого вождя. У натовпі людей вождь часто буває лише ватажком, проте, тим не менш, роль його є значною. Його воля представляє те ядро, довкола якого кристалізуються і об'єднуються думки» [6, с. 282—283].

Відомий борець за незалежність України, автор публіцистичних творів про її історію Левко Лук'яненко так оцінював роль лідера у зародженні революційного руху: «Керманічі через свою еліту як пасіонарії створюють інформаційне поле, яке, беручи від низів напрямки їхнього бажання, волею керівників формують його в програму політичної боротьби, поширюють серед народу і дають одиницям почуття причетності до руху за здійснення його мрії. Інформаційне поле, мов електрика в дроті, впорядковує одиниці та робить із них організовану силу. Доки діє ідейно й організаційно централізуюча сила керманіча, доти творять політичну історію, щойно центральна воля зникає, як амбіції осіб другого ешелону починають вносити хаос і руйнацію. Народ повертається у свій індивідуалістично-розпорошений стан... доки не з'явиться провідник, що сформулює їхні мрії в політичну програму боротьби, наелектризує й запалить їх і поведе за собою в бій проти кривди й несправедливості за перемогу омріяної ідеї» [7, с. 153].

Хоча передбачити появу харизматичного лідера неможливо, все ж зрозуміло, що за наявності в суспільстві інтенсивних бунтівних настроїв, шанси, що знайдеться хтось один, хто використає розпорошені почуття скривдженості, зростають. Коли такі лідери з'являються, то те, яким саме — релігійним, національним чи класовим буде підґрунтя, на яке вони спиратимуться, конструюючи колективну ідентичність, обумовлюється наявними соціополітичними обставинами.

Так, в ісламському суспільстві сильне відчуття спільності визначається релігією, яка є головним стартовим майдан-

чиком колективної ідентичності. Там, де існують міцно вкорінені традиції політичної активності на принципах класової боротьби, розквітає комуністичних рух. Та коли історично складається так, що існують розбіжності на мовному ґрунті, які викликають невдоволення іншою етнолінгвістичною групою, з'являються паростки націоналізму.

У період кризи колективної ідентичності, втрати власної віри й орієнтирів натовп завжди готовий слухати й підкорятися людині, обдарованій сильною волею і наділеній здатністю впливати на нього значним чином. Коли люди втрачають власну волю, вони інстинктивно здатні зрушити гори. Дати людині віру — це подесятити її сили.

Висновок. Терористичні рухи не утворюються спонтанно. Існування

чинників кризи ідентичності різних культурних, соціально-політичних, релігійних та етнічних груп, навіть підкріплені колективним почуттям образи та наявністю чіткого образу ворога, якого слід здолати, є лише необхідною, але недостатньою умовою для формування груп, які боротимуться за отримання колективних благ за допомогою терористичного насильства. Достатньою умовою такого розвитку подій забезпечує поява лідерів, яким можна довіряти, які говорять зрозумілою мовою і можуть повести вперед. У свою чергу, організатори тероризму не здатні створити розгалужену мережу прибічників насильницьких методів розв'язання соціальних конфліктів без широкого соціального підґрунтя. Для масового руху мусить бути сприятлива соціальна атмосфера.

Список використаної літератури

1. Дженкинс Б. Интернациональный терроризм: новая форма конфликта. М.: Междунар. отношения, 1982. 147 с.
2. Wilkinson P. Political Terrorism. N. Y.: John Wizey & Sons, 1974. 159 p.
3. Хёсле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности // Вопросы философии. 1994. № 10. С. 112—123.
4. Ратинов А. Р., Кроз М. В., Ратинова Н. А. Ответственность за разжигание вражды и ненависти. Психолого-правовая характеристика. / под ред. проф. А. Р. Ратинова. М.: «Юрлитинформ», 2005. 256 с.
5. Попов А. Причины возникновения и динамика конфликтов // Идентичность и конфликт в постсоветских государствах / ред. М. Олкотт, В. Тишков. М.: Московский центр Карнеги, 1997. С. 273—297.
6. Лебон Г. Психология народов и масс / пер. с фр. Челябинск: Социум, 2010. 379 с. (Серия: «Библиотека ГВЛ»).
7. Лук'яненко Л. Г. Де ти, доле України? Київ: ТОВ «Юрка Любченка», 2015. 272 с.

Семенюк А. Г. Механизм зарождения террористического движения.

В статье исследуются объективные и субъективные факторы, которые способствуют втягиванию определенного социального слоя в террористическое движение. Доказывается, что существование факторов кризиса идентичности различных культурных, социально-политических, религиозных и этнических групп, даже подкрепленные коллективным чувством обиды и наличием четкого образа врага, которого следует преодолеть, является лишь необходимым, но недостаточным условием для формирования групп, которые будут бороться за получение коллективных благ с помощью террористического насилия.

Достаточное условие такого развития событий обеспечивает появление лидеров, которым можно доверять, которые говорят на понятном языке и могут повести вперед. Аргументируется позиция, организаторы терроризма не способны создать разветвленную сеть сторонников насильственных методов решения социальных конфликтов без широкого социального основания.

Ключевые слова: терроризм, террористическое движение, механизм преступного поведения, кризис коллективной идентичности, ксенофобия.

Semeniuk O. G. Mechanism of origin of the terrorist movement.

The article examines the objective and subjective factors that contribute to the involvement of a certain social stratum in the terrorist movement.

The mechanism of a separate terrorist criminal manifestation includes three stages (links): 1) formation of criminogenic orientation and motivation; 2) objectifying the motive of criminal manifestation for the intentions and decisions to commit a terrorist offense; 3) realization of criminal intent and the onset of socially dangerous consequences.

In contrast to such a phased process of individual criminal behavior, the technology of drawing a certain social stratum into a terrorist movement is characterized by completely different objective and subjective factors that are dynamic in nature and interact with each other. These factors are proposed to consider, firstly, the feeling of a crisis of collective identity, secondly, the formation and strengthening of xenophobic worldviews and, thirdly, the emergence of a charismatic leader who structures around himself the forces of a disaffected stratum of the population and is an influential spokesman for religious, national, class or group interests. It is proved that only in the presence of these three determinants does a terrorist movement with a potential threat in the form of separate and unrelated separate terrorist manifestations turn into a certain ideology, which consists in achieving political, religious, separatist, national and other goals in a criminal manner by applying terrorist acts. Based on the results of a study of each of these determinants of a terrorist movement, it is concluded that terrorist movements do not form spontaneously. The existence of crisis factors in the identity of various cultural, sociopolitical, religious, and ethnic groups, even supported by a collective sense of resentment and the presence of a clear image of the enemy, who must be overcome, is only a necessary but not sufficient condition for the formation of groups that will struggle to obtain collective benefits from using terrorist violence. A sufficient condition for such a development of events ensures the emergence of leaders who can be trusted, who speak a clear language and can lead the way. In turn, the organizers of terrorism are not able to create an extensive network of supporters of violent methods of solving social conflicts without a broad social basis. For the mass movement should be a favorable social atmosphere.

Key words: terrorism, terrorist movement, mechanism of criminal behavior, collective identity crisis, xenophobia.

УДК 349.2

Н. В. Кохан,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри трудового, екологічного та аграрного права

Навчально-наукового Юридичного інституту

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ВИРІШЕННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ У СПРОЦЕНОМУ ПОЗОВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті розглядаються новели Цивільно-процесуального кодексу України, які є складними у правозастосуванні. Вони вводять нову категорію справ у цивільному провадженні, а саме категорію малозначних справ, які підлягають розгляду у спрощеному позовному провадженні. У дослідженні автор співвідносить поняття «спори, що виникають з трудових правовідносин» і «малозначні справи», а також поняття «справи незначної складності» і «малозначні справи». Здійснюються порівняння змін, які вносяться до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України.

Ключові слова: малозначні справи, спрощене позовне провадження, спори, які виникають з трудових правовідносин, прожитковий мінімум, справи незначної складності.

Серед численних новел нового Цивільного процесуального кодексу України, які є доволі складними у правозастосуванні, важливе місце відведене так званому інституту «малозначних справ», який ніколи не застосовувався в судовій практиці. Важливість його правильного застосування, перш за все, пов'язана з тим, що він підлягає застосуванню судами усіх інстанцій і на всіх стадіях цивільного процесу (до того ж, незалежно один від одного).

Частиною 1 ст. 19 ЦПК України, передбачено, що в порядку цивільного судочинства розглядаються справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, які розглядаються в порядку іншого судочинства [1].

Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 р. № 2147-8, введено нову категорію справ у цивільному провадженні, а саме категорію малозначних справ, які

підлягають розгляду у спрощеному позовному провадженні [2].

Як убачається, спрощене провадження виступає різновидом позовного провадження. Здійснюється воно судом за правилами, встановленими ЦПК України, з особливостями, передбаченими Главою 10 Розділу 3 ЦПК України.

За правилами спрощеного позовного провадження, відповідно до п. 4 ст. 19 ЦПК України, розглядаються малозначні справи, справи, що виникають з трудових правовідносин, справи незначної складності та інші справи де пріоритетним є швидке вирішення справи.

Загальне позовне провадження призначене для розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні. Тому, відповідно до ч. 4 ст. 274 ЦПК України, в порядку спрощеного позовного провадження не можуть розглядатися справи у спорах, що виникають з сімейних відносин, крім спорів про стягнення аліментів та поділ майна подружжя; щодо спадкування; щодо приватизації державного житлового фонду; щодо визнання необґрунтовани-

ми активів та їх витребування; спори в яких ціна позову перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; та інші вимоги, об'єднані з вищезазначеними вимогами.

Отже, слід зауважити, що спори, які виникають з трудових правовідносин і малозначні справи — це не тотожні поняття. Це спори, які випливають з різних правовідносин, і які розглядаються спільно за правилами спрощеного судочинства. До цієї групи справ відносять ще справи незначної складності. Такі справи об'єднує спільна ознака — пріоритетне, швидке вирішення справи.

Так, згідно з п. 6 ст. 19 ЦПК України до малозначних справ відносять:

а) справи, у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

б) справи незначної складності, визнані судом малозначними.

Відповідно до ч. 9 ст. 19 ЦПК України, розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб вираховується станом на 1 січня календарного року, в якому подається заява, скарга, вчиняється процесуальна дія чи ухвалюється судові рішення.

Так, відповідно до Закону України «Про Державний бюджет на 2018 рік» [3] станом на 01.01.2018 р. прожитковий мінімум для працездатних осіб становив — 1762 грн.

Таким чином:

100 прожиткових мінімумів для працездатних осіб складає — 176200 грн.;
500 прожиткових мінімумів для працездатних осіб складає — 881000 грн.

Слід зазначити, що в окремих випадках ціна позову в трудових спорах може не перевищувати 100 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, тоді трудовий спір може носити ознаку малозначної справи. Однак не слід забувати, що це — інший вид справ, які об'єднані спільним порядком їх розгляду.

Отже, до малозначних справ не відносяться справи, які виникають з трудових правовідносин і які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справи, де ціна позову

перевищує 500 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Залишається відкритим питання, які справи можна віднести до справ незначної складності?

Також, слід виділити **особливості малозначних справ:**

— малозначні справи підлягають розгляду у спрощеному провадженні;

— представництво сторін здійснюється, як адвокатами так і особою, яка досягла вісімнадцятирічного віку та має цивільну процесуальну дієздатність, та представництво якої засвідчено документально;

— у разі прийняття судом до розгляду заяви позивача про збільшення розміру позовних вимог або зміни предмета позову відповідна справа не може розглядатись у спрощеному режимі;

— підготовче засідання при спрощеному провадженні не проводиться;

— розгляд відбувається без повідомлення сторін, за відсутності клопотання будь-якої зі сторін про інше, чи відмовою у задоволенні такого судом, або з власної ініціативи суду про розгляд справи в судовому засіданні з повідомленням сторін.

Звертаючись до Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017. № 2147-8 [2], а саме до ст. 12 Господарського процесуального кодексу України та ст. 19 ЦПК України, бачимо, що вони в ідентичному порядку зазначають, що справи незначної складності — це справи, які в судовому порядку визнані малозначними справами.

Децо інше визначення поняття «справи незначної складності» зазначене у вищезгаданому Законі, в змінах, які вносяться до Кодексу адміністративного судочинства України. Так, ст. 4 змін до КАСУ зазначає, що адміністративна справа незначної складності (малозначна справа) — адміністративна справа, у якій характер спірних правовідносин, предмет доказування та склад учасників

тощо не вимагають проведення підготовчого провадження та (або) судового засідання для повного та всебічного встановлення її обставин.

Згідно з поданим визначенням можемо зробити висновок про те, що в адміністративному судочинстві справи незначної складності та малозначні справи це тотожні поняття.

Так, відповідно до ч. 6 ст. 12 КАСУ до справ незначної складності відносять справи щодо прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби.

Отож, за нормами адміністративного судочинства справи щодо прийняття на публічну службу, звільнення з публічної служби є справами незначної складності. Проте, за нормами цивільного судочинства, справи що виникають з трудових спорів, становлять окрему групу справ, які розглядаються спрощеним позовним провадженням та не є тотожним поняттям з поняттями «малозначні справи» чи «справи незначної складності». (Хоча предметом у відносинах в обидвох випадках є найм та звільнення особи).

Таким чином, на даний момент, у цивільному судочинстві потребує законодавчого визначення термін «справи незначної складності».

Однак, відповідно до ст. 274 ЦПК України, при вирішенні питання про віднесення справи до розгляду за порядком загального чи спрощеного позовного провадження, суд враховує: ціну позову; значення справи для сторін; обраний позивачем спосіб захисту; категорію та складність справи; обсяг та характер доказів у справі, чи потрібно у справі призначати експертизу, викликати свідків; кількість сторін та інших учасників справи; чи становить розгляд справи значний суспільний інтерес та думку сторін щодо необхідності розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження.

Суд вправі відмовити у розгляді справи за правилами спрощеного позовного провадження або постановити ухвалу про розгляд справи за правилами загального позовного провадження, якщо піс-

ля прийняття судом до розгляду заяви позивача про збільшення розміру позовних вимог або зміни предмета позову відповідна справа не може бути розглянута за правилами спрощеного позовного провадження.

У спрощеному позовному провадженні виділяють такі строки:

— відповідно до ст. 275 ЦПК України справа у порядку спрощеного провадження розглядається у розумний строк, але не більше 60 днів з дня відкриття провадження;

— відповідно до п. 4 ст. 279 ЦПК України проведення першого судового засідання відбувається не пізніше 30 днів з дня відкриття провадження;

— відповідно до ч. 3 ст. 279 ЦПК України проведення процесуальних дій здійснюється протягом 30 днів з дня відкриття провадження, а в разі не проведення судового засідання, обмежуються першим судовим засіданням;

— відповідно до ч. 1 ст. 278 ЦПК України протягом 15 днів з дня отримання ухвали про відкриття провадження, здійснюється подача відзиву;

— відповідно до ч. 7 ст. 279 ЦПК України подача клопотання про розгляд справи у судовому засіданні з повідомленням подається відповідачем у строк для подання відзиву, а позивачем — разом з позовом або не пізніше 15 днів з дня отримання відзиву;

— відповідно до ч. 3 ст. 278 ЦПК України пояснення щодо позову подається третім особам у строк, встановлений в ухвалі про відкриття провадження, а щодо відзиву — протягом 10 днів із дня його отримання.

Згідно зі ст. 274 ЦПК України **можна виділити такі етапи розгляду справи у порядку спрощеного позовного провадження:**

— позивач подає письмове клопотання про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження одночасно з позовною заявою або таке клопотання міститься у самій позовній заяві. Разом з позовом, позивач вправі подати клопотання про розгляд справи в судовому засіданні з повідомленням сторін;

— суд постановляє ухвалу про відкриття провадження у справі. При цьому цією ухвалою з урахуванням конкретних обставин справи суд може: а) задовольнити клопотання позивача та визначити відповідачу строк для подання заяви із запереченням щодо розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження; б) відмовити в задоволенні клопотання та розглядати справу за правилами загального позовного провадження;

— у встановлений судом строк відповідач подає заяву із запереченнями проти розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження. На її підставі суд, з урахуванням обґрунтованості заперечень відповідача постановляє ухвалу щодо: а) залишення заяви відповідача, без задоволення; б) розгляду справи за правилами загального позовного провадження та заміну засідання для розгляду справи по суті підготовчим засіданням. У разі пропуску відповідачем заперечень він має право ініціювати перехід до розгляду справи за правилами загального позовного провадження лише у випадку, якщо доведе, що пропустив строк з поважних причин. Також, на цьому етапі відповідач вправі подати відзив на позовну заяву протягом 15 днів із дня вручення ухвали про відкриття провадження у справі та заперечення. Позивач подає відповідь на відзив, а відповідач — заперечення протягом строків, встановлених судом в ухвалі про відкриття провадження у справі. Треті особи можуть подавати пояснення щодо позову та відзиву. Разом з поданням відзиву, відповідач вправі подати клопотання про розгляд справи в судовому засіданні з повідомленням сторін.

Розгляд справи по суті в порядку спрощеного провадження починається з відкриття першого судового засідання або через тридцять днів із дня відкриття провадження у справі, якщо судові засідання не проводиться. Зазвичай суд роз-

глядає справу в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення сторін за наявними в справі матеріалами та за відсутності клопотання будь-якої зі сторін про інше. За клопотанням однієї зі сторін або з власної ініціативи суду розгляд справи проводиться в судовому засіданні з повідомленням (викликом) сторін.

При розгляді справи у порядку спрощеного провадження суд досліджує докази і письмові пояснення, викладені у заявах по суті справи, а у випадку розгляду справи з повідомленням (викликом) учасників справи — також заслуховує їх усні пояснення та показання свідків.

Судові дебати у спрощеному позовному провадженні не проводяться.

Розглянувши клопотання, можна виділити такі результати його розгляду:

1) задоволення клопотання та визначення строку відповідачу для подання заяви із запереченнями щодо розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження;

2) відмова в задоволенні клопотання та розгляд справи за правилами загального позовного провадження.

Статтею 276 ЦПК України [1], встановлюються **вимоги до клопотання:**

— подача клопотання здійснюється виключно позивачем або його законним представником;

— обов'язкова письмова форма;

— клопотання подається окремо від позову або міститься у самому позові;

— клопотання про такий розгляд стосується всіх позовних вимог.

Як відомо, одним із пріоритетних напрямів реформування процесуального законодавства було розумне спрощення, ефективність і диференціація процесу, тому сподіваємося, що дане реформування з урахуванням усіх прогалин у подальшому, призведе до позитивних змін та покращеного захисту особами свого права на працю.

Список використаної літератури

1. Цивільний процесуальний кодекс України: станом на 01.10.2018 р. Суми: ТОВ «ВВП НОТІС», 2018. 251 с.

2. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-8 // Відомості Верховної Ради України. 2017. № 48. Ст. 436.

3. Про Державний бюджет на 2018 рік: Закон України від 07.12.2018 р. № 2246-8 // Відомості Верховної Ради України. 2018. № 3—4. Ст. 26.

Кохан Н. В. Разрешение трудовых споров в упрощенном судебном искомом производстве.

В статье рассматриваются новеллы Гражданского процессуального кодекса Украины, являющиеся сложными в правоприменении. Они вводят новую категорию дел в гражданском производстве, а именно категорию малозначительных дел, подлежащих рассмотрению в упрощенном искомом производстве. В исследовании автор соотносит понятие «споры, возникающие из трудовых правоотношений» и «незначительные дела». А также понятие «дела незначительной сложности» и «незначительные дела». Осуществляются сравнения изменений, которые вносятся в Хозяйственный процессуальный кодекс Украины, Гражданский процессуальный кодекс Украины, Кодекс административного судопроизводства Украины.

Ключевые слова: малозначительные дела, упрощенное искомое производство, споры, возникающие из трудовых правоотношений, прожиточный минимум, дела незначительной сложности.

Kohan N. V. Resolving labor disputes through simplified legal proceedings.

The article deals with short stories of the Civil Procedure Code of Ukraine, which are complicated in law enforcement. They introduce a new category of cases in civil proceedings, namely the category of minor cases, which are subject to review in a simplified proceeding. As can be seen from the article, simplified proceedings serve as a type of proceedings. It is enforced by a court according to the rules of the CPC of Ukraine. According to the rules of simplified proceedings, in accordance with the Civil Procedural Code of Ukraine, minor cases, cases arising from labor relations, cases of minor complexity and other cases are considered, where priority is given to a quick resolution of a case. The author compares the general proceedings and simplified proceedings. The author emphasizes the fact that the disputes arising from labor relations and minor affairs are not identical concepts.

In the study, the author, correlates the notion of disputes arising from labor relations and minor cases. Corrects the notion of a case of negligible complexity and minor cases. Comparison of changes introduced into the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Justice of Ukraine is being carried out.

The author, in addition to civil proceedings, the concept of a case of negligible complexity and minor cases, are analyzed in administrative proceedings. Thus, the author concludes that in administrative proceedings cases of insignificant complexity and minor cases are identical concepts that are different from civil proceedings.

Also, the article considers the terms, stages of simplified proceedings.

Key words: minor cases, simplified proceedings, disputes arising from labor relations, subsistence minimum, cases of minor complexity.

УДК 341.6/9

О. Т. Волощук,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародного та митного права
Чернівецького юридичного інституту Національного університету
«Одеська юридична академія»,

М. О. Гетманцев,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

АРБІТРАЖ AD HOC: ПОНЯТТЯ ТА СПЕЦИФІЧНІ РИСИ

У статті проводиться дослідження поняття та правової природи арбітражу ad hoc, його основних та специфічних рис, які дають змогу відрізнити його від постійнодіючого арбітражу.

Ключові слова: арбітраж, міжнародний комерційний арбітраж, арбітраж ad hoc, інституційний арбітраж.

Сучасним міжнародно-економічним відносинам властиве зростання взаємодії юридичних і фізичних осіб, у ході якої учасники відносин, як і раніше, не завжди в змозі уникнути конфліктів чи суперечок. Одним із найбільш успішних і всевітньо визнаних способів розв'язання таких спорів справедливо вважається міжнародний комерційний арбітраж, який упродовж останніх десятиліть набуває дедалі більшого поширення. Такий стан речей є природним, адже умови врегулювання спорів в арбітражі встановлюють самі сторони, виходячи зі своїх інтересів та можливостей, що, безумовно, є зручним для сторін, які націлені на ефективне та взаємовигідне економічне співробітництво, що також передбачає і швидке вирішення конфліктних ситуацій. При цьому важливо відмітити і те, що сторони мають можливість обрати вид арбітражу — постійнодіючий чи ad hoc. Традиційно вважається, що, коли спір складний, бажано звертатися до постійнодіючого арбітражного центру. У протилежному випадку, коли йдеться про менш складні ситуації, які виникають набагато частіше у сфері зовнішньоекономічної діяльності, прийнятнішим є арбітраж ad hoc. Відповідно, однією із

тенденцій міжнародного комерційного арбітражу є збільшення попиту на арбітраж ad hoc. Незважаючи на таку популярність цього виду арбітражу, його природа та особливості недостатньо досліджені, багато питань щодо його організації та функціонування не врегульовано ні на національному, ні на міжнародному рівні. У практиці це викликає чималі труднощі, які складно подолати, особливо, коли одна зі сторін свідомо затягує арбітражний процес і цим самим уникає виконання арбітражної угоди. Зокрема, відсутнє чітке усвідомлення у бізнеспартнерів відмінностей між постійнодіючим арбітражем та арбітражем ad hoc щодо умов, які потрібно заздалегідь узгодити в арбітражній угоді при зверненні до постійнодіючого арбітражу, а які — при зверненні до арбітражу ad hoc. Зачасту відсутнє розуміння необхідності звернення до того чи іншого виду арбітражу, щоб зменшити фінансове навантаження на арбітражні витрати і заощадити цим самим свій час. Таким чином, враховуючи актуальність запропонованої проблематики та недосконалість правового регулювання питань щодо організації та діяльності арбітражу ad hoc, вважаємо, що ці питання

вимагають більш ґрунтовного наукового дослідження.

Останнім часом спостерігається підвищений інтерес до вивчення та дослідження інституту міжнародного комерційного арбітражу з боку як практиків-юристів, так і науковців. Окремі аспекти окресленої тематики досліджувалися у працях В. В. Комарова, Т. С. Кисельової, О. М. Марушка, О. В. Мельника, І. Г. Побірченка, Ю. Д. Притики, Т. В. Сліпачук, Г. А. Цірата, В. Л. Чубарева тощо. Певна зацікавленість до міжнародного комерційного арбітражного суду ad hoc спостерігається в роботах зарубіжних фахівців, зокрема Л. Едлунда, Ф. Кейліна, В. Г. Корабельникова, А. А. Костина, К. Содерлунда, С. М. Лебедева, А. І. Минакова, С. В. Николюкіна, М. Г. Розенберга, П. Сандерса, В. Тетлея, М. К. Трутникова, А. Г. Федорова, Б. Хейфеца, К. Хобера, Н. А. Шелкопляса, К. Шмітгоффа, В. В. Яркова та ін. Однак ще раз підкреслюємо, що проблема організації та діяльності міжнародних арбітражів ad hoc поки що є недостатньо висвітленою у науці міжнародного приватного права, що вимагає проведення нових досліджень, які б враховували сучасні тенденції розвитку цього інституту. Відповідно, метою даної статті є дослідження поняття та правової природи арбітражу ad hoc, його основних та специфічних рис, які дають змогу відрізнити його від постійнодіючого арбітражу.

Зарубіжний досвід свідчить, що арбітражний розгляд по праву стає інститутом, здатним ефективно конкурувати з державною монополією на здійснення правосуддя у цивільних та господарських спорах, тому підприємці часто вважають за краще звертатися до недержавних судів. Наприклад, лише в США близько 80% всіх приватних спорів у підприємницькій сфері розглядаються за допомогою недержавних арбітрів [1, с. 9]. Така практика звернення до арбітражу поступово стає звичною і для України, яка з кожним роком усе більше включається у міжнародний економічний простір. Однією із сучасних тенденцій у цій сфері є те, що виникаючі спори

між українськими та зарубіжними бізнеспартнерами доволі часто вирішуються в арбітражах ad hoc. Відповідно, аналіз правової природи та особливостей міжнародного комерційного арбітражного суду ad hoc має для України важливе практичне значення, оскільки, на даний момент, в Україні немає належного законодавчого врегулювання процедури розгляду справ міжнародним комерційним арбітражем ad hoc. Прийнятий Верховною Радою України 24 лютого 1994 р. Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» повною мірою не врегулює всі питання арбітражного процесу. Даний Закон дає відповіді лише на загальні питання, при цьому він безсилий в конкретних ситуаціях. Крім цього, аналіз законодавчої бази та доктринальних джерел дозволяє стверджувати, що нині відсутнє універсальне визначення міжнародного комерційного арбітражу ad hoc, відсутнє чітке розмежування між інституційними арбітражами та арбітражами ad hoc.

Насамперед, слід розуміти те, що міжнародні комерційні арбітражі ad hoc слід відрізнити від третейських судів. Вони, як і арбітражі, є недержавними судами, але найістотношою відмінністю між цими двома інститутами є те, що міжнародні комерційні арбітражі ad hoc розглядають спори, які виникають лише з правовідносин з іноземним елементом [2]. Тобто в даному випадку повинен бути присутній іноземний елемент.

Міжнародний комерційний арбітраж ad hoc не входить до державної судової системи. Однак від являє собою національно-правовий інститут і у своїй діяльності керується національним процесуальним правом. У науці міжнародного приватного права термін «міжнародний комерційний арбітраж ad hoc» використовується у кількох значеннях. По-перше, цим терміном позначають механізм розв'язання спорів, які виникають у результаті зовнішньоекономічних угод. По-друге, цей термін означає орган, спеціально створений для розгляду конкретних спорів.

Зважаючи на те, що у науці міжнародного приватного права відсутнє єди-

не, загальноприйняте визначення міжнародного комерційного арбітражу *ad hoc*, доцільним буде звернення до доктринальних джерел з цього питання.

На думку В. В. Яркова, міжнародний комерційний арбітраж *ad hoc* — спеціалізований суд у рамках системи органів цивільної юрисдикції, який здійснює правосуддя в сфері підприємницької діяльності [3, с. 10]. Г. А. Цірат під міжнародним комерційним арбітражем *ad hoc* розуміє третейський суд, спеціально створений у кожному конкретному випадку, метою якого є розгляд і вирішення міжнародного комерційного спору у визначеній процесуальній формі шляхом винесення обов'язкового для сторін рішення [4, с. 17]. Ю. Д. Притика, в свою чергу, визначає міжнародний комерційний арбітраж *ad hoc* як спосіб вирішення цивільно-правових спорів, що виникають у сфері здійснення комерційної діяльності між особами приватного права у випадках, коли ці спори ускладнені наявністю іноземного елемента, завдяки якому зазначені спори вирішуються спеціально створеними недержавними органами згідно зі встановленою сторонами спору або в інший спосіб визначеною особливою процедурою [5, с. 36].

Юридичний словник визначає міжнародний комерційний арбітраж *ad hoc* як спосіб вирішення спірних питань, при якому сторони звертаються до арбітрів (третейських суддів), які обираються самими сторонами або призначаються за їх згодою в кожному конкретному випадку.

Також варто зазначити і те, що в Законі України «Про міжнародний комерційний арбітраж» не наведено визначення міжнародного комерційного арбітражу *ad hoc*, а лише загальне поняття арбітражу — будь-який арбітраж (третейський суд) незалежно від того, чи утворюється він спеціально для розгляду окремої справи, чи здійснюється постійно діючою арбітражною установою, зокрема Міжнародним комерційним арбітражним судом або Морською арбітражною комісією при Торгово-промисловій палаті України.

Міжнародний комерційний арбітраж *ad hoc* має свою специфіку, яка і визначає основні переваги розгляду справ у міжнародному комерційному арбітражі, на відміну від національного суду. До них ми можемо віднести: 1) заздалегідь відома процедура, порядок та орган, що вирішує спори; 2) сторони мають право обрати компетентний орган — судову установу, яка є найбільш прийнятною для сторін, рішення якої сприйматиметься як таке, що прийняте відповідно до волевиявлення кожної зі сторін. Кожна інституціональна арбітражна установа має власний регламент, який є відкритим для ознайомлення; 3) спрощена процедура розгляду; 4) регламенти інституціональних арбітражних установ та регламенти, рекомендовані до застосування арбітражами *ad hoc*, дуже прості для застосування і вигідно відрізняються від національних процесуальних законів тим, що зрозумілі навіть неюрисстам; 5) заздалегідь відома мова провадження; 6) можливість самостійного обрання компетенції суду шляхом персонального обрання арбітрів, які входять до складу арбітражу; 7) сторони у справі мають право самостійно впливати на кількість, національність та спеціалізацію арбітрів, які здійснюватимуть розгляд справи; 8) гарантований міжнародно-правовий механізм визнання і виконання рішення арбітражу; 9) остаточність арбітражного рішення, фактична неможливість його оскарження та негайне набрання ним чинності і, відповідно, можливість виконання; 10) швидкий розгляд справи тощо [6, с. 27].

На підставі наведених вище визначень та особливостей спробуємо вивести власне поняття міжнародного комерційного арбітражу *ad hoc*. Отже, під **міжнародним комерційним арбітражем *ad hoc*** ми розуміємо правовий механізм розв'язання спорів, який утворюється у кожному конкретному випадку, слухання якого проходять за зачиненими дверима та відповідно до арбітражної угоди, укладеної між двома або більше сторонами, за якою сторони погодились, що рішення, винесене складом арбітражу

після справедливих слухань, буде обов'язковим для сторін.

Наступне питання, на якому слід зупинитись, — розмежування постійнодіючого арбітражу та арбітражу *ad hoc*. Для порівняння цих видів міжнародного комерційного арбітражу варто виділити наступні критерії: поняття, мета, правила, якими керується арбітраж, формування складу арбітражного суду, процедура арбітражного розгляду спору, місце арбітражу, розмір арбітражних зборів, термін розгляду справ, оформлення рішень арбітражу, процедура виконання таких рішень та їх оспорювання.

Міжнародний комерційний арбітраж *ad hoc* — це спеціально створений у кожному конкретному випадку третейський суд, метою якого є розгляд і вирішення міжнародного комерційного спору у визначеній процесуальній формі шляхом винесення обов'язкового для сторін рішення. Інституційний арбітраж проводиться під егідою і відповідно до процесуальних правил (регламенту) певного арбітражного інституту (установи), з-поміж яких є як регіональні арбітражні центри (наприклад, Каїрський регіональний центр міжнародного арбітражу), так і окремі арбітражні інститути. Серед останніх можна назвати Міжнародний арбітражний суд при Міжнародній торговій палаті, Міжнародний центр з вирішення інвестиційних суперечок, Стокгольмський арбітражний інститут, Лондонський суд міжнародного арбітражу, Міжнародні комерційні арбітражні суди при Торгово-промислових палатах європейських країн тощо [7, с. 25].

Звертаючись до інституційного арбітражу, сторони покладаються на його досвід, професійні адміністративні кадри і регламентовані можливості вирішення питань, пов'язаних із проведенням арбітражного розгляду, призначенням арбітрів. При цьому арбітражні інститути зберігають повне невтручання у процес вирішення спору, надаючи арбітрам у разі потреби тільки адміністративне сприяння, зокрема шляхом розсилання кореспонденції сторонам, наданням при-

міщень для слухань, послуг перекладачів у ході арбітражного розгляду та інше.

Арбітраж *ad hoc*, на противагу інституційному арбітражеві, не проводиться під егідою певної арбітражної установи. Процедура арбітражного розгляду може бути або повністю погоджена сторонами, або її наступне визначення може передаватися на розсуд складу арбітрів, про утворення якого є домовленість між сторонами, або в арбітражній угоді може робитися посилання на загальновідомі або загальноприйняті правила арбітражу *ad hoc*, зокрема на Арбітражний регламент ЮНСІТРАЛ.

Арбітраж *ad hoc*, таким чином, являє собою самоврядний процес розгляду однієї конкретної справи, що припиняється її остаточним розглядом і не існує як постійна можливість застосування, доки не буде узгоджений між сторонами як такий.

Самостійне складання сторонами правил арбітражу *ad hoc* не тільки теоретично складне завдання, але й таке, що потребує певних практичних навичок, позаяк іноді погоджене сторонами процесуальне правило може призвести до результату не просто несподіваного, але навіть і прямо протилежного очікуваному. Однак у деяких випадках розробка спеціальних правил ведення арбітражного розгляду може більш повно відповідати специфіці окремої справи, взаєминам сторін та їх очікуванням.

Постійнодіючий арбітражний інститут, передусім, бере на себе вирішення процедурних питань, починаючи від надсилання сторонам кореспонденції, надання послуг перекладачів, приміщень для слухань справи, організації проведення експертиз, встановлення обставин невручення сторонам (насамперед, відповідачеві) кореспонденції, надання сприяння у формуванні складу арбітрів та в інших питаннях, котрі можуть виникнути в ході слухання справи [8, с. 15].

В арбітражі *ad hoc* у разі виникнення процедурних проблем, у тому випадку, коли склад арбітражу ще не сформований, зацікавлена в ефективному арбі-

ражному розгляді сторона, якою частіше є позивач, змушена звертатися за сприянням до відповідного компетентного органу, яким у силу законодавства багатьох європейських країн є національний державний суд за місцем арбітражу.

Для арбітражу *ad hoc* принциповим питанням є формування складу арбітрів, якщо яка-небудь зі сторін (а це знову, як правило, відповідач) ухиляється від призначення арбітра, а компетентний орган заздалегідь погоджений сторонами не був. У цьому випадку компетентний орган визначається або на підставі положень Європейської конвенції про зовнішньоторговельний арбітраж, або на підставі Арбітражного регламенту ЮНСІТРАЛІ (якщо його застосування погоджено сторонами), або на підставі положень застосовного процесуального права *lex arbitri* (для України — це Закон «Про міжнародний комерційний арбітраж») [9].

При інституційному арбітражі сторонам заздалегідь відомі розміри арбітражного збору, процесуальні терміни й інша інформація, що стосується проведення арбітражного розгляду, і яка є обов'язковою як для сторін, так і для арбітрів. Вирішення цих питань в арбітражі *ad hoc* відбувається або на підставі умов арбітражної угоди, або шляхом погодження між сторонами й арбітрами, що часто буває досить важким завданням.

При інституційному арбітражі арбітражний інститут фактично поширює свій авторитет на дотримання його регламенту сторонами й арбітрами, встановлює певні норми в оцінці процесуальних обставин, наприклад щодо поведження складу арбітрів у разі неявки сторони або неврученні їй кореспонденції. Дія цього авторитету поширюється і на статус рішення арбітрів, підсилюючи як імовірність його добровільного виконання, так і приведення його до примусового виконання.

А ефективність арбітражу *ad hoc* прямо залежить від ступеня співробітництва між сторонами і розвиненості відповідної правової системи (законодавства), місця арбітражу. Іноді навіть йдеться про наявність і розвиненість інфраструктури арбітражу *ad hoc*.

Фінансове питання також має значення. Існує думка, що інституційний арбітраж — більш «дорога» процедура, ніж арбітраж *ad hoc*, особливо у великих позовах, коли гонорари арбітрів і адміністративні витрати арбітражного інституту визначаються в процентному співвідношенні до суми позову. Однак розраховані в такий спосіб (*ad valorem*) суми арбітражного гонорару й адміністративного збору найчастіше виявляються нижчими, ніж арбітражні гонорари, розраховані при арбітражі *ad hoc* на основі витраченого арбітрами часу. Крім того, при інституційному арбітражі сторонам заздалегідь відомі розміри арбітражного збору. Рішення цих питань в арбітражі *ad hoc* відбувається або на підставі умов арбітражної угоди, або безпосередньо арбітрами [10, с. 67].

Має значення і тривалість процесу, тому що однією з переваг міжнародного арбітражу завжди називають його відносну оперативність.

Процесуальні терміни й інша інформація, що стосується проведення арбітражного розгляду, дотримання яких обов'язковою як для сторін, так і для арбітрів, при інституційному арбітражі відомі заздалегідь. Арбітражний інститут, як зазначалося, поширює свій авторитет на дотримання його регламенту сторонами й арбітрами. Чимало регламентів встановлюють і загальний термін арбітражного розгляду (безумовно, з можливістю його продовження у разі потреби, тому що багато процесів можуть вимагати вирішення низки додаткових процесуальних питань, без яких розгляд справи, власне кажучи, є неможливим, і які є специфічними, наприклад, експертиза).

Потрібно мати на увазі, що затримки в ході арбітражного розгляду, як інституційного, так і арбітражу *ad hoc*, зазвичай фактично неминучі. Крім виправданих затримок у веденні процесу, а саме: відкладення справи для одержання додаткової інформації, надання додаткових термінів для представлення сторонами документів або коментарів на отримані ними документи, проведення експертизи тощо, в інституційному ар-

бітразі затримки в розгляді іноді можуть бути викликані подоланням певних бюрократичних механізмів адміністрування справи, а при арбітражі *ad hoc* — відсутністю такого інституційного адміністрування і необхідності вирішення процесуального питання самими сторонами, особливо в період формування складу арбітрів.

Вимоги до арбітражного рішення, його вмотивованості, викладення й оформлення, встановлені арбітражним інститутом. При цьому, поза сумнівом, ураховуються і особливості національного законодавства місця арбітражу, що знижує імовірність відміни цього рішення. Таким чином, авторитет арбітражного інституту поширюється і на статус рішення арбітрів.

Наразі набула поширення думка, що баланс переваг, який складається на користь інституційного арбітражу, пов'язаний, насамперед, із тим, що інституційний арбітраж забезпечує велику передбачуваність арбітражного розгляду, гарантує оперативне вирішення процесуальних проблем і практично зводить до мінімуму ймовірність звертання в ході арбітражного розгляду до національних державних судів [11, с. 57]. Крім того, інституційний арбітраж дозволяє арбітрам більше зосередитися саме на вирішенні справи, позаяк більшість дій щодо забезпечення процедури (надсилання і вручення документів, секретарська робота, підготовка і передача документів на експертизу, підготовка заслуховування свідків і експертів) виконуються арбітражним інститутом.

Натомість арбітраж *ad hoc*, особливо відповідно до Арбітражного регламенту ЮНСІТРАЛ, залишається привабливим для сторін. Наприклад, у випадках, коли сума позову значна, а сторони та їхні адвокати мають достатні знання і досвід у сфері міжнародного арбітражу, що дозволяє їм переборювати процедурні питання і гарантувати конфіденційність розгляду. Безумовно, якщо сторони від самого початку віддають перевагу арбітражу *ad hoc*, то посилення на апробовані практикою і часом правила арбітражу *ad*

hoc (насамперед, мається на увазі Арбітражний регламент ЮНСІТРАЛ) є кращим. На наш погляд, сторонам також слід у самій арбітражній угоді обов'язково визначити компетентний орган із надання сприяння у формуванні складу арбітрів і місця арбітражу, що дозволить у разі потреби застосувати право місця арбітражу до процедури арбітражного розгляду і створить певний ступінь передбачуваності розгляду.

Не варто при цьому, однак, забувати, що арбітраж *ad hoc*, як правило, супроводжується максимальними спробами відповідача затягти або зірвати процедуру арбітражного розгляду, а таке поведіння сторони свідомо створює проблемні процесуальні ситуації і визначає необхідність втручання в арбітражний розгляд компетентних органів, якими, як наголошувалося, є в більшості національних юрисдикцій державні суди.

На наш погляд, необхідно зупинитися ще на одному моменті. Під час вибору як інституційного арбітражу, так і арбітражу *ad hoc* перед сторонами завжди стоїть завдання вибору регламенту певного інституційного арбітражу або процедури *ad hoc* (а іноді і створення такої). Вважаємо, що пропонувані обставини слід взяти до уваги: місцезнаходження, міжнародне визнання і досвід арбітражного інституту або ж загальне визнання й апробованість запропонованої процедури *ad hoc*; процедуру формування складу арбітрів, стандарти призначення і відводу арбітрів, запропоновані регламентами арбітражних інститутів або процедурою *ad hoc*; можливість ухвалення рішення про забезпечувальні заходи в процесі арбітражного розгляду; ведення арбітражного розгляду, дотримання в інституційному арбітражі розумного балансу між передбачуваністю процесу, що виражається в регламентуванні процедур безпосередньо в прийнятому даним арбітражним інститутом регламенті, і гнучкістю розгляду, заснованою на арбітражній угоді сторін і розсуді арбітрів; правила ухвалення рішення, зокрема, можливість ухвалення рішення більшістю голосів, умотивованість рішення, наяв-

ність процедури його дослідження арбітражним інститутом (як, наприклад, Міжнародний арбітражний суд при Міжнародній торговельній палаті); розміри адміністративних витрат і арбітражного гонорару [12, с. 22].

Потрібно зазначити, що наразі два згаданих види арбітражу знаходяться в досить тісній взаємодії, що навіть дає підстави говорити про появу третього виду міжнародного арбітражу — адміністрованого, коли арбітраж *ad hoc* проходить за сприяння постійного арбітражного центру.

Допомога арбітражного інституту стосується, як правило, призначення арбітрів, прийняття рішень про їхній відвід або припинення повноважень, надання приміщень для слухання, необхідного технічного сприяння, забезпечення процесу послугами перекладача, оформлення і розсилання документів [13, с. 64].

Варто узагальнити основні пункти, за якими інституційний арбітраж сприяє арбітражу *ad hoc*: надсилання кореспонденції сторонам і арбітрам (листами і факсом) у зв'язку з арбітражним розглядом, крім кореспонденції, що висилається безпосереднім чином; складання протоколів усіх засідань у справах; здійснення перекладу при розгляді справ; забезпечення приміщень для розгляду справ і проведення нарад арбітрів; взяття участі у встановленні дати і місця розгляду справ і проведення нарад, а також повідомлення зацікавлених осіб про ці дати; ведення рахунків щодо витрат, пов'язаних з допомогою арбітражу *ad hoc*; сприяння інших видів або таких, що арбітраж *ad hoc* вважає необхідними для правильного проведення розгляду справи.

Функції, зазначені вище, будуть здійснюватися інституційним арбітражем у згоді з головою арбітражу *ad hoc* чи з його єдиним арбітром.

Для полегшення вибору арбітрів інституційний арбітраж може виготовити і оголосити список осіб різних національностей, які володіють необхідною кваліфікацією для виконання функцій арбітрів у міжнародних комерційних

справах. Звичайно, сторони і арбітри можуть вибирати в якості арбітрів осіб і поза цим списком.

Сторони можуть домовлятися щодо процедури формування арбітражу *ad hoc*, про відвід арбітрів та про розгляд справи. Домовленість може здійснюватися і шляхом пересилання правил зазначеної стороною арбітражної інституції.

Арбітраж *ad hoc* підтримує зв'язок зі сторонами через секретаря інституційного арбітражу. Секретар може покласти цю функцію і на певного службовця секретаріату.

Варто взяти до уваги, що день вручення листа або документа секретаріату інституційного арбітражу або відправлення рекомендованого листа на його адресу, вважається датою вручення арбітражу *ad hoc*. Листи, повідомлення і документи, вислані за допомогою інституційного арбітражу, слід передати секретарю цього суду в такій кількості примірників, яка відповідає числу адресатів, плюс одна копія для інституційного арбітражу.

Низка арбітражних інститутів прийняла окремі правила, що регламентують їхні функції під час надання подібного сприяння (Міжнародний арбітражний суд при Міжнародній торговельній палаті, Лондонський міжнародний арбітражний суд, Міжнародні комерційні арбітражні суди при Торговельній промисловій палаті Російської Федерації, Болгарії тощо).

З огляду на те, що особливу роль у регулюванні арбітражу *ad hoc* відіграє Арбітражний регламент ЮНСІТРАЛ, Міжнародним комерційним арбітражним судом при Торговельно-промисловій палаті України також були підготовлені Правила зі сприяння Міжнародним комерційним арбітражним судом при Торговельно-промисловій палаті України арбітражеві відповідно до Арбітражного регламенту ЮНСІТРАЛ. Типове арбітражне застереження, наявність якого в контракті дозволить сторонам і арбітрам отримати адміністративне сприяння міжнародному комерційному арбітражу при Торговельно-промисловій палаті України, має такий вигляд:

«Будь-який спір, розбіжність або вимога, що виникає з даного договору або стосується його, або з його порушення, припинення або недійсності, підлягає вирішенню в арбітражі відповідно до чинного у даний час Арбітражного регламенту ЮНСІТРАЛ. Компетентним органом визнано Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України».

За бажанням сторін таке типове застереження може бути доповнено угодою про кількість арбітрів (один або три), місце арбітражу (місто, країна), мову арбітражного розгляду.

Обидва види арбітражу мають свої специфічні особливості, певні відмінності, що можуть бути оцінені з точки зору їх переваг у контексті конкретної справи.

Регламенти арбітражних інститутів, як і Арбітражний регламент

ЮНСІТРАЛ, є практично апробованими і перевіренними часом правилами процедури, що містять положення щодо різних можливих процесуальних ситуацій, які можуть виникнути під час арбітражного розгляду. Це дає сторонам можливість передбачати і прогнозувати процес загалом, а усвідомлення процедур, що очікують, як правило, надає більше впевненості і довіри до арбітражу, сприяє добровільному виконанню його рішення [14, с. 6].

Зауважимо, що наразі два згаданих види арбітражу — інституційний арбітраж та арбітраж ad hoc знаходяться в досить тісній взаємодії, що навіть дає підстави говорити про появу третього виду міжнародного арбітражу — адміністрованого, коли арбітраж ad hoc проходить за сприяння постійного арбітражного центру.

Список використаної літератури

1. Братківський К., Іванченко О. Правовий статус третейських судів // Юрид. газета. 2005. № 7 (43).
2. Суханов Е. А. Развитие и перспективы третейского суда. // Третейский суд. 2000. № 2. URL: <http://arbitrage.spb.ru/jts/2000/2/art03.html> (дата звернення 06.02.2019).
3. Ярков В. В. Арбитражный процесс. М.: Юристъ, 1998. 480 с.
4. Цірат Г. А. Міжнародний комерційний арбітраж: навч. посіб. Київ: Істина, 2002. 304 с.
5. Притика Ю. Д. Міжнародний комерційний арбітраж: Питання теорії та практики: монографія. Київ: Ін Юре, 2005. 516 с.
6. Бондарев Т. А. Міжнародний комерційний та інвестиційний арбітраж. Законодавство і практика України // Юрид. журнал. 2005. № 7. С. 32—38.
7. Комаров В. В. Міжнародний комерційний арбітраж. Харків: Основи, 1995. 304 с.
8. Ерпылева Н. Ю. Международный коммерческий арбитраж: современные проблемы теории и практики // Гражданский и арбитражный процесс, 2002. № 1. С. 23—42.
9. Сліпачук С. П. Інституційний арбітраж і арбітраж ad hoc: дві сторони одного процесу // Юрид. Журнал. 2004. № 13. URL: <http://arbitration.kiev.ua/ru-RU/Biblioteka/Publikacii.aspx?ID=137> (дата звернення: 06.02.2019).
10. Брунцева Е. В. Международный коммерческий арбитраж. С.: Юрид. лит., 2001. 365 с.
11. Кабатова Е. В. К вопросу о современных проблемах международного частного права // Государство и право, 2000. № 8. С. 56—57.
12. Перепелинська О. М., Сліпачук Т. П. Що слід врахувати при виборі арбітражу // Правовий тиждень, 2008. № 19. С. 22.
13. Кудашкін В. В. Актуальные вопросы международного частного права. М.: Альфа, 2004. 160 с.
14. Петрик Н. М. Адміністрування справ за Арбітражним регламентом Арбітражного інституту Торгової палати м. Стокгольм // Правовий тиждень, 2009. № 3.

Волощук О. Т., Гетманцев М. А. Арбитраж ad hoc: понятие и специфические особенности.

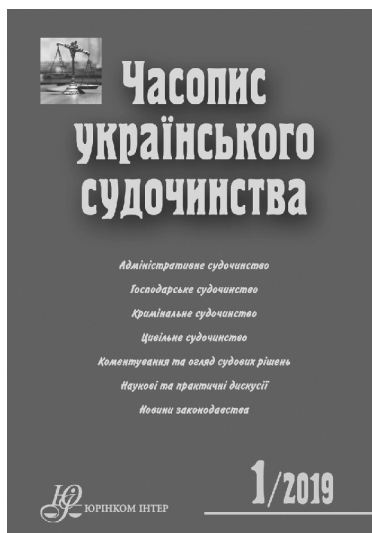
В статье проводится исследование понятия и правовой природы арбитража ad hoc, его основных и специфических черт, которые позволяют отличить его от постоянно действующего арбитража.

Ключевые слова: арбитраж, международный коммерческий арбитраж, арбитраж ad hoc, институциональный арбитраж.

Voloschuk O. T., Getmantsev M. A. Ad hoc arbitration: concept and specific features.

The article studies the concept and legal nature of ad hoc arbitration, its main and specific features that allow it to be distinguished from permanent arbitration.

Key words: arbitration, international commercial arbitration, arbitration ad hoc, institutional arbitration.

Журнал «Часопис українського судочинства» зареєстрований у 2018 році. Видання має сприяти поширенню аналітичної, наукової, практичної, подієвої правової інформації; коментуванню та оглядам судових рішень; у ньому акумулюватимуться матеріали судової практики за напрямками адміністративного, господарського, кримінального, цивільного судочинства з метою забезпечення однаковості застосування законодавства.

Передплатний індекс – 60846

Шановні читачі!

У наступному номері журналу «Часопис українського судочинства» пропонуємо до вашої уваги такі матеріали:

1) заходи реагування учасників справи на порушення та зловживання з боку учасників судового процесу;

2) коментар глави 5 «Докази та доказування» Цивільно-процесуального кодексу України;

3) судова практика.

Журнал «Часопис українського судочинства» можна передплатити як у друкованому, так і в електронному варіанті через редакцію журналу – ТОВ «Юрінком Інтер»,

м. Київ, вул. Героїв Дніпра, 31-Б,
тел.: 411-69-08, 095-491-3-491 або на нашому сайті:
<https://yurincom.com/book/zhurnal-chasopus-ukrayinskogo-sudichunstva>

І. П. Динник,
аспірантка кафедри публічного управління
та публічної служби
Національної академії державного управління
при Президентіві України

РЕФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА ОЧІКУВАННЯ

Система правосуддя в Україні за своїм змістом та цінностями має мало спільного із судовими системами розвинених країн Європи і світу. Рівень довіри до неї в Україні найнижчий в Європі та один із найнижчих у світі [3, с. 24]. Згідно з результатами соціологічного опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Київським міжнародним інститутом соціології з 15 по 25 грудня 2015 р., судам довіряють лише 8,1% українців, недовіру ж висловлюють 80,2% громадян України. Найголовнішим чинником, що впливає на рівень довіри до судів, є поширеність корупції серед суддів (65,5%) [2]. А, згідно з дослідженнями Центру Разумкова, проведеними у травні 2018 р., рівень недовіри до судів складає 83,5%, що звичайно є дуже негативним явищем у час трансформації України. Згідно з Індексом верховенства права-2015 Всесвітнього проекту правосуддя (World Justice Project) за рівнем втілення вимог верховенства права Україна перебуває на 70 місці зі 102 країн, де відбувалося дослідження, випередивши Китай, Танзанію, Замбію, Киргизстан, Росію [3, с. 24—25].

Сьогодні є багато причин низької довіри до судів в Україні. Насамперед у суспільстві домінують переконання щодо:

- поширеності корупції серед суддів (94%);
- залежності суддів від політиків та олігархів (80%);
- ухвалення замовних рішень (77%);
- кругової поруки в судовій системі (73%);
- низького морального рівня суддів (66%) [3, с. 25].

Будь-які спроби реформувати суди впродовж останніх двадцяти п'яти років у кінцевому підсумку не дали успіху. Виходячи з цього Президент України 20 травня 2015 р. своїм Указом № 276/2015 затвердив Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015—2020 рр., а також План дій щодо реалізації її положень, схвалених Радою з питань судової реформи [5]. Стратегія встановлює пріоритети реформування судової влади — системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів як на рівні конституційних змін, так і на рівні впровадження першочергових невідкладних заходів, які забезпечать необхідні позитивні зрушення у функціонуванні відповідних правових інститутів. Згідно із зазначеною стратегією, а також Стратегією сталого розвитку «Україна — 2020» реформування системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів здійснювати-

меться в два етапи. На першому етапі судової реформи було оновлено законодавство, спрямоване на відновлення довіри до судової влади в Україні [1, с. 157].

Другим етапом передбачено системні зміни в законодавстві, в тому числі прийняття змін до Конституції України та комплексна побудова інституційних спроможностей відповідних правових інститутів [5]. У 2015 р. Конституційна Комісія розробила проект змін до Конституції щодо правосуддя, який отримав схвальні висновки Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційська комісія). Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 85 Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII Основного Закону України, Верховною Радою України 2 червня 2016 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)».

Ці законодавчі новації передбачають певні механізми для очищення суддівського корпусу від корупції та кругової поруки, зокрема, звільнення суддів у разі неможливості довести законність походження їхнього майна, а також систему оцінювання всіх суддів на відповідність займаній посаді. Утім, остання норма не має конкретних інструментів її реалізації, що загрожує проблемами з її виконанням [4].

Необхідно зазначити, що одночасно зі змінами до Конституції України 2 червня 2016 р. з метою невідкладного початку реалізації нових положень Конституції України щодо правосуддя та продовження виконання запланованих етапів судової реформи парламент схвалив Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [1, с. 157]. Відтак 30 вересня 2016 р. набула чинності довгоочікувана реформа судової системи, прийнята в червні того ж року переважно більшістю народних депутатів. Як очікується, зміни до Конституції та новий Закон «Про судоустрій і статус суддів» сприятимуть створенню професійної та гідної довіри судової системи, суттєво зменшуючи можливість політичного втручання

в судочинство, обмежуючи суддівський імунітет та впроваджуючи антикорупційні запобіжники і відкритий процес конкурсного відбору суддів. Зміни до Конституції були підтримані європейськими та міжнародними партнерами України та повинні сприяти встановленню в країні європейських цінностей та стандартів.

Законопроекти про нову Вищу раду правосуддя та Конституційний Суд, що впроваджують подальші етапи судової реформи, очікують на прийняття Парламентом, проте деякі критики вказують нерішучість певних заходів, передбачених цими законопроектами. Очікується внесення змін до законів про прокуратуру та адвокатуру, прийняття оновленого процесуального законодавства, що впроваджуватиме нові стандарти розгляду справ, які стануть предметом ще більших дебатів у колах експертів та громадських активістів. Звичайно, дискусія про судову реформу в Україні ще ніколи не була такою жвавою.

Оновлена Конституція передбачає порівняно м'яку процедуру «перезавантаження», що включає оцінювання та відкритий конкурс, що мають на меті суттєві зміни до судової сфери. Буде створено два нові вищі суди — антикорупційний та з питань інтелектуальної власності. Із приблизно 8000 суддів в усій країні вже майже 1000 пішли у відставку або припинили повноваження, через що деякі суди першої інстанції не функціонують. Конкурси на зайняття суддівських посад, у тому числі у Верховному Суді, стають відкритими для правників-практиків та науковців, як місцевих, так і закордонних. Нова система оцінювання повинна забезпечити відбір суддів на основі особистих, соціальних та професійних компетенцій, етичності та доброчесності. Конституційні зміни та подальші зміни до законодавства мають багато аспектів, мати справу з якими рано чи пізно доведеться кожному громадянину. Основна мета реформи полягає в тому, щоб судова система могла задовольнити очікування суспільства щодо права на правосуддя та справедливий

суд і саме головне — відновити довіру громадян України до судової гілки влади. Що стосується громадського контролю, поважні громадяни зможуть стати членами Громадської ради доброчесності (ГРД), що допомагатиме Вищій кваліфікаційній комісії суддів України перевіряти майновий стан та стиль життя суддів під час процесу відбору. Кожен матиме право подати скаргу проти судді та брати участь у дисциплінарному провадженні за нею, яке здійснюватиме Вища рада правосуддя. Кожен матиме абсолютно нове право подавати конституційну скаргу щодо можливої невідповідності закону Конституції після вичерпання інших національних засобів правового захисту. З іншого боку, поступово лише адвокати — за деякими винятками — зможуть представляти інших осіб у судовому процесі; перелік випадків, коли особа зможе обрати представником у суді не адвоката, буде скорочено.

Таким чином, проблема підвищення ефективності системи судочинства в Україні є надзвичайно актуальною, адже якість роботи судових органів формує ставлення людей до держави, свідчить про здатність її захищати інтереси та права громадян, де реально забезпечується принцип верховенства права з дотриманням принципу справедливості. Загалом рівень судочинства формує відповідний імідж України на міжнародній арені. Системні заходи щодо реформування сфери судочинства мають на меті подолати сильну завантаженість суддів, тяганину при розгляді справ про корупцію, відсутність незалежності судів і органів виконавчої влади, складність і прогалини законодавства, проблематичність виконання судових рішень, неналежне фінансове та кадрове забезпечення, а головне, усунути корупційні ризики, які значно підризують авторитет судів у суспільстві.

Список використаної літератури

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році». Київ: НІСД, 2016. С. 157.
2. Конституційні зміни щодо правосуддя: думка громадян України, грудень-2015 / Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». URL: <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2016a/konstituciini-zuden-2015-.htm>. — Назва з екрана.
3. Оновлення Конституції як завершення революції / А. Барікова, К. Давиденко, Я. Журба, Ю. Кириченко, І. Коліушко, Р. Куйбіда; Міжнародний центр перспективних досліджень: С. Кіщенко. 2015. С. 24.
4. Сидорчук Олексій. Реформа судової системи в Україні стартувала: очікування й перешкоди // Україна у фокусі — щотижневий інформаційно-аналітичний бюлетень Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. URL: <http://dif.org.ua>. — Назва з екрана.
5. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015—2020 роки: Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>. — Назва з екрана.

В. В. Гладкий,

аспірант Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПРОТИДІЇ НЕПОТИФІЧНІЙ ПРАКТИЦІ В УКРАЇНІ

Непотифічна практика, як вид фаворитизму (окремої форми корупції), може бути поділена на два види (залежно від характеру її впливу на суспільство), а саме:

(1) суспільно шкідлива непотифічна практика, що виявляється в організації та існуванні непотифічних відносин (незважаючи на мету і завдання їх організації та існування), в межах яких не було вчинено жодних інших зловживань, обумовлених цими відносинами. Тобто, навіть якщо сторони відповідних корупційних відносин не планували чи ще не встигли вчинити корупційні діяння, обумовлені *непотифічною змовою*, організація цих відносин презюмує їх соціальну шкідливість (адже ними порушується антикорупційне законодавство, законодавство про державну службу, знижується довіра суспільства до державних органів, створюється середовище для панування корупції у державних органах тощо);

(2) суспільно небезпечна непотифічна практика, котра виявляється в тому, що *непотифічні змовники*, організувавши відповідні корупційні відносини, функціонують у них, переслідуючи спільну мету — вчинення корупційних відносин найбільш оптимальним чином, використовуючи можливості цих відносин.

Шкідливий та суспільно небезпечний сутнісний характер об'єктивації непо-

тизму вказує на те, що непотифічна практика повинна розглядатись як фактична підстава для притягнення відповідних змовників до юридичної відповідальності. Утім, вказане питання у реальній дійсності викликає особливі питання, обумовлені недосконалістю чинного законодавства та, відповідно, правозастосовної практики. Зокрема, аналізуючи наявну відповідну судову практику, доходимо висновку, що особи, котрі порушують обмеження спільної роботи близьких осіб, притягуються до адміністративної відповідальності, головним чином за ст. 172-7 КУпАП, тобто за порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. Утім, в означеному контексті слід мати на увазі, що поняття «конфлікт інтересів» не є тотожним поняттю «спільна робота близьких осіб». Звісно, у загальному сенсі слід погодитись із українським вченим І. П. Лопушинським, котрий зазначає, що «з конфліктом інтересів досить тісно пов'язані такі негативні явища як зловживання службовим становищем, фаворитизм, непотизм (кумівство) і корупція, що розвивається на їх основі» [1, с. 12]. З огляду на це, зазначимо: хоча види фаворитизму не є основою для корупції, а вже є корупцією, не викликає сумнівів сутнісна «близькість» непо-

тизму та конфлікту інтересів у силу того, що так чи інакше усі форми корупції пов'язані із дисбалансом інтересів (задоволення приватних інтересів за рахунок публічних, хоча «конфлікт інтересів» у сенсі норм антикорупційного законодавства не завжди є основою для корупції).

При цьому слід мати на увазі, що інтерес є «увагою до кого-, чого-небудь, зацікавлення кимсь, чимсь; цікавість, захоплення», а також «вага, значення» [2, с. 509]. Відтак, інтерес є реальною причиною діяльності соціальних суб'єктів, що «спрямована на задоволення певних потреб та мотивів особистостей і соціальних груп». І. П. Лопушинський з цього приводу справедливо зазначає, що «специфіка інтересів визначається насамперед становищем і роллю цих суб'єктів у системі суспільних відносин, оскільки відомо, що суспільство — це соціальний організм, який складається із сукупності відносин, взаємодіючих суб'єктів, які мають свої інтереси, що можуть не збігатися один з одним» [1, с. 12]. При цьому поняття «конфлікт» у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» (укладач і головний редактор В.Т. Бусел) тлумачиться як «зіткнення протилежних інтересів; думок, поглядів; серйозні розбіжності; гостра суперечка» [2, с. 570]. З огляду на це, можемо дійти висновку, що «конфлікт інтересів» у загальному сенсі — це зіткнення протилежних зацікавленостей соціальних суб'єктів кимсь, чимсь.

Поряд із тим, у контексті діючого антикорупційного законодавства України «конфлікт інтересів» розглядається як «потенційний» та «реальний» конфлікт інтересів. При цьому відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» під поняттям «потенційний конфлікт інтересів» слід розуміти «наявність у особи приватного інтересу у сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути на об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень». Поняття «ре-

альний конфлікт інтересів» законодавцем у вказаному нормативно-правовому акті тлумачиться як «суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень». З огляду на це, слід проаналізувати основні ознаки конфлікту інтересів. Наприклад, український вчений С. В. Рівчаченко до ознак конфлікту інтересів відносить: (1) за своєю сутністю конфлікт інтересів є суперечністю, протиріччям, неспівпадінням спрямованості інтересів; (2) двома складовими конфлікту виступають приватний інтерес особи та її службові та представницькі повноваження, які створюють для неї відповідні обов'язки публічного характеру; (3) конфлікт інтересів створює реальну загрозу вчинення неправомірних дій з боку особи, яка його має, з метою задоволення свого приватного інтересу; (4) широке легальне тлумачення приватного інтересу як одного із чинників конфлікту інтересів, який має як матеріальний, так і нематеріальний характер, може виникати у результаті участі особи у різноманітних суспільних відносинах; (5) конфлікт інтересів розподіляється на рівні законодавства на два види: реальний та потенціальний, при цьому останній за своєю сутністю не є конфліктом; (6) чітко визначено законом коло осіб, у яких може виникнути конфлікт інтересів, який буде потребувати відповідного запобігання та врегулювання [3, с. 26—27].

Таким чином, якщо конфлікт інтересів є порушенням, пов'язаним з корупцією, то непотизм, як ми вже зазначали, будучи видом фаворитизму (форма корупції), є специфічним проявом феномена корупції. Разом із цим, слід наголосити також на тому, що конфлікт інтересів є базисом не лише непотифічної практики. Зокрема, конфлікт інтересів може мати об'єктивний вияв у наступних діях: (1) отримання держслужбовцем на-

город чи подарунків від суб'єктів, щодо яких ним здійснюються контрольні, наглядові функції; (2) участь державного службовця у прийнятті рішення про закупівлю державним органом товарів, послуг підприємства, організації керівником (працівником) якої є особа, з якою пов'язаний приватний інтерес держслужбовця (цією особою не обов'язково має бути лише близька службовцю особа); (3) членство (участь) державного службовця у комерційних організаціях тощо.

Власне, на цю ж обставину звертає увагу проф. Т. Е. Василевська, яка обстоює справедливу думку, що конфлікт інтересів не лише є «однією із найбільш гострих проблем державного управління, невирішеність якої підриває довіру суспільства до влади, утруднює формування партнерських відносин з громадою, негативно впливає на ефективність та результативність державно-управлінської діяльності», але й також «стає потенційним джерелом корупційних дій» [4, с. 106]. Цієї ж позиції дотримується також провідний український кримінолог В. В. Пивоваров, вказуючи на те, що практика свідчить, що «корупційні прояви часто зумовлені конфліктом інтересів службовців», що є проблемою, до якої неможливо ставитись легковажно [5, с. 102, 105].

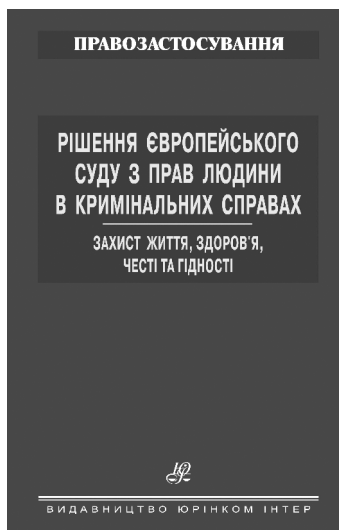
Таким чином, недостатність правового регулювання запобігання та протидії корупції в означеному питанні та наявна практика притягнення учасника непотифічних відносин до юридичної відповідальності на підставі норм про порушення вимог щодо недопущення конфлікту інтересів є очевидно абсурдною. Цю абсурдність можна порівняти лише з наступною гіпотетичною ситуацією: у КК України міститься стаття «Злочинні діяння проти життя та здоров'я особи» (замість статей розділу II українського закону про кримінальну відповідальність), за якою, таким чином, до кримінальної відповідальності притягують-

ся особи, які вчиняли: умисне вбивство; умисне легке тілесне ушкодження; порушення прав пацієнта, яке не спричинило жодних тяжких наслідків тощо.

Отже, зважаючи на викладене, доходимо наступного висновку: (1) непотизм — це вид фаворитизму, що є формою корупції, котра ґрунтується на конфлікті інтересів та об'єктивується в ньому (корупція загалом, не у всіх випадках ґрунтується на конфлікті інтересів); (2) чинне законодавство потребує змін у частині доповнення нормами про юридичну відповідальність за порушення правил організації, здійснення та покровительства непотифічних практик, зокрема: (а) встановлення юридичної відповідальності за непотифічну практику шляхом викладення ч. 2 ст. 27 Закону України «Про запобігання корупції» у новій редакції («Умисне порушення вимоги частини першої цієї статті тягне за собою відповідальність, встановлену законом»); (б) встановлення винятку із загального правила, що ґрунтується на ідеї добросовісності формального порушника обмеження спільної роботи близьких осіб, за рахунок доповнення ст. 27 Закону України «Про запобігання корупції» частиною 3 (дозволить захистити добросовісних порушників розглядуваного обмеження від юридичної відповідальності, коли під час службового розслідування не буде доведено того факту, що особи, що формально перебували у непотифічних відносинах, не знали про це, не володіючи інформацією про факт їх родинних зв'язків); (в) закріплення правила щодо здійснення перевірки порушення обмеження спільної роботи близьких осіб за рахунок доповнення ст. 27 Закону України «Про запобігання корупції» частиною 4; (г) закріплення порядку здійснення перевірки порушення обмеження спільної роботи близьких осіб шляхом доповнення ст. 27 Закону України «Про запобігання корупції» частиною 5.

Список використаної літератури

1. Лопушинський І. П. Конфлікт інтересів на державній службі: проблеми законодавчого врегулювання в Україні // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу Києво-Могилянська академія]. Серія: Державне управління. 2010. № 130. Вип. 117. С. 11—18.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Рівчаченко С. В. Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів як спосіб протидії корупції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 195 с.
4. Василевська Т. Е. Конфлікт інтересів на державній службі: етичні аспекти. Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки. 2014. Вип. 1(1). С. 106—120.
5. Пивоваров В. В. Конфлікт інтересів як корупціогенний фактор корпоративної злочинності. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 5. Т. 2. С. 123—127.

Рішення Європейського суду з прав людини в кримінальних справах. Захист життя, здоров'я, честі та гідності / за заг. ред. В. С. Ковальського. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 296 с.

ISBN 978-966-667-736-8

У виданні зібрано 25 рішень Європейського суду з прав людини проти України в контексті статей кримінального кодексу України. Рішення ЄСПЛ систематизовані по відношенню до розділів та статей ККУ. У збірнику наводяться витяги 17 статей кримінального кодексу та рішення ЄСПЛ щодо дефініцій вказаних статей.

Рішення стосуються таких основоположних прав громадян, як «право на життя» — ст. 2 Конвенції; «заборона катування» — ст. 3 Конвенції; «право на свободу та особисту недоторканість» — ст. 5 Конвенції; «право на справедливий суд» — ст. 6 Конвенції.

Збірник розрахований на адвокатів, професійних суддів, правозахисників та усіх тих, хто цікавиться питаннями захисту прав людини та шукають аналогічні справи, щодо яких уже є рішення ЄСПЛ.

В. С. Гальченко,

курсант 3-го курсу навчально-наукового інституту № 1

Національної академії внутрішніх справ

Науковий керівник: **М. М. Марков,**

кандидат юридичних наук, професор кафедри

оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ

КОРУПЦІЯ І БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ

На сьогодні чи не найголовнішим чинником, що стоїть на заваді соціальному прогресу в Україні, є корупція. Це проблема, яка зводить нанівець будь-які реформи в країні, а також спричиняє відчуження України у світовому просторі. Тому корупція є політичною, економічною, соціальною проблемою для України.

Для прикладу наведемо статистику: у 2017 р. в Індексі сприйняття корупції міжнародної організації Transparency International Україна посіла 130-те місце зі 180 країн, що досліджувалися (поряд з Іраном і М'янмою). Ще в 2007 р. Україна посідала 118-те місце (зі 179 країн, що досліджувалися протягом року) [1]. Міжнародна аудиторська компанія Ernst & Young у 2012 р. поставила Україну в трійку найбільш корумпованих країн світу разом з Колумбією та Бразилією [2].

Не секрет, що корупція є тим негативним явищем, яке проникає у будь-яку сферу людського життя. Здавалося б, яке відношення має корупція до безпечного довкілля? Але насправді і в цій сфері є місце такому злоякісному поняттю як корупція.

Кожен має право на безпечне довкілля. Право громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля належить до основних, природних прав і закріплене в ст. 50 Конституції України. Крім того, Конституція гарантує кожному право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена. Отже, екологічні права є закріпленою в нормах Конститу-

ції України якісно новою самостійною групою принципів, спрямованих на захист індивідуальних екологічних (а не політичних, матеріальних, духовних та ін.) потреб і інтересів.

У ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» йдеться про безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище, а також зазначене право міститься у міжнародних правових актах. Як зазначено у першому принципі Декларації конференції ООН з охорони навколишнього природного середовища (1972, Стокгольм), люди мають фундаментальне право на вільні, якісні та адекватні умови життя в навколишньому середовищі, якість якого дає змогу вести гідне та благополучне життя. Це право мають забезпечувати держави.

Право на безпечне довкілля належить людині з моменту її народження, незалежно від розсуду державних органів. Це фактично право кожного громадянина вимагати дотримання екологічно-правових приписів, якому відповідає обов'язок кожного і держави щодо його забезпечення.

Право людини на безпечне навколишнє природне середовище являє собою юридичну можливість проживати в навколишньому природному середовищі, яке не заподіює шкоди її здоров'ю і життю, а у випадку порушення цього права — вимагати його захисту у встановленому законодавством порядку. Це загальне визначення охоплює всі основні ознаки даного суб'єктивного права: по-перше, право проживання в сприятливому навколишньому природному середовищі, безпечному для здоров'я і

життя людини; по-друге, право вимагати усунення різних перешкод при здійсненні цього права у встановленому законодавством порядку; по-третє, право на звертання у відповідні органи за захистом порушеного права з метою його повнення (відновлення); по-четверте, здійснення захисту порушеного права шляхом встановлення державою певних правових гарантій.

У законодавстві, на жаль, не визначені повною мірою критерії безпечного середовища. Але саме визначення поняття «безпечне» вказує на те, що основним критерієм є відсутність небезпеки, де екологічно небезпечним вважається такий «стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей» (ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»). На сьогодні єдиними реально визначеними критеріями якості навколишнього природного середовища, на підставі яких здійснюється висновок щодо безпеки довкілля, є екологічні стандарти та нормативи (статті 31—33 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Як же співвідноситься явище корупції та право людини на безпечне довкілля? Почнемо з реформування системи державного нагляду у сфері охорони навколишнього природного середовища, яке було схвалено Кабінетом Міністрів України ще у травні 2017 р. Тоді керівники галузі визначилися, що заради вдосконалення державного нагляду і контролю у сфері охорони довкілля, потрібно ліквідувати Державну екологічну інспекцію та створити Державну природоохоронну службу, робота якої буде набагато ефективнішою та відповідатиме сучасним вимогам, щоб викоринити проблему корупції. Наприклад, під час перетину державного кордону інспектори беруть кошти за те, що пропускають якісь речовини, що не відповідають нормам екологічного контролю. Були приклади, коли під час перевірок інспектори могли «не по-

мітити», що в лічильника закінчився термін повірки, чи того, що йде перевищення за показниками забруднювання. І таких прикладів є безліч. Але, з іншого боку, бувало й таке, коли суб'єкти господарювання перешкоджають їм робити свою роботу. Тому дана реформа має внести такі зміни до законодавства, які створять запобіжники для будь-яких корупційних проявів як для контролюючих органів, так і для інших учасників процесу.

Що є причиною корупції в цій сфері? Як акцентує увагу Державна екологічна інспекція, то одна із найбільших причин, що породжує корупційні ризики, це погане матеріально-технічне забезпечення. Але забезпечення служби усім необхідним та підвищення зарплатні має відбуватися тільки в комплексі з забезпеченням усіх інших чинників, яких потребує реформа.

Проаналізувавши роботу Державної екологічної інспекції в областях України, можна сказати, що через недостатнє матеріально-технічне забезпечення та невеликі зарплати державні екологічні інспектори навіть не можуть виконувати свої обов'язки у повному обсязі. Зарплата державних екологічних інспекторів складала лише в середньому 4500—5000 грн на місяць станом на 2017 р. Для прикладу, Державна екологічна інспекція в м. Києві пропонує більше 150 вакансій, проводила конкурси на їх заміщення, але бажаючих обійняти ці посади небагато.

Про проблеми в даній сфері свідчать слова в.о. голови Державної екологічної інспекції України Ігоря Яковлева: «Через брак фінансування інспектор часто не може навіть виїхати на перевірку. З одного боку, тому що немає бензину. З іншого — тому що нам потрібно вирішити питання із засобами пересування. Сьогодні діє постанова Кабміну, яка забороняє нам купувати нову техніку, ми навіть не можемо скористатися міжнародною допомогою в цьому плані. Ми не можемо звертатися до суду і подавати позови проти порушників, тому що є проблема недофінансування судового

збору. Потрібне і суттєве оновлення лабораторних комплексів, тому що ті, які є на балансі, не відповідають директивам Євросоюзу, згідно з якими має бути побудована нова система охорони довкілля» [3].

Для запобігання корупції в 2017 р., Верховна Рада України прийняла два вагомих, серйозних та системних закони в сфері екології: «Про стратегічну екологічну оцінку» та «Про оцінку впливу на довкілля». Суть така — ліквідується корупційна та недієва «кормушка» у вигляді екологічної експертизи. Приймаючи ці закони, її викреслили і забули як те, що приносило корупційні доходи.

Обидва системних закони вводять новий та дієвий механізм аналізу ризиків для довкілля як від державних програм та проектів до проектів спорудження нових об'єктів, що носять підвищену екологічну небезпеку.

Отже, проаналізувавши, виявили таку користь від обидвох законопроектів:

1) запобігання здійсненню шкоди природі та людині, адже за теперішніх умов коли «заплатив—збудував» людина повністю незахищена перед «горе-інвесторами»;

2) ліквідація недієвої та наскрізь корумпованої екологічної експертизи — це зниження рівня корупції;

3) підвищення інвестиційної привабливості через впровадження кращих та сучасних європейських практик оцінки впливу на довкілля на новостворені об'єкти — адже цю процедуру вимагає проводити ЄБРР, вона добре знайома іноземним інвесторам, яких відлякує необхідність платити побори за екологічну експертизу в сучасних реаліях;

4) забезпечення правдивої екологічної демократії — адже законопроект чіт-

ко врегульовує питання участі громадськості та проведення громадських слухань. «Проплачена» громадськість не зможе більше тероризувати бізнес, натомість свідомі та порядні громадські активісти будуть почуті;

5) виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань, адже Угода про асоціацію між Європейським Союзом і Україною передбачає імплементацію Директиви Європейського Парламенту та Ради «Про оцінку наслідків певних державних та приватних проектів для навколишнього природного середовища». Прийняття законів забезпечить також вимоги Конвенції Еспо, комітет з імплементації даної конвенції буквально завалений скаргами на Україну.

Отже, як висновок, можна констатувати, що корупція є небезпечним суспільним явищем, для викорінення якого зі сфери довкілля потрібно: по-перше, забезпечити автоматизований моніторинг стану навколишнього природного середовища, оновити застаріле обладнання, відкрити для громадськості інформацію, яку отримують державні інспектори щодо стану довкілля, а також інформацію про результати перевірок інспекторами; по-друге, удосконалити законодавство, адже хоча і приймають багато нових законопроектів, але є прогалини, які потрібно уточнювати і удосконалювати; по-третє, погане матеріально-технічне забезпечення, яке суттєво впливає на корупційні явища у сфері довкілля.

Для усунення корупції, на нашу думку, необхідна не лише ідеальна законодавча база, а й боротьба людей з цим явищем, моральні принципи, використання яких дало б можливість боротися з явищем корупції.

Список використаної літератури

1. Transparency International Corruption Perceptions Index 2007 Table.
2. People First: The latest in the watch on Ukrainian democracy, Kyiv Post (11 September 2012).
3. Разом проти корупції. URL: https://lb.ua/blog/razom_proty_korruptsii.

О. Євтушенко,

юридичний факультет, 2 курс,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

КОРУПЦІЯ І ПРАВА ЛЮДИНИ

Права людини — цілісний комплекс отриманих від народження можливостей і свобод, розуміння яких формувалось довгим еволюційним шляхом. Саме за допомогою прав людини визначаються межі соціальних можливостей людини та встановлюється інституціональний і соціально-правовий механізм їх реалізації [3, 67].

На сьогоднішній день Україна ще стоїть на етапі свого формування як правової держави, в якій усі права та свободи її громадян гарантуються і забезпечуються. Але на шляху до омріяної цілі зустрічається багато перешкод, однією з яких є корупція. Корупція — використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб, або відповідно, обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі або, на її вимогу, іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей. Хоча таке твердження є правильним, воно не розкриває всієї суті даного явища. Корупція — не просто соціальне, а й психологічне та моральне явище. Адже вона не існує відокремлено від людей — їх поведінки, діяльності. Корупція — це спосіб мислення, який обумовлює спосіб життя [4, 138].

Для того щоб встановити зв'язок корупції з реалізацією прав людини, необхідно розподілити права людини і громадянина за сферами суспільного життя і проаналізувати вплив корупції на правовідносини в кожній сфері. Традиційно права людини і громадянина класифікують за такими сферами:

- Політична;
- Економічна;

— Культурна;

— Соціальна;

Політична сфера передбачає встановлення зв'язку кожного громадянина з апаратом управління державою. Права у політичній сфері гарантують громадянам можливість брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевому референдумах, вільно обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, можливість свободи вибору у політичні партії та громадянські організації, можливість збиратись мирно і проводити мітинги, збори, походи і демонстрації.

Говорячи про корупцію у сфері публічного управління, слід першочергово розглянути корупцію в органах місцевого самоврядування, адже вони більше втягуються в корумповану систему влади і не тільки стають поживним середовищем для організованої злочинності, а й іноді намагаються створити організовані злочинні групи в своїх межах. Перш за все поширенню корупції в органах місцевого самоврядування сприяють економічні проблеми — неправомірне використання державних ресурсів в особистих інтересах та за відсутності прозорості багатьох економічних процесів, що зумовлено невідповідністю заробітної плати життєвим потребам, коли посадові особи органів місцевого самоврядування намагаються поповнити свої статки з інших джерел. Іншою значною проблемою є неналежна, організаційно-управлінська діяльність, яка проявляється у слабкій регламентації діяльності посадових осіб, так зване «кумівство», та відсутність механізмів запобігання проникненню в органи влади лідерів і членів злочинних угруповань [5, 254].

В органах державної влади ситуація майже ідентична, але відрізняється своїми масштабами. Спочатку проблему ко-

рупції слід вирішувати на рівні місцевого самоврядування, адже відповідні території та регіони виконують важливі соціально-економічні та культурні функції. Крім того, збудувавши механізм запобігання корупції на локальному рівні, можна використати його уже і на державному рівні.

Щодо прав людини, то корупція у політичній сфері перешкоджає волевиявленню населення та здійсненню народовладдя, що передбачено не лише ст. 38 Конституції України, а й ст. 21 Загальної декларації прав людини.

Економічна сфера пов'язана з правовим режимом власності та господарської діяльності громадян. Норми економічної сфери встановлюють право громадян володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, право кожного на підприємницьку діяльність, право громадян користуватися об'єктами права державної та комунальної власності для задоволення своїх потреб.

Економічна сфера за своєю суттю є найбільшим живильним джерелом корупції. Висмоктуючи звідти усі соки, корупція руйнує державну економіку, змушує приватний бізнес переходити до тіньового сектора, спотворює систему оподаткування і правила підприємницької діяльності, підштовхує підприємців вирішити свої питання не за правилами гри.

За оцінками правоохоронців, у приватному секторі найбільш часто застосовують такі форми корупції як хабарі за працевлаштування (33%), купівля комерційної інформації про конкурентів (37%), змови щодо утримання цін на певному рівні (38%), купівля інформації щодо тендерних пропозицій (34%); «відкати» (46%). Всі ці явища ведуть до невідповідних умов закупівлі, дефіциту товарів, неліквіду, безробіття та інших проблем, які впливають і на побутове життя громадян.

Проблема корупції в економічній сфері значною мірою зумовлена й історичною особливістю економіки України. Інститут приватної власності з'явився вже в кінці існування Радянського Союзу, а набирати сили почав уже за часів незалежності. Перехід до ринкової економіки вимагав побудови нового механізму, в

тому числі й правового регулювання цього процесу. Ретельний нагляд за становленням приватної власності породжував велику кількість організаційних процесів, у результаті яких підприємці або взагалі втрачали стимул до матеріального виробництва, або ж підштовхували їх до різного роду незаконних операцій.

Спроби реформування економічної сфери призвели до ще більших прогалин у законодавстві, що впливає на рівень корупції. Плюралізм підзаконних нормативно-правових актів породжують колізії та прогалини у законодавстві. Крім того боротьба з корупцією сприяла більшому впливу державної адміністрації на сферу підприємницької діяльності, що, знову ж таки, повертає нас до попередньої проблеми. Такі тенденції негативно впливають на рівень інвестицій в економіку, що, в свою чергу, відображається на зменшенні рівня ВВП у країні.

Говорячи про корупцію в економічній сфері, слід зазначити, що саме в даній сфері корупція є найбільш впливовою на життя соціуму в цілому. У даному випадку порушуються не лише економічні права людини, а й певною мірою соціальні права людини. Перш за все порушується право розпоряджатися своєю власністю і результатами своєї діяльності, що визначено ст. 41 Конституції України і право на зайняття підприємницькою діяльністю, що визначено ст. 42 Конституції України, порушується ст. 22 Загальної декларації прав людини, яка гарантує право людини на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави, частково порушується право на працю, що визначено ст. 43 Конституції України і право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що визначено ст. 48 Конституції України.

Соціальна сфера передбачає встановлення, забезпечення і захист законних інтересів і потреб людини у сфері трудової діяльності, соціального захисту та охорони здоров'я.

Соціальна сфера, як правило, страждає у результаті поширення корупції у політичній і економічній сфері. Згідно з даними Національного антикорупційного бюро України, понад 90% із більш ніж 120 млн грн збитків, завданих державі та викритих детективами Національного антикорупційного бюро України під час розслідувань корупційних кримінальних правопорушень у соціальній сфері, стосуються злочинів у царині охорони здоров'я. Відповідно до даних слідства, найчастіше йдеться про корупційні схеми, які базуються на зловживанні посадовцями службовим становищем з метою привласнення чи розтрати майна.

Слід зазначити, що понад 90% фактів корупції в соціальній сфері припадає на сферу охорони здоров'я, що проявляється у привласненні, розтраті майна або заволодінні ним шляхом зловживання службовим становищем, прийнятті пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою чи пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди службовій особі.

Прикладом корупційного злочину у соціальній сфері є, наприклад, такі факти, встановлені детективами при закупівлі для потреб Запорізької обласної клінічної лікарні автомобілів швидкої медичної допомоги коштом субвенції з державного бюджету. Як згодом встановило слідство, комплектація 26 закуплених автовок не відповідала вимогам стандартів України, а їх експлуатація за прямим призначенням була неможливою, в результаті чого було завдано збитків державі на суму 13 млн гривень.

Корупційні злочини у соціальній сфері перш за все порушують вищезгадані

права людини на працю (ст. 43 Конституції України) та право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48 Конституції України), порушується і право на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування, що визначено ст. 49 Конституції України, та право на соціальний захист, що визначено ст. 46 Конституції України. Крім того, право людини на працю закріплене ч. 1 ст. 23 Загальної декларації прав людини, а ч. 1 ст. 25 закріплює право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини.

Висновок. Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що корупція подібна до паразита, який може пристосовуватись до людського організму і знищувати його зсередини. Корупція постійно розвивається, трансформується, удосконалюється і пристосовується до чинного законодавства. Перш за все необхідно створити дієвий план боротьби з корупцією на найближчі роки, удосконалити нормативну базу, спрямовану на боротьбу з корупцією, сприяти підвищенню ефективності діяльності антикорупційних органів і починати боротьбу з найнижчого рівня, поступово переходячи до вищого. Для того щоб викоринити паразита, необхідно правильно призначити лікування і своєчасно його почати, інакше організм буде слабнути з кожним днем і, зрештою загине.

Список використаної літератури

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96 // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Загальна декларація прав людини. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
3. Загоруй І. С. Поняття «права людини»: теоретико-правові підходи до розуміння прав людини // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2016. Вип. 2. С. 66—82.
4. Білінська Л. В. Корупція як соціальне, психологічне і моральне явище // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція. 2013. Вип. 6—1(1). С. 138—141.
5. Захарчук О. З. Запобігання корупції в органах місцевого самоврядування // Актуальні проблеми політики. 2015. Вип. 55. С. 253—259.

Т. О. Подоляка,

студентка факультету правничих наук НаУКМА

СТВОРЕННЯ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ СУДОВИХ ОРГАНІВ ЯК СПОСІБ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ (НА ПРИКЛАДІ ВИЩОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО СУДУ)

Корупція на сьогодні є чи не найнагальнішою проблемою незалежної України та гальмом на шляху до побудови верховенства права. Наша держава у світовому Індексі сприйняття корупції від Transparency International за 2017 р. отримала лише 30 балів зі 100 можливих (індекс є оцінкою від 0 (дуже високий рівень корупції) до 100 (вкрай низький рівень корупції)). Сусіди України у рейтингу — Гамбія, Іран, М'янма та Сьєрра-Леоне [1]. Чи не найпопулярнішим на сьогодні способом боротьби з корупцією є створення спеціалізованих органів (НАБУ, НАЗК тощо), зокрема судових (Вищий антикорупційний суд) [2]. Такий спосіб, як свідчить практика, для України вже перетворився на тенденцію.

Чи потрібен нашій державі спеціалізований антикорупційний суд? Таке питання є чи не найактуальнішим на сьогодні. На це запитання, відповідно до соціопитування, проведеного організаторами Парку корупції в Києві (червень 2018), дало позитивну відповідь 87% респондентів [3]. Проте створення нового спеціалізованого судового органу потребує значних витрат із державного бюджету, добору кваліфікованих суддів та інших працівників. Чи зменшать докладені ініціаторами судової реформи зусилля рівень корупції в Україні та відсоток корупційних злочинів?

Проблему корупції в Україні та правові методи боротьби з нею досліджували О. Ярмиш, Р. Мельник, М. Мельник, Т. Ільєнок та інші. Проте недостатньо публікацій присвячено саме Вищому антикорупційному суду, який планується створити до кінця 2018 р. [2]. Метою даної наукової статті є з'ясування наслідків створення цього спеціалізованого су-

дового органу та прогноз щодо ефективності його роботи.

Україна тяжіє до судової системи із зовнішньою спеціалізацією, оскільки компетенція системи судів загальної юрисдикції залишається головною, проте є в тій чи іншій мірі урізаною [4, с. 384]. Спеціалізація поступово розширюється, що, з одного боку, сприяє реалізації принципу професіоналізму суддів (у спеціалізованому суді, в ідеалі, мають працювати судді з досвідом роботи у конкретній сфері), а з іншого — створить проблему у визначенні юрисдикції.

Відповідно до ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» новостворений орган належить до вищих спеціалізованих судів (ст. 31). Статтею 32 визначено такі повноваження спеціалізованих судів: 1) здійснювати правосуддя як суд першої та апеляційної інстанції у справах та в порядку, визначених процесуальним законом; 2) аналізувати судову статистику, вивчати та узагальнювати судову практику, інформувати про результати узагальнення судової практики Верховний Суд; 3) інші [5]. Завданням Вищого антикорупційного суду є здійснення правосуддя відповідно до визначених законом засад та процедур судочинства з метою захисту особи, суспільства та держави від корупційних і пов'язаних із ними злочинів та судового контролю за досудовим розслідуванням цих злочинів, дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні [6]. Варто зазначити, що для кандидатів на посаду судді Вищого антикорупційного суду встановлено більш жорсткі вимоги: на посаду судді Вищого антикорупційного суду громадянин України може бути

призначений, якщо він відповідає вимогам до кандидатів на посаду судді, передбаченим Законом України «Про судоустрій і статус суддів», а також володіє знаннями та практичними навичками, необхідними для здійснення судочинства у справах, пов'язаних з корупцією, та відповідає одній із таких вимог:

1) має стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років;

2) має науковий ступінь у сфері права та стаж наукової роботи у сфері права щонайменше сім років;

3) має досвід професійної діяльності адвоката, у тому числі щодо здійснення представництва в суді та/або захисту від кримінального обвинувачення щонайменше сім років;

4) має сукупний стаж (досвід), зазначений у пунктах 1—3 цієї частини роботи (професійної діяльності), щонайменше сім років (ст.7 ЗУ «Про Вищий антикорупційний суд») [6].

Враховуючи те, що в цій статті прописано осіб, які не можуть бути суддями через те, що раніше вони обіймали ряд посад, передбачених цим Законом, кадрове питання вирішити досить складно. Ініціатори реформи прагнуть ліквідувати будь-який (реальний чи потенційний) конфлікт інтересів, але стикаються з проблемою нестачі кандидатів. Як результат, бажання створити неупереджений та справедливий суд може перетворитися на проєкт-утопію. До того ж, залишається невирішеною проблема підсудності. Із перших днів роботи суду виникатимуть труднощі щодо визначення юрисдикції, що лише затягне процес. Той, хто став жертвою корупційного правопорушення, не знатиме, куди звертатися за захистом. До того ж, критики судової реформи зазначають про такі недоліки як відсутність окремого процесуального закону для антикорупційного судочинства, наявність всього двох процесуальних інстанцій (що суперечить чинному КПК) та називають Вищий антикорупційний суд «зайвою ланкою» [7; 8].

Народ, зокрема відвідувачі Парку корупції в Києві, сприймає створення цьо-

го органу, на наш погляд, ідеалізовано. Боротьба з корупцією виключно «на папері» та «утопічними проєктами» не дасть результату. Але, з іншого боку, без політики боротьби з корупцією та певних ланок державного апарату зменшення кількості корупційних злочинів неможливе. Питання тільки в достатній кількості цих ланок та ефективності їх роботи. Варто зазначити, що Венеційська комісія підтримує ідею створення окремого антикорупційного суду, але критикує ЗУ «Про Вищий антикорупційний суд» та прагне залучити до відбору суддів міжнародних експертів [9].

Для ефективної судової та антикорупційної реформи необхідним є використання міжнародного досвіду. У міжнародних колах, які займаються питаннями боротьби з корупцією, існує однакова думка про те, що боротьба з корупцією повинна включати елементи запобігання та репресивних заходів. Отже, антикорупційні органи можна поділити на дві категорії — запобіжні та репресивні (чи правоохоронні) органи [10]. Досліджувана нами ланка, очевидно, належить до другого типу. Як свідчить практика, антикорупційні органи зарубіжних країн працюють за принципом «менше, але ефективніше». Як правило, завдання боротьби з корупцією, розслідування правопорушень та запобігання ним зосереджені в руках одного органу. Наприклад, незалежна комісія по боротьбі з корупцією (Гонконг) — багаточільовий орган, який є прикладом комплексного підходу та зосередження в межах одного органу всіх основних функцій із запобігання і боротьби з корупцією — розроблення політики, аналітична діяльність, технічна допомога з питань попередження, взаємодія із громадянським суспільством та інформування, моніторинг, розслідування, кримінальне переслідування [...]. Вражаючий успіх Гонконгу у боротьбі з корупцією зумовив те, що гонконгівську модель стали запроваджувати в багатьох країнах світу. Зокрема, в Республіці Сінгапур було утворено Бюро з розслідування випадків корупції [...], Гонконгівську

модель спеціального антикорупційного органу також взято за основу при створенні та діяльності Бюро із запобігання і боротьби з корупцією (БЗБК — КНАВ) Республіки Латвія [11]. Але варто зауважити, що ці органи судової функції не здійснюють. Але при запозиченні міжнародного досвіду варто враховувати саме специфіку України та її масштаби проблеми з корупцією. Величезна кількість спеціалізованих органів (НАБУ, НАЗК, САП, ВАКС) виправдовується саме нагальністю. Через декілька років, на нашу думку, створення спеціалізованого антикорупційного судового органу буде більш доречним. За цей час можна провести навчання для майбутніх суддів, що розглядатимуть справи про корупційні правопорушення, та проблему фахівців буде вирішено. Нині ЗУ «Про вищий антикорупційний суд» є недоопрацьованим та його реалізація може призвести до неефективних витрат бюджетних коштів. Поспішність у судовій реформі може призвести до ще більшого загострення проблеми з корупцією. У перші роки роботи НАБУ, НАЗК та САП можна провести аналіз щодо того, наскільки робота спеціалізованих органів в Україні є ефективною та як змінюється рівень корупції.

Варто взяти до уваги досвід країн, що мають судову систему з внутрішньою спеціалізацією (КНР, Нідерланди, Швеція, Японія), де спеціалізовані органи доповнюють загальну судову систему, а деякі — мають квазісудовий характер

[4, с. 384]. Перевагою такої системи, однозначно, є тісні зв'язки між судами різних юрисдикцій в рамках системи судів держави. Процесуальні кодекси України рекомендуємо доповнити нормами, що допускають передачу справи із суду загальної юрисдикції до Вищого антикорупційного суду у разі неправильного визначення юрисдикції.

Зазначимо, що краще застосовувати декілька методів боротьби з корупцією у сукупності для ефективнішої боротьби. Наприклад, у Китаї істотно посилено покарання за хабарі (смертна кара чи тюремне ув'язнення) [12]. На нашу думку, гарною є ідея призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі за корупційні злочини. Адже державні службовці, перш за все, мають бути уособленням верховенства права та певних моральних цінностей та утримуватися від будь-якого ризику одержання неправомірної вигоди.

Корупцію неможливо ліквідувати, можна і варто істотно зменшити її рівень. На сьогодні справи про корупційні злочини поки що варто залишати на розгляд місцевим судам доти, доки не буде достатньо матеріального та кадрового ресурсу для спеціалізованого антикорупційного суду. Ідея створення Вищого антикорупційного суду, на нашу думку, можлива для реалізації в найближчі 5 років. Але вона має бути не утопічним проектом на папері, далеким від реалізації на практиці, а ефективним способом запобігання та протидії корупції.

Список використаної літератури

1. Рейтинг ТІ: Україна — найкорумпованіша країна в Європі після Росії. URL: <https://www.dw.com/uk/%D1%80%D0%B5%D0%B9%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B3-ti-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D0%B9%D0%BA%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BC%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%88%D0%B0-%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0-%D0%B2-%D1%94%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D1%96-%D0%BF%D1%96%D1%81%D0%BB%D1%8F-%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%97/a-42683410>.
2. Судова реформа — Міністерство юстиції. URL: https://minjust.gov.ua/CAT_414.
3. Парк корупції підводить підсумки роботи. URL: https://www.facebook.com/CorruptionPark/posts/237081173751964?__tn__=K-R.
4. Георгіца Аурел Зиновійович. Конституційне право зарубіжних країн: підручник. Тернопіль: Астон, 2003. 432 с.
5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

6. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 7 червня 2018 року // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19>.

7. Романюк жорстко розкритикував Президента і ВР за антикорупційний суд. URL: http://zib.com.ua/ua/127767-romanyuk_zhorstko_rozkritikuvav_prezidenta_i_vr_za_antikorup.html.

8. Ще один глухий кут судової реформи. URL: <http://racurs.ua/ua/1206-gluhyy-kut-sudovoyi-reformy>.

9. Висновок Венеційської комісії щодо Закону «Про антикорупційні суди». URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2017\)020-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2017)020-e).

10. Технічний документ щодо моделей антикорупційних органів в Україні URL: http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/economiccrime/corruption/Technical%20Papers/UPAC/UA/344-UPAC-TP26-Trivunovic-ACB-comments_May2008_Ukr_2Dec09.pdf.

11. Ярмиш О., Мельник Р. Спеціалізовані антикорупційні інституції: світовий досвід та національна модель // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2015. № 2. С. 144—155. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/6-2015/yarmysh.pdf>.

12. Як перемогти корупцію: «секрети» країн світу. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/396810/yak-peremogty-koruptsiyu-sekrety-krayin-svitu>.

ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
КОМЕНТАР
ЗАКОНУ УКРАЇНИ
«ПРО ЗАПОБІГАННЯ
КОРУПЦІЙ»

ВИДАВНИЦТВО ЮРІНКОН ІНТЕР

Науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання корупції» / В. С. Ковальський, О. І. Миколенко, Є. О. Стрельцов, О. І. Клименко. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 380 с.

ISBN 978-966-667-727-6

У даній книзі чинний Закон України «Про запобігання корупції» підданий системному юридичному коментуванню. Всім його нормам, заборонам, обмеженням і умовам застосування надано робочого стану, який є зручним для розуміння та застосування. Коментар розрахований на широке коло осіб, зацікавлених у протидії корупції.

ПУБЛІЧНІ ІНТЕРЕСИ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ТА КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: МІЖГАЛУЗЕВИЙ ПОГЛЯД НА ЗАХИСТ

Рецензія на монографію І. Е. Берестової «Теоретичні засади захисту публічних інтересів у цивільному судочинстві та конституційному провадженні»

Сучасний етап розвитку України характеризується кардинальними перетвореннями в житті суспільства й держави, зокрема у світлі останніх трансформаційних процесів у судовій системі, передусім у частині необхідності гармонізації національного процесуального законодавства із міжнародними стандартами у сфері судочинства, видах судочинства та нової кодифікації актів процесуального законодавства. Реформаційні процеси, які супроводжують розвиток судової системи в Україні протягом усього часу її існування як незалежної держави та іменуються як судова реформа або ж судово-правова реформа, потребують осмислення суті, правової природи явищ, які мають місце в досліджуваній сфері та впливають на формування вітчизняної моделі судової системи. Тільки у цьому випадку можливо зрозуміти логіку кроків, зроблених у напрямі забезпечення ефективності судового захисту, оцінити досягнення й визначити тенденції подальшого розвитку судової влади. 30 вересня 2016 р. в Україні запроваджено черговий етап реформування судової системи України, що характеризується істотними змінами в її організації. А у грудні 2017 р. у зв'язку із набуттям чинності новою редакцією процесуальних кодексів зазначена реформа дала старт новому формату судового правозастосування, перші кроки якого вже можна побачити і відчути усім учасникам судового процесу різних рівнів та статусів. Вже можна говорити про перші перемоги та

певні дискусійні моменти новел, які вимагають подальшого узгодження з реаліями суспільного життя. Також нагадаємо, що у процесі судової реформи Конституційний Суд України виступив одночасно і суб'єктом, і об'єктом реформування, що зумовлено необхідністю удосконалення його функцій та повноважень.

Природно, що така багатовекторна і поліскладова реформа вимагає розробки відповідної наукової доктрини, зокрема в частині дослідження нових підходів до підстав і порядку судового захисту суб'єктивних прав, інтересів й свобод осіб, — учасників, перш за все, цивільних відносин.

У зв'язку з цим слід вказати про безперечну актуальність монографії І. Е. Берестової, підготовленої на здобуття наукового ступеню доктор юридичних наук, яка обрала амбітну тему, що ніколи не досліджувалася в Україні: розкрити механізм захисту публічних інтересів учасників цивільних відносин з позиції міжгалузевого підходу: судами системи судоустрою у порядку цивільного судочинства та Конституційним Судом України, адже, прийняті законодавчі новели закладають теоретичні засади ефективного захисту прав осіб всередині держави, що допоможе розвантажити міжнародні судові юрисдикції, зокрема Європейський суд з прав людини.

Автор, досліджуючи одночасно дві системи: цивільний процес та конституційний юрисдикційний процес, протя-

гом дослідження постійно тримається фокусу предмету дослідження: взаємовплив одного процесу на інший та вияв у цих процесах публічних інтересів як об'єкта захисту та одночасно критерію, який має врахувати суддя при здійсненні судочинства.

Зокрема, обґрунтованим та новим для науки цивільного процесуального права видаються авторські критерії вияву публічного інтересу у процесуальних відносинах та вплив на них у таких аспектах: 1) як складова принципу пропорційності в цивільному судочинстві, що впливає на порядок здійснення провадження у справі; 2) як критерій, який має врахувати суддя під час розгляду цивільної справи, аналізуючи фактичні обставини справи та здійснюючи добір нормативної бази, на підставі якої він вирішуватиме цю справу (процедурна складова аналізу попереднього аспекту); 3) як можливий безпосередній предмет судового захисту в цивільному судочинстві; 4) як мета, якої прагнуть досягти сторони, захищаючи власне суб'єктивне цивільне право, порушення якого пов'язане з певною масовістю; 5) як легітимна мета обмеження основних прав, свобод та інтересів людини і громадянина органом конституційної юрисдикції (у зв'язку із наявною невідкладно важливою суспільною проблемою у демократичному суспільстві); 6) як підстава для відновлення цивільного провадження у зв'язку з виключними підставами; 7) як правова мета, якої суд (інший юрисдикційний орган) досягає в процесі своєї діяльності.

Заслужує на увагу і підтримку дослідження взаємозв'язків конституційного провадження і цивільного судочинства в контексті доктрини судового права, у зв'язку з чим І. Е. Берестова розкриває й досліджує конкретні форми такого взаємозв'язку: субординаційні взаємозв'язки, нормативно-коригувальний взаємозв'язок та статичні і динамічні взаємозв'язки. Автор слушно підкреслює, що статичні зв'язки припускають вплив завершеного провадження на завершене судочинство, а тому перебувають у стані статички, а динамічні зв'язки

виникають між незавершеними судочинствами. Прикладом перших зв'язків, на думку автора, є поновлення цивільного судочинства, зважаючи на таку виключну обставину як визнання застосованої в цій справі норми права КСУ неконституційною чи конституційною. Прикладами другого зв'язку є відкриття конституційного провадження за зверненнями суду або учасників цивільного процесу і зупинення розгляду цивільної справи у справі на період розгляду звернень КСУ.

Примітними і корисними для науки цивільного процесуального права видаються методи науки конституційного права, придатні для процесуальних галузей права, які виокремлює І. Е. Берестова, зокрема: метод безпосереднього конституційного нормозакріплення, метод позитивного зобов'язання, метод дозволу, метод заборони, метод регламентування структури та методи цивільного процесуального права — імперативно-диспозитивний, системний, аналізу і синтезу, структурно системний, верифікації і фальсифікації, телеологічний, які також притаманні конституційному праву.

Викладені авторські підходи до розкриття міжгалузевих способів захисту публічних інтересів у цивільному судочинстві і конституційному провадженні (як послідовно, так і паралельно) дозволили І. Е. Берестовій зробити і ряд інших, на мій погляд, вагомих висновків для науки конституційного і цивільного процесів, а також для розуміння категорії «публічний інтерес» з позиції системного підходу.

Також автор слушно констатує, що публічні інтереси в цивільному і конституційному праві визначають різні соціально значущі явища і за своїм призначенням охоплюють два рівні. Виходячи з позиції системного підходу слід вказати на пріоритет публічних інтересів у конституційному праві як інтересів найвищого рівня, конституційно закріплених (у своїй сукупності утворюють конституційний лад України) чи таких, що характеризуються конституційно-правовим змістом й гарантованістю їх реалізації галузевим законодавчим вре-

гулюванням. У правовідносинах, в яких взаємодіють юридично рівні особи, публічні інтереси є об'єктивною необхідністю, виступають загальною умовою реалізації приватних інтересів та слугують меті забезпечення існування суспільства як єдиного цілого.

Особливий інтерес з практичної точки зору викликає авторське бачення концепції інституту групового позову, основні риси якого (група, сертифікаційне провадження, представник групи, судовий збір та варіації його сплати тощо) пропонуються на сторінках монографії. Такі висновки, серед інших авторських, надають роботі практичного, прогресивного і прогностичного характеру.

Необхідно відзначити високий науковий стиль та коректну полеміку, яку І. Е. Берестова веде на сторінках моно-

графії, підкреслюючи авторську позицію, а критичне бачення, як правило, викладає у вигляді переважно обґрунтованих можливих ризиків та, інколи, невтішних прогнозів регулювання певних процедурних процесів (як правило, темпоральних чинників захисту цивільних й конституційних прав).

Підсумовуючи, слід зазначити, що рецензована монографія Берестової Ірини Еріївни «**Теоретичні засади захисту публічних інтересів у цивільному судочинстві та конституційному провадженні**» цілком відповідає вимогам, що висуваються до наукових видань, є актуальною та своєчасною, заслуговує на увагу всіх небайдужих до проблем комплексного міжгалузевого судового захисту публічних інтересів.

С. О. Погрібний,

доктор юридичних наук, професор,

*член-кореспондент Національної академії правових наук України
суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду*

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Журнал «Юридична Україна» є українським фаховим журналом, який входить до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus». У ньому публікуються наукові статті українською мовою. Статті англійською мовою можна знайти на сайті pressa.yurincom.com.

До друку приймаються наукові статті, які раніше не були опубліковані в інших виданнях. У статтях автори мають наводити обґрунтування отриманих наукових результатів відповідно до мети статті (поставленого завдання) та висновків.

Рукопис статті має бути виготовлений українською та англійською мовами і віддрукований шрифтом № 14 на принтері, з розміщенням рядків тексту через півтора інтервали, береги — 3 см. Перелік використаних літературних джерел слід наводити в кінці статті в порядку появи відповідних посилань. При оформленні статей слід дотримуватися ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».

На початку рукопису авторам необхідно зазначити індекс УДК (Універсальної десятикової класифікації), а після даних про автора та назви статті наводити анотації на неї українською, російською та англійською мовами. Орієнтовний обсяг анотацій — 500 друкованих знаків. Анотації мають супроводжуватися перекладом прізвища, імені автора та назви статті відповідною мовою. До кожної анотації слід додавати перелік ключових слів (до десяти окремих слів або словосполучень) відповідною мовою.

Автор несе персональну відповідальність за додержання ним при підготовці статті норм чинного законодавства (зокрема щодо захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності), достовірність викладених відомостей (у тому числі імен і найменувань згаданих у статті фізичних та юридичних осіб), цитат і посилань на літературні джерела та норми актів законодавства, правильність визначення індексу УДК і перекладів анотацій на статтю.

У тексті статті посилання на використані літературні джерела слід зазначити порядковим номером у квадратних дужках згідно з переліком джерел. Авторські пояснення і приклади слід наводити в дужках безпосередньо в тексті статті.

Редакція залишає за собою право редагувати рукопис, скорочувати його, змінювати назву статті та вводити (змінювати) рубрикацію внутрішніх частин текстового матеріалу. Подані матеріали (рукописи), включно з тими, які визнано неприйнятними, редакція не повертає.

Автор, який подав матеріали для друку, вважається таким, що погоджується на подальше безоплатне їх розміщення на сайтах видавництва правової літератури «Юрінком Інтер» і Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України.

Текст статті подається у двох примірниках, один з яких має бути підписаний автором на кожній сторінці. Разом із статтею необхідно надавати: 1) довідку про автора (на окремому аркуші у довільній формі) із зазначенням прізвища, імені, по батькові, наукового ступеня та вченого звання (за наявності), місця основної роботи, посади, навчального закладу, в якому особа навчається, домашньої адреси (з поштовим індексом), номерів контактних телефонів та електронної пошти; 2) рекомендацію кафедри/відділу вищого навчального або наукового закладу (обов'язково для аспірантів та здобувачів) та рецензію кандидата чи доктора юридичних наук із відповідної спеціальності (обов'язково для аспірантів, здобувачів і кандидатів юридичних наук); 3) електронну копію статті, записану у вигляді окремого електронного документа на стандартній дискеті або диску 4) фотографію автора у форматі tif або jpg, розміром 4,5×5,5 см, 300 dpi.

Усі матеріали слід надсилати рекомендованим листом на адресу редакції:

04209, м. Київ, вул. Героїв Дніпра, 31-б
Видавництво правової літератури «Юрінком Інтер»,
редакція журналу «Юридична Україна»
Тел.: (044)-411-69-08, (044)-411-64-03
E-mail: jukr@yurincom.kiev.ua

ЮРИДИЧНА УКРАЇНА № 1—2 (193—194) 2019

Співзасновники:

**Київський регіональний центр
Національної академії правових наук України,**

Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України,

ТОВ «Юрінком Інтер»

Видавець: ТОВ «Юрінком Інтер»

Шеф-редактор — В. С. Ковальський, доктор юридичних наук

Над випуском працювали:

*Каріна Корсуненко, Майя Ромась,
Святослав Караваєв, Олена Доценко*

Оригінал-макет виготовлено комп'ютерним центром
ТОВ «Юрінком Інтер»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 3954 від 13.01.2011.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 20180-9980ПР від 06.08.2013.

Підписано до друку 29.03.2019. Формат 70×100/16.

Папір офсетний № 1. Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 7,50. Умовн. друк. арк. 7,48.
Тираж 440 прим. Зам. №

Адреса редакції та видавця: 04209, м. Київ, вул. Героїв Дніпра, 31-6.

Тел. 411-69-08, 412-04-75. Факс 413-81-44.

<http://www.yuricom.com.ua>. E-mail: jukr@yuricom.kiev.ua.

Видавництво правової літератури «Юрінком Інтер».

Редакція журналу «Юридична Україна».

Віддруковано з готових діапозитивів в друкарні ТОВ «Наш формат»
02105 м. Київ — 105, пр-т Миру, оф. 45

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4540 від 07.05.2013.

Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За достовірність викладених фактів відповідає автор.

Передплатний індекс журналу «Юридична Україна» — 01757.

Передплатний індекс комплекту:

газета «Юридичний вісник України» і журнали «Юридична Україна»

та «Бюлетень законодавства і юридичної практики України» — 08440.

З приводу придбання журналів минулих випусків звертайтеся за тел. 411-69-08, 411-64-03.

Юридичний Вісник України

ВСЕ ПРО ЗАКОНИ В ОДНІ ГАЗЕТІ!
ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНА ПРАВОВА ГАЗЕТА

Про всі закони і права в одній газеті !

Газета «Юридичний вісник України»:

Юридична інформація та інформаційно-правовий банк законодавства та юридичної практики

Передплатний індекс – 33787 (на місяць)

Передплатний індекс – 21615 (на рік)

Комплект юриста «Загальний»:

- газета «Юридичний вісник України»
- журнал «Бюлетень законодавства і юридичної практики України»

Передплатний індекс – 22404

Комплект юриста «Елітний»:

- газета «Юридичний вісник України» • журнал «Юридична Україна»
- журнал «Бюлетень законодавства і юридичної практики України»

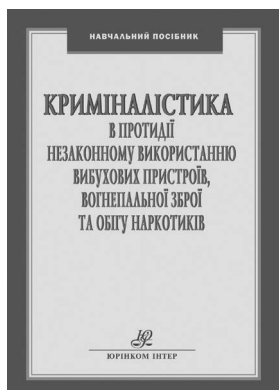
Передплатний індекс – 08440

Комплект юриста «Сучасне правосуддя»:

- газета «Юридичний вісник України»
- журнал «Вісник Державної судової адміністрації України»

Передплатний індекс – 95702

ВИДАВНИЦТВО «ЮРІНКОН ІНТЕР» ПРОПОНУЄ:

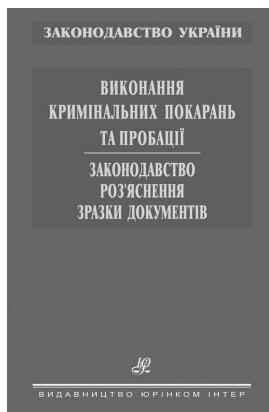
Колесник В. А., Гора І. В. **Криміналістика в протидії незаконному використанню вибухових пристроїв, вогнепальної зброї та обігу наркотиків:** навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 400 с.

ISBN 978-966-667-685-9

Розглянуто актуальні питання криміналістичного забезпечення досудового розслідування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із використанням вибухових пристроїв, вогнепальної зброї й боеприпасів, незаконним обігом наркотичних, сильнодіючих і психотропних речовин. Розкрито поняття й характеристику вибухотехнічних і балістичних об'єктів та слідів застосування вибухових пристроїв і вогнепальної зброї, наведено їх криміналістичну класифікацію й рекомендації з виявлення, фіксації й вилучення, представлено характеристику найбільш поширених у незаконному обігу в Україні наркотиків і описано їх вплив на організм людини, розкрито способи їх виявлення, фіксації, вилучення під час окремих

слідчих (розшукових) дій. Також наведено дані щодо можливостей виявлення за ознаками зовнішності осіб, котрі зловживають наркотиками. Вказано на сучасні можливості експертизи вибухотехнічних, балістичних об'єктів, наркотичних засобів та психотропних речовин, запропоновано рекомендації з підготовки матеріалів і постановки запитань для проведення відповідних судово-експертних досліджень.

Для студентів, слухачів, професорсько-викладацького складу й науковців вищих навчальних закладів і факультетів юридичного спрямування, потоків підвищення кваліфікації співробітників слідчих, оперативних й експертних підрозділів правоохоронних органів та суддів і адвокатів.

Виконання кримінальних покарань та пробації. Законодавство. Роз'яснення. Зразки документів / за заг. ред. Д. В. Чернишова. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 948 с.

ISBN 978-966-667-703-0

У збірнику представлено найбільш повний склад нормативно-правових актів з теми виконання покарань та пробації в Україні. Розкрито основні напрями державної політики у цій сфері, подано структуру відповідних органів та установ, вказані параметри умов та порядку відбування покарань та пробації. Нормативно-правові акти звірені з базою даних «Законодавство» Верховної Ради України станом на 26 квітня 2018 року.

Збірник стане у пригоді співробітникам кримінально-виконавчої служби та органів з питань пробації, суддям, працівникам прокуратури, адвокатам, а також усім особам, які цікавляться порядком виконання покарань та пробації на українських теренах.

З питань придбання звертатися:

04209, м. Київ, вул. Героїв Дніпра, 31-б

тел./факс: (44) 412-36-18, тел. відділу реалізації: (44) 411-69-08, 411-64-03

e-mail: pressa@yurincom.kiev.ua www.yurincom.com